

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра нової та новітньої історії

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

магістра

на тему: «Жіноче питання в Афганістані у 1978–2021 рр.»

Виконала: студентка II курсу курсу магістратури,

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Ярош Вероніка Михайлівна

Керівник: к.і.н., доц. Ченчик. Д. В.

Рецензент: д.і.н., доц. Миколенко Д. В.

Харків – 2023

Зміст

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Історіографія, джерельна база та методологія дослідження.....	7
1.1. Історіографічний огляд.....	7
1.2. Загальна характеристика джерельної бази	14
1.3. Методологія та методи дослідження.....	17
РОЗДІЛ 2. Афганське жіноцтво в період соціалістичного панування: коливання між традиціоналізмом та марксизмом у 1978–1992 рр.	19
2.1. Реформи уряду Таракі та Аміна, 1978–1979 рр.	19
2.2. Афганське жіноцтво під час другої хвилі реформ ДРА та комуністичного панування.....	33
РОЗДІЛ 3. Радикальний фундаменталізм в Афганістані: гендерна політика моджахедів та талібів у 1992–2001 рр.	51
3.1. Хаос громадянської війни та гендерне насилля моджахедів у 1992–1996 рр.	51
3.2. Талібан та гендерний апартеїд, 1996 – 2001 рр.....	66
РОЗДІЛ 4. Війна з міжнародним тероризмом в Афганістані та її вплив на жіноче питання в 2001–2021 рр.....	89
4.1. Період демократичної розбудови та активного міжнародного втручання в гендерну політику Афганістану в 2001–2010 рр.....	89
4.2. Поступовий вихід іноземних сил з Афганістану. Гендерна політика у перехідний та пост-перехідний періоди, 2010–2021 рр.....	109
ВИСНОВКИ.....	130
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	135

ВСТУП

Події 15 серпня 2021 р. в Афганістані привернули увагу всього світу до себе. Офіційно оголошено – бойовики Талібану тріумфально увійшли до столиці Кабулу, легітимний президент країни Ашраф Гані подав у відставку та покинув Афганістан. 31 серпня 2021 р. 20 річна війна американців та сил міжнародної коаліції в Афганістані була закінчена. Ці події знаменували, що ще один етап нескінченних війн в країні закінчився поверненням до ісламського фундаменталізму.

Актуальність. Найменш захищене цивільне населення Афганістану – жінки й діти – завжди були основними жертвами постійних воєнних конфліктів та змін режимів в країні. Серпневі події 2021 р. та повернення до влади терористичної організації, філософія якої просякнута гендерною дискримінацією, знову актуалізували питання гендерної нерівності в країні та привернули увагу дослідників різних галузей науки до жіночої проблеми в Афганістані. Доля афганських жінок на сьогоднішній день все ще залишається актуальною темою для громадськості Західної Європи та США, особливо в контексті сучасних змін у підходах до визначення гендерної ідентичності в мусульманській культурі. Вивід американських військ та остаточний крах демократичної системи в Афганістані, який вплинув у першу чергу на становище жінок, актуалізував питання дослідження історії Афганістану в цілому, оскільки подібний розвиток подій вже відбувся під час радянсько-афганської війни. До того ж гендерна політика в Афганістані була тісно пов'язана з політичними режимами, які постійно змінювалися протягом 1978 – 2021 рр. Для трьох режимів виділеного періоду були характерні різні ідеології та моделі соціально-економічної та правової політик, у тому числі й у сфері жіночого питання. Оцінка гендерної політики як радянського, так і західних урядів дозволить більш чітко дослідити проблемні сторони гендерної стратегії двох режимів. Дослідження періоду моджахедів та талібів актуальне з точки зору спроби розуміння подальшої гендерної стратегії в Афганістані під час

утвердження філософії ісламського фундаменталізму в правовому полі як в другій половині 1990-х рр., та і після 2021 р.

Відсутність лінійного і нерозривного дослідження історії афганського жіноцтва протягом сталого періоду постійних війн та змін режимів в Афганістані робить дослідження цієї теми актуальним і в академічній площині, так як воно піднімає питання переосмислення жіночої історії та історії Афганістану загалом. Всебічне дослідження жіночого питання зазначеного періоду дозволить чітко виділити та проаналізувати еволюцію становища афганського жіноцтва в країні в публічному та приватному просторі, зміни образів жіноцтва й їхньої репрезентації у суспільстві, трансформації статусу та гендерної ідентичності, що може послугувати у майбутньому важливим елементом для створення повної картини жіночої історії Афганістану. Окрім цього, жіноча історія Афганістану є важливим елементом конструювання історичної пам'яті, яка може стати основою для консолідації афганського жіноцтва в цей складний період.

До того ж зазначу – незважаючи на те, що в сучасній вітчизняній історичній науці зростає інтерес до історичної фемінології, проблемне поле історії жінок в ісламських країнах часто випадає з кола інтересів дослідників. Тож важливо розширювати сферу гендерних студій саме з цього питання.

Об'єктом дослідження є жіноче населення Афганістану у 1978–2021 рр. та їхні гендерні ролі в публічному та приватному просторі.

Предмет дослідження – хвилі модернізації та регресії соціального, економічного та правового становища афганських жінок, їх ролей у сім'ї та суспільстві.

Хронологічні межі охоплюють період з 1978 по 2021 рр. Нижньою межею дослідження є рік початку Саурської революції та початку соціалістичного панування, утворення Демократичної Республіки Афганістан – 17 квітня 1978 р. Верхня межа – чергове захоплення влади Талібаном 15 – 16 серпня 2021 р. та виведення міжнародного контингенту з Афганістану, що призвело до закінчення демократичного періоду в країні.

Територіальні рамки дослідження охоплюють межі сучасної території Афганістану.

Мета – комплексне дослідження ролі афганської жінки у соціально-економічному, суспільному, сімейному, культурному, громадянському та політичному житті протягом 1978 – 2021 рр.

Поставлені задачі:

- охарактеризувати гендерну політику різних урядів та зміни в класичних уявленнях щодо гендерних ролей жінок;
- проаналізувати вплив релігійних та ідеологічних поглядів на становище жінки;
- простежити еволюцію та трансформацію правового становища афганського жіноцтва у суспільстві, їхньої ролі в політичному секторі;
- дослідити освітні реформи трьох різних режимів та порівняти результати; розглянути рівень активності жіноцтва в економічній сфері, їхні можливості під час працевлаштування, підтримка або відсутність підтримки з боку держави;
- виокремити зміни у сфері охорони жіночого здоров'я; розкрити питання гендерного насилля та його природи й характеру в публічній та приватній сферах, як воєнну тактику;
- розглянути зміни статусу жіночого населення в різні періоди, визначити стереотипи та стигми стосовно жінок;
- визначити особливості та динаміку розвитку жіночого руху в Афганістані.

Наукова новизна полягає в тому, що:

- в українській історіографії це перше велике дослідження присвячене жіночому питанню в Афганістані, 1978–2021 рр.;
- комплексно та нерозривно досліджено жіноче питання в Афганістані в умовах війн та трьох різних ідеологічних режимів

(1978–2021 рр.), з використанням обширної історіографії та джерельної бази;

- зроблено порівняльний аналіз гендерної політики різних владних режимів.

Практичне значення дослідження полягає в можливому використанні зібраного фактологічного матеріалу для розробки подальших робіт соціологічного напрямку, пов'язаних з гендерною методологією. Наприклад, в майбутньому на основі цього дослідження можна розглянути проблемне поле формування гендерної ідентичності жінок та чоловіків в Афганістані протягом трьох режимів з використанням квір-теорії та теорії перетину. Матеріали дослідження можуть зацікавити науковців різних галузей для більш детального розгляду проблемного поля американської, радянської реформаторської політики в Афганістані. Результати у свою чергу можуть слугувати допоміжним матеріалом для розуміння сучасної жіночої проблеми в Афганістані в контексті відновлення гендерного апартеїду Талібану. Також повномасштабний розгляд становища жінок в Афганістані 1978 – 2021 рр. може бути корисним загальною для розвитку жіночих студій присвячених мусульманській культурі, оскільки Афганістан – це цікавий приклад прогресу та повторного регресу в питаннях гендерної нерівності.

Структура роботи включає в себе вступ, чотири розділи, загальні висновки роботи та список джерел і літератури. Перший розділ присвячений історіографічній та методологічній частині дослідження. Далі йде основний фактологічний матеріал, який розділено за хронологічними періодами трьох різних режимів. У другому розділі дослідження розглянуто положення жінок за часів існування Демократичної Республіки Афганістан/Республіки Афганістан та жіночий досвід за часів радянсько-афганської війни. Третій розділ присвячений становищу жінок після приходу до влади моджахедів та талібів. Заключний розділ дослідження присвячений жіночому питанню в період війни в Афганістані 2001 – 2021 рр. та побудові демократичного режиму в країні

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографічний огляд

Гендерна проблематика в сучасному ісламському світі актуалізувала дослідження в напрямку жіночої історії в мусульманській культурі. Афганістан не став виключенням, особливо після американської інтервенції 2001 р. та подій 2021 р. Проте безпосередньо історичних напрацювань в галузі жіночої історії за окресленими хронологічними межами вкрай мало. Більше всього дослідженнями з цієї тематики займаються соціологи, етнологи та антропологи, що не дивно в умовах розвитку західної гендерної науки.

Літературу з обраної теми можна розподілити тематично за хронологічними періодами відповідно до структури наукової роботи: 1) література присвячена періоду 1978–1992 рр. – тобто періоду соціалістичного панування і радянсько-афганської війни; 2) роботи, які стосуються періоду громадянської війни, правління моджахедів та талібів – 1992–2001 рр.; 3) праці дослідників, що описують положення жінок під час війни в Афганістані 2001–2021 рр. та встановлення демократичного режиму за допомоги міжнародної спільноти.

Необхідність вивчення соціальної проблематики в умовах соціалістичного панування Демократичної Республіки Афганістан/Республіки Афганістан 1978–1992 рр. була одразу виокремлена багатьма соціологами, антропологами та істориками західної школи вже в 1980-х рр. Безумовно, однією з найяскравіших науковиць, яка заклала фундамент досліджень з жіночої історії Афганістану в західній історіографії, стала Ненсі Х. Дюпрі. Американська історикиня була сучасницею подій в ДРА, тому змогла використати у своїх роботах як усні джерела, так і джерела, які в наш час вже не існують. На жаль, дослідження історикині щодо зазначеного періоду обмежувалися статтями та звітами – найбільш знаковими для нас була стаття

від 1981/1984 р.¹ У своїх дослідженнях історикиня детально розглядала політичні зміни, реформи уряду Народно-демократичної партії Афганістану у сфері гендерної політики та описувала біографії відомих жінок Афганістану, про яких зараз майже неможливо знайти інформацію. Основна думка її досліджень полягала у тому, що реформи просоціалістичного уряду, відірвані від культури та традицій країни, не відповідали реальним жіночим потребам в Афганістані та призвели до радикалізації суспільства та погіршення життя багатьох жінок.

Відмінний погляд на цю проблему з використанням марксистської методології можна побачити в роботах іншої важливої дослідниці – Валентайн Могадам. Науковиця займалася темами жіноцтва в Афганістані з точки зору феміністичної соціології та антропології. У своїх роботах вона часто акцентувала увагу на позитивних змінах, які привнесли в життя афганських жінок соціалісти.² Величезну роль у своїх роботах приділяла жіночому робочому руху, жіночим організаціям та реформам освіти протягом 1978–1992 рр.³ Досить детально описувала й покращення у сфері охорони здоров'я.⁴ В. М. Могадам у своїх роботах виокремлювала афганок за класовою приналежністю – це важливий елемент для повномасштабного аналізу жіноцтва з точки зору марксистської та феміністської теорії. Етнологічний доробок, схожий за теоретичними поглядами до робіт В. Могадам, надала швейцарська етнологиня Мішлін Сентлівр-Демон.⁵ Величезний пласт інформації в її дослідженнях присвячений освітньому процесу в ДРА та розширенню можливостей жіночого працевлаштування.

¹ Dupree N. H. Revolutionary rhetoric and Afghan women : women and emancipation before the Saur revolution. *Revolutions and Rebellions in Afghanistan: Anthropological Perspectives* / edit. by M. N. Shahrani, R. L. Canfield. Bloomington, 2022. 404 pp.

² Moghadam M. V. Revolution, Islamist Reaction, and Women in Afghanistan. *Women and revolution in Africa, Asia, and the New World* / edited by M. A. Tetreault. Columbia, 1994. 456 pp.

³ Moghadam V. M. Nationalist Agendas and Women's Rights: Conflicts in Afghanistan in the Twentieth Century. *Feminist nationalism* / edited by L. A. West. Routledge, Inc., 1997. 330 pp.

⁴ Moghadam V. M. Modernizing Women Gender and Social Change in the Middle East. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1993. 325 pp.

⁵ Centlivres-Demont M. Afghan Women in Peace, War, and Exile. *The Politics of social transformation in Afghanistan, Iran, and Pakistan* / edited by M. Weiner, A. Banuazizi. Syracuse, 1994. 488 pp.

З сучасних дослідників можна виокремити афганського незалежного науковця Хафізуллу Емаді. У своїй роботі¹ він виступив проти просоціалістичного підходу В. Могадам. Х. Емаді, який хоч і визнавав здобутки в освітній сфері, наголошував на тому, що всі інші досягнення, особливо в політичній сфері, були суто символічними і не змінили ситуацію для більшості жінок. Окремо розглядав проблемний поліс насилля з боку уряду по відношенню до незгідних жінок та трагедії радянсько-афганської війни. В монографії була використана значна кількість статистичних даних, зібраних автором з різних звітів міжнародних організацій.

Також слід виділити окремо роботи, які не були сфокусовані безпосередньо на жіночій історії, однак мали деякі сюжети або розділи присвячені цій темі. Монографія афганського історика М. Хасана Какара², дослідження відомого італійського історика А. Джустоцці³ та монографії науковців Ентоні Хаймана⁴ та Ентоні Арнольда⁵ були присвячені історії ДРА та можуть бути долучені до історіографічного доробку цього дослідження. Під час роботи над першим розділом була виявлена проблема абсолютно різного підходу до статистичних даних з боку дослідників. Окреслені вище науковці часто наводили різні статистичні дані щодо освітнього процесу та галузі економіки, що було пов'язано з складнощами збору та обробки статистичної інформації в умовах радянсько-афганської та громадянської війн.

Друга група, яку було виділено під час роботи з історіографією, присвячена періоду ісламського фундаменталізму в країні та приходу до влади радикальних представників ісламу – моджахедів (1992–1996 рр.) та талібів (1996–2001 рр.). Одразу слід підкреслити важливий момент пов'язаний з дослідженнями присвяченими періоду громадянської війни та правління моджахедів. У сучасній історіографії досить часто пропускали й продовжують

¹ Emadi H. *Repression, resistance, and women in Afghanistan*. Westport : Praeger Publishers, 2002. 185 pp.

² Kakar M. H. *Afghanistan: The Soviet Invasion and the Afghan Response, 1979-1982*. Berkeley: University of California Press, 1995. 392 pp.

³ Giustozzi A. *War, Politics and Society in Afghanistan, 1978-1992*. Georgetown University Press, 2000. 332 pp.

⁴ Hyman A. *Afghanistan under Soviet Domination, 1964-1981*. London : Macmillan Publishing Group, LLC, 1992. 247 pp.

⁵ Arnold A. *Afghanistan's Two-Party Communism: Parcham and Khalq*. Stanford: Hoover Institution Press, 1983. 242 pp.

пропускати важливі події 1992–1996 рр., акцентуючи увагу вже на періоді правління Талібану та їхній активній дискримінаційній політиці. Подібне ігнорування здебільшого в західній історіографії почалося після 2001 р., коли американці розпочали війну проти Талібану. Саме тому ґрунтовних досліджень цієї теми майже немає. Інформацію про гендерну політику уряду Ісламської Держави Афганістан та інших партій моджахедів довелося шукати локально та вибірково.

Можна виділити невеликий розділ в вже виокремленій монографії вже зазначеного дослідника Х. Емеді. Науковець надав інформацію щодо офіційних поглядів різних партій моджахедів на жіноче питання та описав процес ухвалення та виконання дискримінаційних законів щодо жінок в Афганістані. Слід також наголосити на важливій роботі присвяченій сексуальному насиллю, яке моджахеди використовували як тактику залякування населення, від дослідниці Ліди Ахмад¹. Досить побіжно, але виокремив політику уряду Ісламської Держави Афганістан на чолі з президентом Б. Раббані та їхню гендерну політику Пітер Марсден², хоча його монографія присвячена саме Талібану.

У свою чергу питанням жіночих прав у часи правління талібів займалося набагато більше дослідників. У першу чергу треба виділити монографію присвячену безпосередньо жіночому питанню в Афганістані періоду 1996–2001 рр. американської соціологині Розмарі Скейн³. Це дослідження розкриває причини радикалізації філософії ісламу у вченнях талібів та наслідки подібного радикалізму для жінок. Оскільки робота соціологічного характеру, то здебільшого розкривається питання жіночої ідентичності в Афганістані, хоча є розділи присвячені політичній, соціальній та економічній ролі афганських жінок.

¹ Ahmad L. Sexual Violence in War and Post War: Afghanistan: thesis...international master in peace, conflict and development studies.Castelló de la Plana, 2013. 159 pp.

² Marsden P. The Taliban: war, religion and the new order in Afghanistan. London: Zed Books Ltd, 1998. 162 pp.

³ Skaine R. The Women of Afghanistan Under the Taliban. Jefferson: McFarland & Company, 2002. 198 pp.

Доцільно виділити невелику роботу Н. Дюпрі¹ присвячену саме правлінню Талібану, де вона часто звертається до усних джерел та акцентує увагу не на проявах безсилля жінок, а навпаки – активній протидії Талібану, розкриваючи комплексний характер афганського жіноцтва. Елахех Ростамі-Повей йшла подібним шляхом, що й Дюпрі, у своїй монографії присвяченій жінкам в Афганістані². Слід зазначити, що робота описує події двох періодів – правління Талібану та початок інтервенції США. У другому розділі дослідниця за допомогою соціологічного методу інтерв'ю розкриває проблемні поля життя жінок під тиском законодавчої політики Талібану.

З загальної літератури для розуміння контексту означеного періоду, яка також має деякі сюжети про жінок можна виділити знову ж П. Марсдена. Його робота та схожі за сенсом монографії А. Рашида³ досить детально розкривають особливу культуру пуштунів та її вплив на маскулінну філософію талібів. А. Рашид та П. Марсден розглядають гендерний дисбаланс в країні як сукупну проблему бідності та нерозвинутості країни, приводячи у приклад різні гендерні ролі та ідентичності жінок міст та сіл Афганістану. До більш загальних робіт, які дозволяють краще ознайомитися з контекстом країни за часів талібів, можна віднести монографії М. Граффіна⁴, Л. Гудсона⁵, та монографію під редакцією К. Д. Роберта та А. Тарзая⁶.

Окремо слід виділити роботу Дебори Елліс⁷, оскільки її можна розглядати як етнологічне джерело, так і літературний доробок. Робота присвячена як радянському пануванню, так і періоду моджахедів і талібів. Д. Елліс надає

¹ Dupree N. H. *Afghan Women under the Taliban. Fundamentalism reborn? Afghanistan and the Taliban* / edited by W. Maley. New York: New York University Press, 1998. 253 pp.

² Rostami-Povey E. *Afghan Women: Identity and Invasion*. London: Zed Books, 2007. 156 pp.

³ Rashid A. *Taliban: Militant Islam, Oil, and the New Great Game in Central Asia*. New Haven: Yale University Press, 2010. 319 pp. Rashid A. *Taliban: The Power of Militant Islam in Afghanistan and Beyond*. London: Bloomsbury Publishing, 2022. 356 pp.

⁴ Griffin M. *Reaping the Whirlwind: The Taliban movement in Afghanistan*. London: Pluto Press, 2001 312 pp.

⁵ Goodson L. P. *Afghanistan's endless war: state failure, regional politics, and the rise of the Taliban*. Seattle: University of Washington Press, 2001. 246 pp.

⁶ *The Taliban and the crisis of Afghanistan* / edited by R. D. Crews and A. Tarzi. Cambridge: Harvard University Press, 2009. 448 pp.

⁷ Ellis D. *Women of the Afghan War*. Westport: Praeger Publishers, 2000. 239 pp.

важливу інформацію стосовно сфери жіночого здоров'я за часів талібів та освітлює проблеми, з якими зіштовхнулись жінки у публічній сфері життя.

На превеликий подив, насправді найменш дослідженим в історіографії виявився період пост-Талібану – період американської інтервенції 2001–2021 рр. Тут слід зазначити, що наукові роботи здебільшого зосереджені на періоді 2001–2011/2014 рр., тоді як інформація про подальшу долю афганського жіноцтва в пост-перехідний період зустрічається виключно в поодиноких дослідженнях. Це пов'язано у першу чергу зі зниженням інтересу з боку громадськості до теми захисту прав афганського жіноцтва з 2010 рр. (у 2021 р., відбувся повторний сплеск інтересу) та близькою до сьогоднішнього верхньою хронологічною межею війни в Афганістані. В цілому, в першу чергу можна виділити невеликі статті присвячені конкретним темам: жіночій освіті та реформам¹, питанню жіночого виборчого права та політичної активності², сфери здоров'я та окремо – COVID-19³.

Важлива з цієї групи монографія належить авторству вже відомої нам соціологині Розмарі Скейн⁴. У цьому дослідженні науковиця головним чином акцентує увагу на гендерній політиці раннього періоду Ісламської Республіки Афганістан. Окремі розділи присвячені освіті та працевлаштуванню жінок, де Р. Скейн детально описує реформи уряду та їхні результати. Часто дослідниця апелює до інтерв'ю з урядовцями або лідерами міжнародних чи неурядових організацій. Погляди Р. Скейн у монографії певним чином були дуже оптимістичні, дослідження відрізняється від інших безперечною підтримкою дій міжнародної спільноти у сфері жіночого права в Афганістані.

¹ Kissane C. The Way Forward for Girls' Education in Afghanistan. *Journal of International Women's Studies*. 2012. Vol. 13, № 4. P. 10-28. Samady Saif R. Changing profile of education in Afghanistan. *Modern education in Afghanistan*. 2013. Vol. 31, № 4. P. 588-602.

² Shah N. A. The Constitution of Afghanistan and Women's Rights. *Feminist Legal Studies*, 2005. Vol. 13. P. 239-258. Sheela Reddy C. Women In Afghanistan: Their role in the political future. *World Affairs: The Journal of International Issues*, 2014. Vol. 18, № 2. P. 124-143.

³ Bagai M. U. Valor behind the Burqa: Afghan women's fight against Covid-19. *Asian Journal of Comparative Politics*, 2020. Vol. 7, № 3. P. 482-494.

⁴ Skaine R. Women of Afghanistan in the post-Taliban era: how lives have changed and where they stand today. Jefferson: McFarland and Co, 2008. 193 pp.

Окремо можна розглянути есе авторства Т. Чаудхарі, А. Немат та А. Сурке¹ в колективній монографії присвяченій «миротворчому втручанням» та розбудові ліберальної демократії у країнах третього світу, подібних до Афганістану. На відміну від Р. Скейн автори цієї роботи підкреслювали неоднозначність політики міжнародної спільноти щодо гендерного питання в Афганістані, пов'язаного з постійними протиріччями та недбалим контролем за імплементацією важливих законодавчих актів європейського права. Робота присвячена здебільшого політичній сфері та питанням законодавчого захисту жінок в Афганістані. Автори виділили одну з основних помилок міжнародних акторів, що безпосередньо вплинуло на афганських жінок, – політика досягнення короткострокових, а не довгострокових результатів. О. Немат у своїй іншій роботі² зосередила увагу на реальному впливі жінок як представниць влади в місцевих громадах Афганістану та на вищому – національному рівні. Здебільшого дослідниця приходить до тих самих висновків, що й в колективній монографії, проте більше заглиблюється в культурні причини подібних результатів.

Окремо можна приділити увагу двом монографіям відомої арабсько-американської активістки Ліни Абірафех³. Обидві монографії присвячені критиці сучасних тенденцій «допомоги» міжнародних урядів у подібних країнах, як Афганістан. Авторка робить акцент на тому, що подібна віктимізація жінок в Афганістані крізь призму західних концепцій фемінізму призвела до втрати афганками власної культурної ідентичності. У своїй монографії за 2021 р. Л. Абірафех підбиває підсумки невдалої політики міжнародної спільноти в Афганістані та зазначає, що зусилля в сфері жіночого права не принесли дійсних покращень для афганок. Хоча у роботі авторка

¹ Chaudhary W. T., Nemat O. A., Suhrk A. Promoting Women's Rights in Afghanistan: The Ambiguous Footprint of the West. *A liberal peace? The problems and practices of peacebuilding* / edited by S. Campbell, D. Chandler, M. Sabaratnam. London: Zed Books, 2011. 256 pp.

² Nemat O. Afghan Women: The Politics of Empowerment in the Post-2001 Era. *Women of Asia: Globalization, Development, and Gender Equity* / edited by M. Najafizadeh, L. L. Lindsey. New York: Routledge, 2019. 465 pp.

³ AbiRafeh L. Gender and International Aid in Afghanistan: The Politics and Effects of Intervention, 2009. 263 pp.
AbiRafeh L. Freedom on the Frontlines: Afghan Women and the Fallacy of Liberation. Jefferson: McFarland, 2022. 322 pp.

наводить й позитивні аспекти інтервенції та подальшої політики міжнародної громади.

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що історичних наукових досліджень присвячених конкретно афганській фемінології періоду 1978 – 2021 рр. не так багато. Проте історіографічна база, яка складається здебільшого з робіт соціологічного напрямлення, надає можливості проведення глибокого аналізу зазначеної теми з одного боку, а з іншого – надає простір для проведення власних досліджень.

1.2. Загальна характеристика джерельної бази

Джерельну базу цього дослідження можна умовно розділити за походженням. Основний акцент в роботі був зроблений на письмових джерелах, з яких можна виділити матеріали офіційного походження (нормативно-правові акти, національні плани та звітні матеріали), джерела особового походження – автобіографії, мемуари, періодичні видання, записи релігійного характеру, статистичні дані та з усних джерел можна виокремити записані інтерв'ю.

Перша група джерел – це матеріали офіційного походження. Слід виділити з них нормативно-правові акти, прийняті в межах хронологічних рамок дослідження, які мали пряме відношення до гендерного питання. Оскільки саме завдяки цим документам можна відслідкувати динаміку правових змін – прогресу або регресу в питанні подолання гендерної нерівності. Обов'язково слід виділити Конституцію 1987 р.¹, яка проголошувала рівність чоловіків та жінок перед законом, але не підіймала інші питання та Конституцію 2004 р.², яка крім рівності, затверджувала криміналізацію насилля проти жінок, забороняла деякі традиції та вводила квотування в Парламенті. Важливими в контексті розуміння іноземного впливу на гендерну політику в країні є факти підписання та ратифікація різних

¹ The constitution of the Republic of Afghanistan: english translation 30 November 1987. *UNHCR – UN High Commissioner for Refugees*. 30 November 1987. URL: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=54783a5f4> (дата звернення: 01.11.2023)

² The Constitution of Afghanistan: an unofficial English translation. Kabul: Supreme Court, Islamic Republic of Afghanistan. 2004.

міжнародних правових договорів: наприклад, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW)¹ підписана в 1980 р. та ратифікована в 2003 р. Та введені національним урядом Афганістану, під тиском міжнародних акторів, закони, що повинні були викоринити насилля проти жінок та дискримінаційні практики в суспільстві – Закон Афганістану про ліквідацію насильства щодо жінок (EVAW) 2009 р.² Та програмні документи, які оформили пріоритети афганського уряду щодо гендерної політики – Національний план дій щодо жінок (NAPWA) 2008 р.³

Окрім цього можна виділити звітні матеріали різних міжнародних організацій та країн. Наприклад, звіти ЮНЕСКО⁴, ЮНІСЕФ⁵, ООН-жінки⁶, американського уряду⁷, Human Rights Watch⁸, Amnesty International⁹ та інших. Подібні звіти надають широкий спектр абсолютно різної інформації щодо положення жінок в країні у різних сферах – економічній, політичній, культурній та соціальній. Багато інформації присвячено питанню насилля над афганськими жінками в різні періоди, проблемам жіночого здоров'я та іншим важливим питанням. Звіти міжнародних організацій, крім цього, часто надають обширний первинний статистичний матеріал, який було використано під час виконання аналізу та під час статистичної обробки.

Окремо слід виділити релігійні тексти, оскільки у випадку дослідження присвяченому культурі мусульманської країни, ці тексти є важливими

¹ The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women and its Optional Protocol: Handbook for Parliamentarians. Inter-Parliamentary Union, 2003. 118 pp.

² Presidential Decree on Endorsement of Law on Elimination of Violence against Women (EVAW). Official Gazette, 2009. P. 16 pp.

³ National Action Plan for Women of Afghanistan (NAPWA) (2008–2018). *United Nations Assistance Mission in Afghanistan*: website. 107 pp.

⁴ UNESCO. The right to education: what's at stake in Afghanistan? A 20-year review. Paris: UNESCO, 2021. 42 pp.

⁵ UNICEF Afghanistan. Education: Providing quality education for all. *UNICEF*: website. URL: <https://www.unicef.org/afghanistan/education> (дата звернення: 01.11.2023)

⁶ UN Women. The Impact of COVID-19 on Unpaid Care and Domestic Work in Afghanistan: Insights from the Afghanistan Time Use Survey. African Development Bank, 2020. 2 pp.

⁷ Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction. Support for Gender Equality: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan. 220 pp.

⁸ Blood-Stained Hands. Past Atrocities in Kabul and Afghanistan's Legacy of Impunity. *Human Rights Watch*: website, 2005. URL: https://www.hrw.org/report/2005/07/07/blood-stained-hands/past-atrocities-kabul-and-afghanistans-legacy-impunity#_ftn127 (дата звернення: 01.11.2023)

⁹ Afghanistan: International responsibility for human rights disaster. *Amnesty International*: website, 1995. P. 49. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/asa11/009/1995/en/> (дата звернення: 01.11.2023)

офіційними матеріалами мусульманського права. Наприклад, на основі сур Корану¹, був проведений аналіз філософії талібів та моджахедів. Були зроблені висновки щодо маніпулятивних практик з боку бойовиків у питаннях жіночого права в ісламі.

Виділимо джерела агітаційно-пропагандистського характеру, сюди можна віднести програмні документи уряду ДРА, партій моджахедів², пропагандистські тексти Революційної асоціації жінок Афганістану (RAWA)³. Використовувався образ жінки. Ці джерела, по-перше, можуть надати важливу інформацію стосовно жіночого руху в Афганістані – тексти RAWA, по-друге, вони розкривають погляди на гендерну роль жінки та її символічний образ в соціумі в розумінні консервативної частини населення, наприклад, в програмних документах моджахедів. До того ж на основі цих джерел можна дослідити стигматизовані теми щодо жіночого права.

Окремо слід виділити матеріали пов'язані зі ЗМІ: наприклад газета «The Kabul Times»⁴ протягом соціалістичного періоду була голосом пропаганди уряду, за допомогою цього джерела можна дослідити політику партії НДПА в гендерній політиці. На радіо талібів «Радіо Шаріат», джерело цитоване, на превеликий жаль, за літературою⁵, досить часто лунали промови щодо введення гендерних дискримінаційних законів та пояснювалася філософія талібів. Іноземні матеріали преси – The New York Times⁶, які розкривали погляд західної громадськості на жіноче питання в Афганістані. У цілому матеріали преси дозволяють розширити картину ставлення соціуму до жінок, також вони важливі в контексті дослідження репрезентації жіночих образів як всередині

¹ Прекрасний Коран / пер. з арабської М. Якубович. *Pisale-I Nur*: веб-сайт. Сура 2:228. URL: <https://risale.in.ua/qoran/> (дата звернення: 01.11.2023)

² Joya M. Raising my voice : the extraordinary story of the Afghan woman who dares to speak out. London: Rider, 2009. 288 pp.

³ Restrictions Placed on Women by the Taliban compiled by the Revolutionary Association of the Women of Afghanistan (RAWA). RAWA: website. URL: <http://www.rawa.org/rules.htm> (дата звернення: 01.11.2023)

⁴ The constitution of the Republic of Afghanistan: the English language version. from 24 February 1977. *The Kabul Times*. 5 - 16 March 1977. URL: <http://afghandata.org:8080/xmlui/handle/azu/4144?show=full> (дата звернення: 01.11.2023)

⁵ Marsden P. The Taliban: war, religion and the new order in Afghanistan. London: Zed Books Ltd, 1998. 162 pp.

⁶ Mashal M. Afghan Jirga: Debates Over Leadership and the Role of Women. *The New York Times*: web-site. URL: <https://archive.nytimes.com/atwar.blogs.nytimes.com/2010/06/04/afghan-jirga-debates-over-leadership-and-the-role-of-women/> (дата звернення: 01.11.2023)

країни, так і зовні. Завдяки ЗМІ можна прослідкувати за певною трансформацією жіночого образу в Афганістані.

Ще одна група – джерела особистого походження та усні джерела. Різні інтерв'ю¹, зібрані представниками різних організацій, записані власне самими афганками² або іншими авторами за їхнім співавторством, біографічні матеріали³ дозволяють дослідити жіночий досвід найбільш широко з застосуванням феміністської теорії. Часто в цих джерелах більш глибоко розкривається питання внутрішнього світу афганських жінок, піднімаються стигматизовані теми – наприклад, проблема насилля, або войовничість афганок. Ці джерела важливі, оскільки дозволяють дослідити суб'єктивний досвід жінок та побачити комплексну картину їх психологічного та соціального портеру.

Отже, вказана джерельна база є доволі репрезентативною та дозволяє всебічно проаналізувати об'єкт дослідження – дослідити положення жінок в Афганістані та еволюцію їхнього статусу.

1.3 Методологія та методи дослідження.

В основі дослідження жіночої проблематики лежить феміністська (постфеміністська) та гендерна методологія, яка дозволяє акцентувати увагу саме на жіночому множинному досвіді. Вперше виокремила предмет жіночої історії та висунула феміністський підхід до історичної науки дослідниця Герду Лернер. Разом з іншими науковицями (Ренатою Брайденталь, Клаудією Кун та Гільдою Сміт) виділила важливе проблемне поле жіночої історії – андроцентризм, на протипагу якому була представлена так звана «her history» (її історія). Важливий вклад у розвиток методологічної бази жіночих студій зробили Джоан Валлах Скотт, Сінді Хац, Сара Гардінг, Наталі Девіс та інші. В українській історіографії слід виділити наступних дослідниць, наукові доробки яких використовувалися в дослідженні: історикинь Оксану Кісь й Олену Стяжкіну та соціологиню Тамару Марценюк.

¹ Ellis D. Women of the Afghan War. Westport: Praeger Publishers, 2000. 239 pp.

² Majrouh S. B. Songs of love and war: Afghan women's poetry / transl. from french M. de Jager. New York: Other Press, 2003. 128 pp.

³ Joya M. Raising my voice : the extraordinary story of the Afghan woman who dares to speak out. London: Rider, 2009. 288 pp.

Для визначення сюжетів конструювання гендеру афганського жіноцтва задіяний класичний підхід до дефініції «гендеру» Дж. Скотт та Дж. Батлер. Крім цього, з класичних підходів феміністської методології були використані методи гендерної експертизи – для розгляду гендерної нерівності, гендерна психологія – аналіз стратегій виживання в умовах війни. Важливо також підкреслити контекст тематики досліджень жіночої історії саме в мусульманській культурі, оскільки ця концепція відрізняється від концепту західної фемінології.

Серед загальнонаукових дослідницьких методів слід виділити аналіз та синтез історичного матеріалу. Крім цього, для дослідження були важливі конкретно історичні методи, а саме історико-генетичний метод дозволив прослідкувати за процесом еволюції жіночого питання в Афганістані. Ретроспективний метод допоміг встановити причинонаслідкові зв'язки між культурними особливостями Афганістану, економічними, соціальними проблемами та встановленням особливих гендерних ролей в країні. Використання історико-системного методу дозволило проаналізувати афганське жіноцтво як окрему соціальну групу, а також дослідити етапи жіночої емансипації в країні. Важливим в контексті дослідження був й історико-порівняльний метод, за допомогою якого було порівняно й проаналізовано положення жінок протягом трьох різних режимів. Для міждисциплінарної галузі жіночої історії характерним є так званий «методологічний плюралізм», або комплексний принцип, тож використовувалися методи інших наукових спеціальностей (наприклад, соціології). Виділимо кількісний та якісний методи. Оскільки головний фокус в дослідженні був спрямований на основних показниках генезису жіночого питання – правова база, політична активність, освітні процеси та економічна активність, представлення жіноцтва в приватному житті та питання жіночого здоров'я, був залучений статистичний метод для загального аналізу та конкретизації результатів. Можна також зазначити загально наукові методи, як індукції і дедукції.

РОЗДІЛ 2. АФГАНСЬКЕ ЖІНОЦТВО В ПЕРІОД СОЦІАЛІСТИЧНОГО ПАНУВАННЯ: КОЛИВАННЯ ВІД ТРАДИЦІОНАЛІЗМУ ДО МАРКСИЗМУ у 1978–1992 рр.

2.1 Реформи уряду Таракі та Аміна, 1978–1979 рр.

На межі XIX – XX ст. в Афганістані розпочалися перші спроби введення модернізаційних реформ для переходу від традиційного аграрного суспільства до сучасної централізованої мусульманської держави. Трансформаційні процеси, крім економічних та політичних сфер, зачіпали й соціально-культурні питання: відмова від консервативних племінних традицій, поширення освіти як для хлопчиків, так і дівчат, і звичайно, прогресивні зміни в питаннях жіночого статусу та прав. На жаль, занадто швидкі та радикальні реформи, на думку консервативних племінних лідерів, викликали обурення у основної частини населення, яка проживала в сільській місцевості. Невдоволення племінної верхівки, нерозуміння реформ основною масою населення, зовнішній вплив російської імперії та Великої Британії та серйозні проблеми в економіці призвели до того, що вже в 1973 р. ліберальна монархія була скинута в результаті перевороту колишнього прем'єр міністра Афганістану Мухаммеда Дауда Хана. Який у тому ж році встановив нову форму правління в країні – так звану республіку «Дауда». Остання продовжувала дотримуватися, хоч і не ліберального, але модернізаційного шляху розвитку країни, що певним чином прослідковувалося у створенні нової Конституції 1977 р.

Однак і цей режим проіснував недовго, оскільки незадоволена політикою уряду Дауда Народно-демократична партія Афганістану 27 квітня 1978 р. розпочала Саурську (за назвою місяця мовою дарі), або Квітневу революцію комуністичного забарвлення. Результатом революції стало знищення старого уряду й фізичне знищення самого президента і його сім'ї. Ідентичність нового режиму спочатку була замаскована для цивільних Афганістану та для усієї міжнародної спільноти, оскільки переворот відбувався за сприянням військових офіцерів, тоді коли справжні «підбурювачі» залишалися у тіні до проголошення

нового уряду. Лише 30 квітня 1978 р. афганським громадянам стало відомо про проголошення Демократичної Республіки Афганістан на чолі з Революційною радою та її головою Нур Мухаммедом Таракі і його заступником Бабраком Кармалем.¹ Статус та політичний орієнтир країни знову змінився – він набував яскраво червоного кольору.

Незважаючи на спроби уряду відхреститися від зв'язку з комуністичним режимом, майже одразу після Революції він проголосив досить типову для соціалістичного блоку політику, яка повинна була вивести країну на шлях «справжнього» прогресу, розвитку і процвітання – шлях модернізації з соціалістичними ознаками (хоча офіційного визнання цього не було). І в цих модернізаційних процесах не останні ролі для нового уряду відігравали емансипація жінок та сам образ «жіноцтва», який певним чином виступав маркером ідентичності нації. Особливо в маскулінному ісламському соціумі, де жінка – це в першу чергу мати, а отже «вихователька синів нації» та віддзеркалення гордості народу.

Для повноти картини та розуміння наступних сюжетів дослідження у першу чергу треба звернутися до бекграунду гендерної проблематики в країні. Значний вплив на гендерні ролі жінок в афганському соціумі мали як релігійні норми ісламу, так і складний етнічний ландшафт в країні, який призвів до появи різної етнічної-племінної культури. Основна етнічна група Афганістану – пуштуни, які складають чисельну більшість населення та сповідують сунізм, відрізняються особливим консерватизмом в питанні жіночих прав. Це пов'язано в першу чергу з племінним кодексом честі – пуштунвалі (про який окремо буде зазначено). Інші групи населення: таджиків та більш малі групи (хазарейці, узбеки та інші) мають відмінні релігійні та культурні традиції. Наприклад, таджиків та хазарейців відрізняються більш помірними поглядами на питання

¹ Edwards D. B. Before Taliban: Genealogies of the Afghan Jihad. Berkeley: University of California Press, 2002. P. 28.

жіночого права, ніж пуштуни. Тож афганська культурна має досить унікальний і складний мікс різних культур, релігійних конфесій та племінних звичаїв.¹

Племінні звичаї, маскулінне розуміння честі та патріархальна культура ісламу – усе разом сприяло радикалізації консервативного розуміння жіночої ролі в Афганістані. Стандартна гендерна роль для афганських жінок – це тиха, стримана, слухняна дружина та мати, яка чітко дотримується усіх догм ісламу. Покірність жінки та її правовірність – символ чоловічої честі та гідності. Жінка здебільшого не мала права на власні рішення, а контроль над її тілом та правами передавався від батька до чоловіка і до сина. Поширеними для афганського суспільства були практики дитячого шлюбу, примусового шлюбу, у той же час жіноча освіта та праця поза домівкою вважалися недоречними, тож жінкам залишалося проявляти себе тільки в побутовій сфері.

Перші спроби змінити подібне традиційне сприйняття жіноцтва на правовому рівні належали монаршим особи з династії Баракзай в кінці XIX ст. Найбільш відомим на цьому поприщі став король реформатор – Аманулла-хан, правління якого припало на час 1919–1929 рр. Він почав розбудову спільних шкіл для дівчат і хлопчиків, скасував обов'язкове носіння жіночої «вуалі» – чадри, заборонив дитячі шлюби та активно займався питаннями жіночої емансипації. Хан Дауд, який змінив короля Аманулла-хана та встановив республіканську форму правління, на відмінну від попередника розпочав більш помірний курс реформ, але також скоротив шлюбні витрати, розпочав масштабне будівництво шкіл, і запровадив Конституцію 1964 р., яка надала жінкам право голосу. Тож, незважаючи на пропагандистські лозунги партії НДПА про перші в Афганістані реформи, уряд ДРА лише продовжив тенденцію, але змінив ідеологічний напрямок. Була обрана вже типова на той час стратегія в Афганістані (яку, наприклад, використовував король Аманулла) – використання «визволеного з неволі» жіноцтва в якості символу нового

¹ Moghadam M. V. *Revolution, Islamist Reaction, and Women in Afghanistan*. *Women and revolution in Africa, Asia, and the New World* / edited by M. A. Tetreault. Columbia, 1994. P. 216-217.

режиму, який ніс прогрес проти застарілих традицій патріархального та релігійного світосприйняття.¹

Вже 10 травня 1978 р. прем'єр-міністр Н. М. Таракі по Радіо Афганістан виголосив 23 пункти так званих «Основних напрямків революційних обов'язків уряду ДРА» – стратегія дій нового уряду. Стаття 12 цих пунктів проголошувала «рівність прав жінок і чоловіків у всіх соціальних, економічних, політичних, культурних і громадських аспектах²». На цей момент не було виголошено конкретного плану дій та не була представлена нова концепція статусу жіноцтва. До того ж проблема полягала у тому, що ці пункти не були законодавчим актом, який міг би регулювати гендерну політику в цілому в країні. У той же час новий уряд скасував конституцію 1977 р., яка у свою чергу саме на законодавчому рівні закріплювала за чоловіками та жінками «рівні права та обов'язки перед законом³».

Для заспокоєння почуттів частини емансипованого жіноцтва часів Аманулли уряд ДРА успішно використав діяльність багатьох жінок-активісток, які погоджувалися співпрацювати з новою владою. Протягом 1978 р. влада почала активно залучати жінок до партійної діяльності та призначати їх на високі державні посади. Голоси таких жінок, як Султани Умайд, директорки Кабульської школи для дівчат; Рухафзи Камір, директорки Професійно-технічного училища в Кабулі; Сораї Парліки, голови Демократичної жіночої організації Афганістану (DOAW); і Фірози, директорки Товариства Червоного Півмісяця Афганістану, дуже часто лунали в пропагандистських промовах, закликаючи жінок до співпраці з новим режимом, який міг надати їм нові можливості. Але першою в авангарді феміністичної пропаганди уряду стояла одна з найактивніших членок Революційної ради – докторка Анахіта Ратебзад,

¹ Нейджел Дж. Маскулінність та націоналізм; гендер та сексуальність у творенні націй. Незалежний культурологічний часопис «І». 2003. № 27.

² Basic Lines of Revolutionary Duties of the Government of the Democratic Republic of Afghanistan. Afghanistan Embassy in the United States, 10 May 1978. Afghanistan Digital Collections of The University of Arizona Libraries, M. Mobin Shorish Collection. URL: <https://repository.arizona.edu/handle/10150/661802> (дата звернення: 23.07.2023)

³ The constitution of the Republic of Afghanistan: the English language version. from 24 February 1977. *The Kabul Times*. 5 - 16 March 1977. URL: <http://afghandata.org:8080/xmlui/handle/azu/4144?show=full> (дата звернення: 23.07.2023)

яка на той момент вже посідала місце міністерки соціальних справ в Афганістані¹.

Того ж дня, коли проголосили 23 пункти (10 травня), Анахіта Ратебзад виступила з великим зверненням до персоналу шкіл, вчителів, школярів та студентів Кабулу як представниця нового уряду, цю промову наступного дня надрукували в газеті. У ній вона повторила цілі 12 статті «Обов'язків» та особисто обіцяла, що нова влада «крок за кроком реалізовуватиме цю політику та перетворюватиме її на дії²». Ратебзад та інші діячки партії часто використовували у своїх промовах, вже описану, символічну концепцію «жінка-мати-нація», вони наголошувала на тому, що «обов'язки жінок і матерів... виховувати щирих і патріотичних синів і дочок³». Ця традиційна для афганського суспільства концепція «матерів» у соціалістичній ідеології поєднувалася з концепцією робітничого класу. Уряд очікував, що звичайна мати повинна була перетворитися за їхнім наставництвом на «матір працівницю» та «матір революціонерку». Тому у червні 1978 р. ДРА оголосила «буржуазне» свято «День матері» не актуальним, і натомість, за прикладом інших країн Східного блоку, оголосила про святкування Міжнародного жіночого дня як акту «солідарності жінок у їхній боротьбі проти тиранії та імперіалізму, дискримінації та расизму⁴».

До лав НДПА та інших організацій уряду долучалося все більше жінок, особливо з Кабулу, які були вражені діяльністю та словами Ратебзад. Пропаганда уряду в цьому контексті успішно працювала – вона змогла пробудити політичну свідомість у деяких жінок у містах. Але слід зазначити, що силою та підтримкою головної партії країни виступала саме освічена молодь міських центрів, яка мала доступ до західної культури і цінностей у

¹ Emadi H. *Repression, resistance, and women in Afghanistan*. Westport : Praeger Publishers, 2002. P. 103

² Dr. Anahita blasts ignoring women's rights in past 50 years. *The Kabul Times*. May 11, 1978. Vol. XVII, №38. P. 1. University of Nebraska at Omaha. Dr. C.C. and Mabel L. Criss Library.

³ Poverty, illiteracy souvenirs of Nadery dynasty, says Anahita. *The Kabul Times*. May 9, 1978. Vol. XVII, №36. P. 1, 4. The University of Arizona Library Digital Collections.

⁴ Social Affairs Ministry announcement. *The Kabul Times*. June 17, 1978. Vol. XVII, №69. P. 3. The University of Arizona Library Digital Collections.

помірній фракції або ж до радянської ідеології в комуністичному крилі. Ці люди походили з середнього та вищого класів Афганістану (відповідно до фракцій), здебільшого з столиці Кабулу. Тож пропаганда ДРА стосувалася тих жінок, які вже в цілому рухалися до цих модернізаційних реформ ще до Саурської революції, з початку законодавчої політики режиму Дауда. Західний стиль одягу, повна та рівна освіта, зайнятість жінок і тощо були все більш поширеними серед міських та освічених громад Афганістану протягом двох десятиліть до революції (хоч і не були нормою), у той же час абсолютно інший стан був на селі, на що партійці НДПА вплинути не змогли.

З дня призначення на посаду міністра соціальної політики Анахіта Ратебзад протягом недовгого періоду активно працювала у сфері жіночого права. Міністерство соціальної політики активно займалося питаннями жіноцтва та дітей, їхнього здоров'я та доброти – це був основний напрямок його діяльності. Вже наприкінці травня 1978 р. почали з'являтися натяки більш змістовної стратегії дій уряду ДРА щодо майбутніх жіночих програм. Міністерство повинно було зайнятися збільшенням кількості дитячих садків задля розширення можливостей жінок в інших сферах; розбудовою медичних центрів в країні та розширенням кількості медичного персоналу жіночої статі, і звичайно освітніми програмами¹. Ратебзад наголошувала, що жінки повинні мати можливості на «рівну освіту, гарантію роботи, послуги охорони здоров'я та мати вільний час для виховання здорового покоління... Освіта та просвітництво жінок зараз є предметом пильної уваги уряду²». Величезна кількість освічених жінок (як вже було зазначено, здебільшого з урбанізованих центрів) мали високий рівень довіри до Міністерства соціальних справ під керівництвом Ратебзад, оскільки велася активна політика забезпечення перелічених сфер необхідними коштами для їх реалізації. Але Міністерство під керівництвом докторки Ратебзад проіснувало недовго.

¹ Dupree N. H. Revolutionary rhetoric and Afghan women : women and emancipation before the Saur revolution. *Revolutions and Rebellions in Afghanistan: Anthropological Perspectives* / edit. by M. N. Shahrani, R. L. Canfield. Bloomington, 2022. P. 322.

² Social Mobilisation. *The Kabul Times*. May 28, 1978. Vol. XVII, №52. P. 3. The University of Arizona Library Digital Collections.

Внутрішньополітична боротьба між двома фракціями головної партії країни (НДПА): радикально лівої «Хальк» (з мови дарі «Народ») та більш поміркованої «Парчам» («Прапор») розгорнулася вже влітку 1978 р. Прибічницями «Парчам» була і велика кількість активісток та політикес Афганістану – однією з них була Анахіта Ратебзад. Вже у липні 1978 р. було зрозуміло, що «Хальк» отримала повну владу в уряді, тож лідер поміркованого угруповання Бабрак Кармаль був відсторонений разом зі своїми прибічниками. 12 липня 1978 р. докторка Анахіта залишила Кабул.¹

18 жовтня прем'єр-міністр Таракі у газеті The Kabul Times підтвердив, що розпустив Міністерство соціальної політики, оскільки «...[воно] зараз не було потрібним²». Формування та реалізацію державної політики у сфері боротьби з гендерною нерівністю передали Міністерству освіти, що значною мірою звузило програми присвячені жіноцтву виключно до освітніх. Після цього за період 1978 – 1979 рр. жодна жінка не призначалася на такі високі посади, як Анахіта Ратебзад. А дітище Парліки та Ратебзад - Демократичну жіночу організацію Афганістану (DOAW), яка до революції була основним марксистським крилом феміністичного руху в країні, реорганізували та перейменували в Організацію афганських жінок Хальк (КОАВ). КОАВ, перейшовши під контроль уряду, активно закликала жінок до відвідування «грандіозних заходів» та маршів на підтримку Квітневої революції та уряду Таракі й Аміна³.

Крім цього, вже у серпні 1978 р. розпочалися масштабні репресії – уряд фракції «Хальк» оголосив про арешти або усунення «зрадників», здебільшого прихильників «Парчам», яких звинувачували у підриві революційних ідей та цінностей, тобто у контрреволюційних діях. Протягом 1978–1979 рр., за сучасними підрахунками, режим знищив понад 27 000 людей.⁴ Жертвами

¹ Dupree N. H. Revolutionary rhetoric and Afghan women : women and emancipation before the Saur revolution. *Revolutions and Rebellions in Afghanistan: Anthropological Perspectives* / edit. by M. N. Shahrani, R. L. Canfield. Bloomington, 2022. P. 322, 323.

² The Kabul Times. Oct. 18, 1978. Vol. XVII, №170. P. 1. University of Nebraska at Omaha. Dr. C.C. and Mabel L. Criss Library

³ Emadi H. *Repression, resistance, and women in Afghanistan*. Westport : Praeger Publishers, 2002. P. 100

⁴ Afghanistan Justice Project. *Casting Shadows: War Crimes and Crimes against Humanity, 1978-2001*. Open Society Foundations: website. URL: <https://www.opensocietyfoundations.org/publications/casting-shadows-war-crimes-and-crimes-against-humanity-1978-2001> (дата звернення: 14.07.2023)

режиму також ставили жінки, які раніше були відданими крилу «Парчам» або ж мали стосунки з «зрадниками». Однією з таких жертв стала Сорая Парліка, яка зазначала, що у серпні 1978 р. піддалася тортурам у в'язниці Пулі-Чархи в Кабулі¹. Подібні репресивні дії стали як причиною, так і результатом нової комуністичної політики групи «Хальк» і їхньої цілі – введення радикальних реформ. Проти цих нововведень виступало й помірковане угруповання парчмістів, абсолютно не підтримувала ці реформи і DOAW, тож не дивно, що саме з серпня 1978 р., коли халькісти узурпували владу, розпочався активний період впровадження нових реформ у соціально-економічній сфері.

Після чисток парчмістів оновлений уряд перейшов до активних дій. З середини липня і до листопада 1978 р. були видані важливі декрети, які повинні були стати фундаментом соціалістичної розбудови Афганістану. Усі вони стосувалися в першу чергу економічної, а саме аграрної, сфери. Декрет №6 ліквідував заборгованість селян лихварям і великим землевласникам, які склали досить малий відсоток в аграрній системі Афганістану. Декрет №8 повинен був розпочати ліквідацію «феодальної» системи, як зазначали самі соціалісти (сучасні дослідники у свою чергу не розглядають Афганістан другої половини ХХ ст. як країну з феодальним способом виробництва). Цей декрет підривав основи аграрного суспільства та нищив економічну стабільність багатьох сімей.² Окремо слід підкреслити важливість трьох цих декретів: в умовах традиційного суспільства економічний чинник є важливою частиною гендерних стосунків і статусу жінки, особливо для такої країни як Афганістан, яка не пройшла шлях від аграрного суспільства до індустріального.

17 жовтня 1978 р. вийшов важливий для афганських жінок декрет №7, який частково закріпив в законодавстві обіцянки з 12 статті «Обов'язків...» у сфері сімейного права. Це не був інноваційний законопроект, оскільки подібні спроби відбувалися і під час монархічного режиму, і під час республіки Дауда

¹ AAN Obituary: Unflinching women's rights activist Soraya Parluka (1944-2019). Afghanistan Analysts Network : website. URL: <https://www.afghanistan-analysts.org/en/reports/political-landscape/aan-obituary-unflinching-womens-rights-activist-soraya-parlika-1944-2019/> (дата звернення: 27.07.2023)

² Arnold A. Afghanistan's Two-Party Communism: Parcham and Khalq. Stanford: Hoover Institution Press, 1983. P. 75

(деякі з реформ були навіть успішнішими), але він відрізнявся радикальними нововведеннями та радикальною реалізацією. Мета декрету полягала у повному знищенні «патріархально-феодальних відносин» між чоловіками і жінками, які не дозволяли у повній мірі розбудовувати економіку країни¹. Декрет містив 6 статей: Стаття 1 забороняла у будь-якому вигляді вальвар або таян – викуп за наречену. Стаття 2 забороняла примусові/святкові дарунки з боку нареченого і його сім'ї. Стаття 3 фіксувала розмір махра (приданого) – він не мав перевищувати 10 дирхамів відповідно до норм шаріату (300 афганів). Стаття 4 – заручини та шлюб мали відбуватися виключно за повної згоди обох сторін: 1) ніхто не мав права примушувати до шлюбу; 2) ніхто не повинен був перешкоджати вільному шлюбу вдови або примушувати її до шлюбу через левірат (сімейні стосунки) або патріархальні зв'язки; 3) ніхто не мав права перешкоджати законному шлюбу іншої люди по причині інших заручин, витрат на примусові заручини. Стаття 5 встановлювала мінімальний шлюбний вік у 16 років для жінок і 18 – для чоловіків. Стаття 6 встановлювала покарання за порушення декрету.²

Декрет № 7 у перспективі був досить прогресивним та мав внести позитивні зміни як в економічній сфері, так і у сфері жіночого права. Як зазначав сам Таракі «дівчата, розлучені або вдови більше не будуть підкорятися примхам і бажанням своїх батьків через матеріальну винагороду³». Соціологиня Валентайн Могадам розглядала цей декрет як початок модернізаційних змін у становищі жінки в суспільстві та шлюбі, а отже, за феміністичною теорією, й початку модернізації країни. Шлюбна система Афганістану дійсно прирівнювала жінок до об'єктів торгівлі, а не суб'єктів шлюбного залицяння, якщо дивитися на це з точки зору західної системи цінностей. Для афганського суспільства поширеними були і є практики викупу нареченої – вже окреслений нами вальвар, або таян. Певну суму, яку встановлював батько або брат

¹ Moghadam M. V. *Revolution, Islamist Reaction, and Women in Afghanistan*. *Women and revolution in Africa, Asia, and the New World* / edited by M. A. Tetreault. Columbia, 1994. P. 220-221.

² Decree No.7. *Aryana (Democratic Republic of Afghanistan), october - november 1978*. P.12 URL: <http://afghandata.org:8080/jspui/handle/azu/18125> (дата звернення: 23.07.2023)

³ Ibid. P. 31.

нареченої, наречений повинен був сплатити сім'ї дівчини. Для бідної сільської общини вальвар мав важливе значення, оскільки він «компенсував» втрату важливого економічного суб'єкта у сім'ї та перекривав витрати сім'ї нареченої на весілля та на саму наречену. Для сімей, де було не так багато чоловіків або їх взагалі не було, вальвар ставав одним з основних способів існування цієї сім'ї. Слід зазначити, що ця традиція насправді не була і не є прописаною в рамках норм шаріату і викликала багато питань ще за часів короля Аманулли-хана, на відміну від традиції виплати махру. Махр, відомий в народі як «ранковий подарунок», був активом, який чоловік повинен був сплатити саме дружині, а не її сім'ї. Махр певним чином виступав у ролі економічної подушки безпеки для жінки та її дітей у випадку смерті чоловіка або ж розлучення – можна порівняти з системою аліментів.¹ Цю суму також найчастіше встановлював батько або брат. Важливим є те, що частою практикою для афганських сімей (особливо для пуштунів) було прирівняння махру до вальвару, коли махр також отримував батько або брат нареченої (тому деякі дослідники плутають два цих різних поняття). Отже, декрет від 17 жовтня похитнув як загально ісламські традиції – виплата махру, так і народні традиції Афганістану – заборона вальвару, до того ж ще й знищив важливий економічний ринок – ринок шлюбу.

Незважаючи на спроби уряду покращити становище жіноцтва за допомогою цього декрету, в результаті їхніх дій майже нічого не змінилося. Насправді декрет, як зазначала наприклад історикиня Ненсі Дюпрі, наніс навіть більше шкоди жінкам, ніж користі. Оскільки через постійні партійні війни та відсутність розуміння економічного та соціального стану марксистами закон був погано продуманий та абсолютно не відповідав життєвим реаліям Афганістану, тож не отримав підтримку серед населення. Реформа була відхилена більшою частиною консервативного суспільства у віддалених регіонах. Також і не всі жінки підтримували дію Декрету, оскільки він часто погіршував ситуацію для них – наприклад, він вставляв занадто малий махр,

¹ Family Structures and Family Law in Afghanistan: a report of the Fact-Finding Mission to Afghanistan January-March 2005. *Max Planck Institute for Foreign Private Law and Private International Law*, 2005. P. 12-13

який не міг надати жінці економічної впевненості в майбутньому та з іншого боку шкодив її соціальному статусу як завидної нареченої в очах інших (здебільшого мова йде про жінок з сільських місцевостей, де розмір махру дорівнював рівню статусу жінки). Статус нареченої та ставлення до неї в новій сім'ї також часто залежав від економічної складової шлюбного ринку – махру та джехезу (актив, який наречена приносила в будинок чоловіка для спільного користування – класичне придане).

Шлюби за домовленостями, незважаючи на спроби уряду, нікуди не ділися, але тепер жінки в таких умовах не мали хоч якогось економічного захисту. До того ж існували випадки маніпуляцій законом з боку міських чоловіків (за словами сучасниць, переважно чиновників), які досить часто підміняли поняття махру та вальвару під час сватання з дівчатами з неосвічених та бідних сільських місцевостей, вимагаючи шлюб за «необхідні 300 афганів»; через маленький махр з'явилося і більше випадків багатоженства.¹ Зі слів Дюпрі, на кінець 1979 р. офіс реєстрації шлюбу в Кабулі повідомляв про прибуток лише в 160 афгані на місяць, коли до цього отримував тисячі афгані – люди просто одружувалися в мечетях, обходячи закони². Декрет не мав жодних гарантій і не підкріплювався іншими законодавчими актами. Але жінки з великих міст з освітою дійсно могли використовувати цей закон задля убезпечення себе від одруження з небажаною людиною.

У той же час влада ігнорувала інші важливі питання, які турбували афганське жіноцтво. Опіка над дітьми та право на розлучення, несення відповідальності чоловіками, які вчинили фізичне насилля над жінками. Оскільки НДПА відмінив законодавчі акти уряду Дауда та сконцентрував усю дію декрету №7 на економічний аспект шлюбного ринку, єдиною можливістю здобути «справедливість» для жінок були сімейні суди Дауда (*mahakem-ifamilt*),

¹ The Bride Price: The Afghan tradition of paying for wives. *Afghanistan Analysts Network* : website. URL: <https://www.afghanistan-analysts.org/en/reports/context-culture/the-bride-price-the-afghan-tradition-of-paying-for-wives/> (дата звернення: 27.07.2023)

² Dupree N. H. Revolutionary rhetoric and Afghan women : women and emancipation before the Saur revolution. *Revolutions and Rebellions in Afghanistan: Anthropological Perspectives* / edit. by M. N. Shahrani, R. L. Canfield. Bloomington, 2022. P. 322-325.

які діяли виключно в основних центрах країни.¹ Тож за період 1978–1979 рр. уряд не зміг реформувати законодавчу базу у сфері гендерної політики.

Незважаючи на ці невтішні результати політики, численні спікери активно пропагували ідею успішності гендерної політики в країні (іронічно, що одна зі статей за 4 листопада 1978 р. мала назву «Декрет № 7 вітали в провінціях²»). Але впровадження інших законопроектів у сфері жіночого права не обговорювалося через зростанням релігійної опозиції. Уряд припустився тієї ж помилки, що й уряд короля Аманулли – декрет №7 суперечив традиціям та культурі країни, був абсолютно відірваним від реальності та занадто різко змінював багатовікову традицію. Модернізаційні зміни були необхідні Афганістану, проте подібні спроби вирішення жіночого питання без загальних спроб реформувати племінний устрій, який і був причиною існування більшості подібних традицій, були безрезультатними. Повторити подібний стрибок розвитку, що відбувся наприклад в Туреччині за Ататюрка, уряду ДРА було нереально, оскільки вони не мали підтримки армії для проведення радикальних реформ авторитарними методами. Тож Декрет можна вважати абсолютно недоречним в контексті перших років правління НДПА та абсолютно безуспішним.

Одразу після презентації Декрету №7 НДПА взялася за реформування освіти в країні. Широко поширена жіноча неписьменність для афганського уряду була пов'язана знову ж таки з відсталою «феодальною системою», яку треба було якнайшвидше знищити. До Квітневої революції рівень неписьменності в Афганістані був одним із найвищих у світі. Згідно зі статистичними даними, у 1973–1974 рр. тільки приблизно 11% афганців у віці від 6 до 65 років були писемними. Рівень грамотності серед чоловіків становив 18,7%, а серед жінок – 2 – 2,8%.³ З бюджету 1978 р. було виділено близько 17% на освітні програми, а

¹ Martin L. Islamic law and the Afghan legal system. State reconstruction and international engagement in Afghanistan : Joint CSP/ZEF symposium city Bonn, 30.05.2003 - 01.06.2003. Bonn, 2003. P. 15.

² *The Kabul Times*. Oct. 18, 20, 23, 24, 25, 30; Nov. 1, 4, 5, 1978. Vol. XVII, №170, №172, №174, №175, №176, №179, №181, №183, №184. University of Nebraska at Omaha. Dr. C.C. and Mabel L. Criss Library.

³ National Demographic and Family Guidance Survey of the Settled Population of Afghanistan I, Kabul. United States Agency for International Development and Government of Afghanistan, 1975. P. 73-92.

в 1979 р. на освіту було виділено 2 200 мільйони афгані, що було майже на 30% більше, ніж у 1978 р. Також було завершено будівництво 500/600 нових шкіл, яке розпочалося за адміністрації Дауда. Вже наприкінці лютого 1979 р. державні ЗМІ з гордістю оголосили, що 180 000 дорослих студентів відвідали 6 200 курсів, з вчительським складом у 3 500 чоловік¹. Але у той же час стандарти навчання сильно впали, оскільки не вистачало вчителів – результат репресій; і сама реформа була занадто поспішна та більше робила акцент на ідеологічній складовій. Зрештою, основою для курсів були підручники «засновані на принципах Саурської революції», а гасло «Молодь на службі держави Хальк» було одним з найбільш популярних у той час².

Слід зазначити, що цю кампанію з подолання неграмотності очолювали Організація афганських жінок Хальк (КОАЖ) та Організація афганської молоді Хальк (КОАМ). Були створені соціальні програми, які сприяли соціалізації жінок та їхньому навчанню. Відсоток дівчат шкільного віку, які відвідували початкові школи у 1978 р., за дослідженнями показників участі, а не кількості учнів у школі, становив 8,6%, середніх шкіл 3% і ліцеїв з 10 по 12 класи – 1,4%.³ Якщо ж брати кількість зарахованих до молодшої школи на 1978 р., то це 152 750 дівчат на 995 650 хлопців⁴. Оскільки дані дуже сильно відрізняються від джерела до джерела, слід підкреслити умовність цих чисел, які все одно демонструють певну позитивну динаміку. Відсоток жінок старших 25 років, які не мали освіти та були неписьменними, у 1979 р. за показниками звіту ЮНЕСКО, становив 88,2% серед міського населення та 99,2% серед сільського; вищу освіту мало лише 0,6% з усієї кількості жіноцтва⁵. Але слід підкреслити, що ЮНЕСКО часто змінював показники рівню освіченості та писемності у

¹ 180,000 Enrolled in Literacy courses. *The Kabul Times*. Febr. 24, 1979. Vol. XVII, №276. P. 2.

² Hyman A. Afghanistan under Soviet Domination, 1964-1981. London : Macmillan Publishing Group, LLC, 1992. P. 93-94.

³ Dupree N. H. Afghanistan: historical patterns in education. *Education for Afghans: Issues Confronting the Assistance Community*, 23 April 1998.

⁴ Samady S. R. Education and Afghan society in the twentieth century. Paris: Unesco, 2001. P.69.

and, Afghanistan Population. *countryeconomy.com*. URL: <https://countryeconomy.com/demography/population/afghanistan> (дата звернення: 16.08.2023)

⁵ Statistical Yearbook 1999. *UN Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO)*. Paris: UNESCO, 1999. P. II-56.

своїх звітах, тож це також виключно умовні числа. Проте ці дані, навіть якщо приблизні, з одного боку демонструють певні покращення в жіночій освіті, а з іншого – на розрив у доступі жінок до освіти з провінцій та великих міст.

Однією з причин подібних результатів було консервативно-релігійне мислення афганського народу (здебільшого селян), яке і ставило нанівець усі спроби уряду реформувати сферу освіти. Вважаючи, що жінки не повинні з'являтися на публічних зібраннях, селяни часто відмовлялися відвідувати освітні заняття після першого дня, де навчали саме жінки. З іншого боку були повідомлення, що селяни відмовлялися від навчання, виключно коли бачили жінок одягнених в міський одяг – тобто коротка спідниця, відкриті ноги. Учасники організацій від НДПА вважали таке ставлення «мракобіссям» і по цій причині вдавалися до різних форм переконання, включаючи фізичну силу, щоб змусити селян повернутися до уроків грамотності. КОАВ досить часто переслідували неписьмених жінок та змушували їх брати участь в освітніх проєктах без їхньої згоди. Хоч Таракі і виголошував, що на освітні курси ніхто «ні в якому разі не записував жінок насильно¹», афганські біженці в Пакистані називали головною причиною свого рішення насильницьке впровадження програми грамотності серед жінок.²

Пояснювали керівники НДПА подібні насильницькі дії по відношенню до населення провалом кампаній минулих урядів – проблема полягала у тому, що попередні реформи проводилися під гаслом «вибору». Тож чоловіки, які мали повну опіку над жінками в сім'ї, вирішували чи буде жінка з їхньої сім'ї отримувати освіту чи ні (самі чоловіки найчастіше теж не мали освіти, тож не бачили у цьому нічого страшного). По цій ніби причині уряд ДРА вирішив скористатися методами примусу, які використовували уряди інших прорадянських країн³. Неприйняття сільським населенням цих реформ

¹ Our state is democratic as it works for 98 percent toilers. The Kabul Times. May 3, 1979. Vol. XVIII, №34. P. 4, 4. The University of Arizona Library Digital Collections.

² Moghadam V. M. Nationalist Agendas and Women's Rights: Conflicts in Afghanistan in the Twentieth Century. Feminist nationalism / edited by L. A. West. Routledge, Inc., 1997. P. 88-89.

³ Moghadam V. M. Fundamentalism and the Women Question in Afghanistan. Fundamentalism in comparative perspective / edited by L. Kaplan. Amherst, 1992. P. 138.

призвело до такої ж насильницької відповіді – вчителів виганяли з сел, чоловіки руйнували побудовані школи, іноді доходило й до вбивств. У Кандагарі наче були вбиті троє робітниць з жіночої організації як символ протидії подібним соціалістичним нововведенням. Історикиня Дюпрі зі своїх усних джерел повідомляла, що двоє чоловіків вбили всіх жінок у своїх сім'ях, щоб запобігти їх безчестю. Крім цього, слід зазначити, що подібні реформи розглядалися афганськими селянами як акт неповаги до ісламу. «Коли в наше село приїхали партійні працівники, вони... казали, що ми відсталі. Вони сказали, що наші доньки повинні ходити до школи з хлопцями, що проти наших звичаїв. Замовили книги про Леніна і Маркса і наказали їх читати, хоча наші мулли казали, що їх не треба читати¹». До того ж все більш розкута поведінка (в очах афганського суспільства) жінок в містах, яка проявлялася у відмові від носіння чадри, відкритому спілкуванні з чоловіками та самостійному перебуванні поза домом, ще сильніше закріплювало ідею «неправильності» дій уряду. Ходили чутки серед населення і про згвалтування в класах з подолання неграмотності, де велика кількість вчителів були чоловіками. Підтвердженнь таким випадкам не було, але сама думка про подібні дії викликала ненависть та обурення.

Уряд ДРА робив помилку за помилкою, і не тільки у сфері жіночого права, – вони загалом повністю ігнорували культуру країни, її традиції, зациклившись на швидкому модернізаційному процесі. Якщо навіть радянське керівництво не було впевнено в успішності режиму Таракі й соціалістичній революції в аграрному Афганістані, то що можна було сказати про звичайне населення. Вже починаючи з середини 1978 р. почалися озброєні виступи проти влади. До весни 1979 р. 24 з 28 провінцій постраждали від спалахів насилля, часто повстанці руйнували освітні будівлі. До квітня 1979 р. до 85 000 афганців втекли через кордон до Пакистану.² У вересні 1979 р. віце-прем'єр-міністр Хафізулла Амін захопив владу, Таракі було вбито. Незважаючи, на те що Амін

¹ Cited by : Hammond T. T. Red flag over Afghanistan : the Communist coup, the Soviet invasion, and the consequences. Boulder. : Westview Press, 1984. P. 72.

² Nyrop R. F., Seekins D. M. Afghanistan: a country study. Washington: U.S. Government Publishing Office, 1986. P. 131-132.

розпочав репресивну політику по відношенню до повстанців, сил уряду ДРА не вистачало для придушення повстань, було вирішено кликати радянську армію.

2.2 Афганське жіноцтво під час другої хвилі реформ ДРА та комуністичного панування.

У відповідь на посилення соціального розколу та заворушень 27 грудня 1979 р. армія СРСР, слідуючи доктрині Брежнєва, увійшла в Афганістан. Того ж дня радянськими військовими був убитий прем'єр-міністр Хафізула Амін, який і просив допомоги у радянського уряду. На його місце повернули лідера помірної фракції НДПА Бабрака Кармаля в якості нового маріонеткового прем'єр-міністра. Розпочалася нова фаза соціалістичного панування в Афганістані.

Прийшовши до влади, парчмісти першою справою взяли за класичний метод боротьби з незгодними – чистки бюрократичного апарату – було прибрано 76% адміністрації періоду Аміна, та створено новий «старий» уряд. Кармаль повернув 14 членів раннього періоду ДРА до ЦК.¹ Серед них була й Анахіта Ратебзад, яку одразу призначили членкинею Політбюро ЦК НДПА, а також членкинею Революційної ради ДРА і міністеркою освіти. Уряд надав амністію політичним в'язням періоду Таракі та Аміна. Тож до керування DOAW (організація повернула свою оригінальну назву одразу після приходу парчмістів) повернулася й Сурая Парліка. Вона разом з Джамілою Палвашах, яка також була альтернативною членкинею ЦК, долучилися до уряду Революційної ради². З 1980 р. розпочався період «розквіту» жіночого представництва в уряді як Кармаля, так і Наджибулли – останнього президента ДРА. Наприклад, на момент літа 1988 р. кількість жінок у державному апараті зросла до 18,6%. Здебільшого, що не дивно, жінки займали посади саме в Міністерстві освіти, де вони становили 43% на 1987 р. Значна кількість жінок також працювала в Міністерстві зв'язку, де вони становили 15% персоналу на

¹ Amstutz J. B. *Afghanistan: The First Five Years of Soviet Occupation*. Washington: US Government Printing Office, 1986. P. 61.

² Dupree N. H. *Revolutionary rhetoric and Afghan women : women and emancipation before the Saur revolution. Revolutions and Rebellions in Afghanistan: Anthropological Perspectives / edit. by M. N. Shahrani, R. L. Canfield*. Bloomington, 2022. P. 312-316.

той же рік¹. Така тактика була не новою, парчмісти намагалися знову використати харизму депутаток задля збільшення підтримки серед жіночого населення головних міст країни. Докторка Ратебзад та інші повернулися з більшим ентузіазмом до пропагандистських лозунгів та популістичних текстів.

У цілому політичний курс щодо жіноцтва після вторгнення радянської армії не змінився, але він набув помірного характеру через острах посилення ще більшої опозиції. Було вирішено змінити акцент з «емансипації жіноцтва» на важливості ролі жінки в Афганістані як матері, для якої важливо насамперед покращити свій добробут, здоров'я та розвиток – повернення до ідей весни 1978 р. Вже у 1980 р. уряд видав «Основні принципи Демократичної Республіки Афганістан» (тимчасова конституція до скликання Лоя Джирги), де була проголошена рівність усіх перед законом. Стаття 28 проголошувала «рівність між усіма громадянами²». У 1987 р., коли була скликана Лоя Джирга, затвердили нову Конституцію 1987 р., яка повторила статтю з «Основних принципів». Стаття 38 Конституції 1987 р. затверджувала, що «громадяни Республіки Афганістан, як чоловіки, так і жінки мають рівні права та обов'язки перед законом³». А 14 серпня 1980 р. Афганістан підписав міжнародну Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) під егідою Генеральної Асамблеї ООН, однак конвенцію через воєнні дії так і не ратифікували⁴.

Скоріш за все, за сприянням Ратебзад та DOAW в «Основних принципах» 1980 р. чіткий акцент робився на стратегії уряду щодо розширення можливостей та прав жінок-матерів. Стаття 26 «зобов'язувалася утримувати під особливим захистом сім'ї, матерів та дітей», «вживати відповідних заходів щодо створення сприятливих умов для жінок у зв'язку з можливостями

¹ Giustozzi A. *War, Politics and Society in Afghanistan 1978-1992*. Washington: Georgetown University Press, 2000. P. 20-22.

² *Fundamental Principles of the Democratic Republic of Afghanistan*. Publication Department, Ministry of Information and Culture, Government Printing House, 1980. P. 12.

³ The constitution of the Republic of Afghanistan: english translation 30 November 1987. UNHCR – UN High Commissioner for Refugees. 30 November 1987. URL: <https://www.refworld.org/cgi-bin/txis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=54783a5f4> (дата звернення: 15.08.2023)

⁴ Afghanistan. Consideration of reports submitted by States parties under article 18 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. *Committee on the Elimination of Discrimination against Women*. 23 September 2011. P. 5.

працевлаштування; державні органи, громадські організації та школи зобов'язані допомагати сім'ям у вихованні дітей¹». Той же самий принцип повторили в статті 15 Конституції 1987 р.: «У Республіці Афганістан сім'я є основним елементом суспільства. Держава вживатиме необхідних заходів для забезпечення здоров'я матері і дитини та виховання дітей²». Ці закони були важливими у контексті підтримки працюючих жінок, оскільки зменшували навантаження у сфері неоплачуваної роботи та надавали жінкам більшої мобільності, а отже, умовної можливості на повний робочий день.

Афганістан був однією з найбільш нещасливих країн того часу з нерозвинутою системою охорони здоров'я, де до стану жінки ставилися досить зневажливо, тож уряд націлювався на викорінення цієї проблеми. Внаслідок радянської агресії становище в цій галузі стало ще більш несприятливим. Середня тривалість життя жінок на період війни невідома, але у 1965 р. для жінок вона становила 35 років³, а вже в 2001 р. – 45,47 роки.⁴ Гіпотетично, тривалість життя жінок на 1979 – 1989 рр. могла складати приблизно 40 років, звичайно з урахуванням того, що рівень життя в містах був набагато кращий (якщо вилучити аспект війни). У той же час уряд Кабула дійсно намагався збільшити зусилля у сферах сімейної орієнтації та охорони здоров'я матерів і дітей. У 1985 р. була схвалена національна програма «Охорона здоров'я матері та дитини в Афганістані»⁵. Згідно з цією програмою, часто проводилися курси з підвищення кваліфікації медсестер і акушерок, звичайні жінки могли відвідувати курси з охорони здоров'я та центри планування сім'ї (за підтримки Афганської асоціації сімейної орієнтації було відкрито 36 курсів у Кабулі та 32 в провінціях на 1988 р.)⁶. На цих курсах навіть розголошувалася інформація щодо контрацепції, і

¹ Fundamental Principles of the Democratic Republic of Afghanistan... P. 10.

² The constitution of the Republic of Afghanistan...

³ World Development Report 1990: Poverty. *The World Bank*. New York: Oxford University Press, 1990. Table 32. P. 240.

⁴ The world factbook 2001. Afghanistan. *Central Intelligence Agency*. URL:

https://ciaotest.cc.columbia.edu/cbr/cbr00/video/cbr_ctd/cbr_ctd_50.html (дата звернення: 22.08.2023)

⁵ Cited by: Moghadam V. M. *Modernizing Women Gender and Social Change in the Middle East*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1993. P. 238.

⁶ Centlivres-Demont M. *Afghan Women in Peace, War, and Exile. The Politics of social transformation in Afghanistan, Iran, and Pakistan* / edited by M. Weiner, A. Banuazizi. Syracuse, 1994. P. 351.

якщо вірити газеті *Afghanistan Today*, приблизно 138 000 жінок використали в 1986 р. різні контрацептиви¹.

Але кількість дітей в сім'ях все одно становила приблизно 6-7 на одну жінку, оскільки тема фертильності також була пов'язана з економічними особливостями країни. Дитяча смертність в країні була дуже високою, наприклад, у 1985 р. смертність дітей протягом перших 5 років становила 225 на 1 000 народжених. Хоч ситуація покращувалася з кожним роком, і вже на 1990 р. становила 191 дитину на 1 000² живонароджених. Материнська смертність, на жаль, теж була на високому рівні: на 100 000 живонароджених у 1990 р. припадало 1 700 летальних випадків для жінок.³ Діти, як правило, помирали через голод, оскільки найчастіше сім'ї не мали коштів для прогодування всіх членів, а немовляти народжувалися з вже малою вагою через анемію у матерів. До проблеми нестачі грошей на продукти харчування додавалася і недбалість чоловіків щодо здоров'я жінок та дітей у їхніх сім'ях, що також сприяло смертності цих двох груп населення. Жінки отримували їжу під час трапези останніми, і дуже часто їхній раціон, якщо вони були не багатими, складався з хліба, чаю та деяких овочів. Також сприяла жіночій смертності традиція в ісламській культурі під назвою «пурда», тобто усамітнення. Жінкам, які жили в сім'ях, де панував кодекс пурда, не дозволялося виходити без супроводу чоловіків, тим паче не дозволялося, щоб жінку оглядав лікар-чоловік, а жінок-лікарок було недостатньо. Тож найчастіше жінки залишалися взагалі без медичної допомоги або ж їхній стан ще більше погіршувала традиційна/релігійна медицина⁴. Зрозуміло, що війна посилила цю тенденцію. У звіті ООН за 1986 р., було зазначено, що медичні центри, які знаходилися на території підконтрольній НДПА працювали лише на 1/5 своєї колишньої потужності, у той час як на території підконтрольній

¹ Cited by: Moghadam V. M. *Modernizing Women Gender and Social Change in the Middle East*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1993. P. 238.

² O'Neill A. Child mortality rate (under five years old) in Afghanistan from 1800 to 2020. *Statista*. Jun. 1, 2022. URL: <https://www.statista.com/statistics/1072357/child-mortality-rate-afghanistan-1800-2020/> (дата звернення: 22.08.2023)

³ WHO, UNICEF, UNFPA and The World Bank Trends in maternal mortality: 1990 to 2008. *World Health Organization*, 2010. P. 28.

⁴ Emadi H. *Repression, resistance, and women in Afghanistan*. Westport : Praeger Publishers, 2002. P. 47-48.

моджахедам медична допомога не надавалася (хоча іноді підключалися міжнародні організації)¹. Через постійні бомбардування також було знищено багато лікарень. Наприклад, «Лікарі без кордонів» зазначали, що 4 з 12 клінік, які вони використовували у провінціях Нурістан, Пактія, Бадахшан, Вардак, Баміан, Урузган і Забуль, зазнали бомбардування з боку радянської армії восени 1981 р.² Тож ситуація з жіночим здоров'ям, незважаючи на деякі покращення, які були викликані діями уряду, залишалася критичною на момент 1979-1989 рр.

Але не у всіх сферах за цей період відбувався колапс, наприклад уряд досить успішно, за критеріями Афганістану, прощтовхував реформи у сфері жіночого працевлаштування. Незважаючи на постійне повторення та спроби переконати інших у тому, що країна йде за принципами ліберальної демократії, Афганістан все ще залишався соціалістичною країною прорадянського курсу, тож питання робочого класу та введення жінок у робочі групи стояло дуже гостро. «Основні принципи...» статтею 24 також проголошували «забезпечення молоді доступу до освіти та різних професій», а Стаття 52 Конституції 1987 р. підкреслювала, що «громадяни... мають право на працю та мають право на рівну оплату за рівну працю». Ці закони зіштовхувалися з нормами ісламу та афганськими звичаями, за якими жінка могла виходити з дому на роботу лише за певних умов і з дозволу на те чоловіка (або брата/батька). Тож «новий-старий» уряд намагався балансувати між традиціоналізмом та своїми марксистськими теоріями у цьому питанні.

У 1978 році економіка Афганістану була переважно сільськогосподарською, 78% робочої сили країни працювало у сільськогосподарській сфері.³ Незважаючи на те, що головною складовою економіки було сільське господарство, жінки були мало задіяні в ній. Зазвичай,

¹ Ermacora F. Report on the situation of human rights in Afghanistan / prepared by Special Rapporteur, Felix Ermacora, in accordance with Commission on Human Rights resolution 1985/38. Geneva: UN, 17 Febr. 1986. P. 22-23.

² Malhuret C. Report from Afghanistan. *Foreign Affairs*. December 1, 1983. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/afghanistan/1983-12-01/report-afghanistan> (дата звернення: 23.08.2023)

³ Cited by: Moghadam V. M. Revolution, the State, Islam, and Women: Gender Politics in Iran and Afghanistan. *Duke University Press*, № 22, 1989. P. 41

за цю сферу відповідали саме чоловіки, тоді коли жінки брали активну участь виключно у деяких сезонних роботах, наприклад, збиранні врожаю (найчастіше фруктів, горіхів, бавовни або опіуму) і також в домашньому господарстві, яке розглядалося в якості частини неоплачуваної/невидимої роботи. Однак, слід підкреслити, що Афганістан досить розрізнений етнічно, тож у різних куточках країни були свої особливості, проаналізувати які в повному обсязі досить складно. Наприклад, у провінції Нурістан, де більшість етнічного складу припадало на нурістанців, майже вся сільськогосподарська праця виконувалася жінками, коли чоловіки у свою чергу займалися тваринами – доглядали за стадами. Для пуштунських племен, наприклад племені Дуррані чи общин з Кандагару, ситуація була іншою.¹

На жаль, інформації щодо точного розподілу жіночої праці протягом 1979–1989 рр. у сільськогосподарському секторі немає, але після аналізу статистики в аграрній сфері за 1972–1973 рр. та 1979 р., можна зробили певні висновки. Слід зазначити, що до соціалістичного періоду більшість жінок працювали на свою сім'ю, саме тому земельні та шлюбні реформи уряду так сильно сколихнули соціум. Наприклад, показник працюючих жінок на селі в аграрній сфері за 1972–1973 рр. коливався в районі 17 643 жінок, тоді коли офіційними працівницями в державному секторі були тільки 1 433 особи; ситуація була дещо краща для жінок в містах: в державному секторі працювало 4 697, а в сімейному бізнесі – тільки 761.² Коли до влади прийшла НДПА, ситуація змінилася: на кінець 1979 р. в аграрному секторі (державної служби) працювало понад 10 660 жінок.³ Тобто рівень офіційно працюючих жінок у сільському господарстві за 1972–1979 р. значно виріс.

Якщо брати економічну зайнятість жінок у всіх наявних сферах, то, згідно зі статистикою ІЛО, на кінець 1979 р. в Афганістані нараховувалось близько 6,3 мільйона жінок, з яких 313 000 були економічно зайнятими (5% від

¹ Centlivres P., Centlivres-Demont M. *Afghan today. Afghanistan. Identity, Society and Politics since 1980* / edited by M. Centlivres-Demont. London, 2015. P. 31-32.

² Hunte P. *Women in the Development Process in Afghanistan, 1978* / project for the U.S. Agency for International Development (USAID), 1979. P. 35, 36.

³ International Labor Organization. *Yearbook of Labour Statistics*. Geneva: ILO, 1982. P. 52.

загальної кількості). З них 80,5% працювало в сфері промислового виробництва, здебільшого мова йшла про легку промисловість – текстильна галузь (одяг та килими); до бізнес-послуг, громадських, соціальних і персональних послуг належало 3,4% економічно активного жіноцтва – здебільшого це були вчительки, медсестри, державні службовиці, секретарки та перукарки, артистки й так далі¹. На кінець 1979 р. відсоток жінок на ринку праці складав лише 8% у порівнянні з чоловіками (усього працювало 3 945 593 людей). Але у цьому питанні можна зробити припущення, що за період 1979 – 1989 рр. цей відсоток зріс не тільки по відношенню до жіночої популяції в цілому, але й зріс у співвідношенні з відсотком працюючих чоловіків через воєнні дії в країні. Оскільки більшість молодих чоловіків залишили школи, роботу, навіть країну або приєднувалися до груп опору (до того ж смертність серед чоловіків значно зросла), тож жінкам доводилося брати на себе їхню роль у різних економічних секторах.

Дослідник Антоніо Джустоцці у своїй роботі наводить цікаві відсотки працюючих жінок за період військової інтервенції, які не підкріплені посиланнями на статистичні дані міжнародних організацій або афганського уряду². За його даними, жінки під час війни працювали у тих сферах, до яких раніше їх не допускали, наприклад, зросла кількість жінок у транспортній системі, де вони становили 4% робочої сили. Найбільш показовим стрибком стало зростання кількості працюючих жінок у промисловому секторі, де їхня кількість, на 1986 р., наче, зросла до 270 000 жінок. Для порівняння, в 1979 р. в промисловому секторі з усієї кількості жіночого населення працювало 3,9% жінок, а на момент 1986 р. цей відсоток зріс, якщо вірити Джустоцці, до 5,1%. У Кабулі до падіння комуністичного режиму в квітні 1992 р. жінки становили до 50% робочої сили на нижчих адміністративних посадах.³

¹ Ibid. P. 52.

² Giustozzi A. War, Politics and Society in Afghanistan 1978-1992. Washington: Georgetown University Press, 2000. P. 20-22.

³ Centlivres-Demont M. Afghan Women in Peace, War, and Exile. The Politics of social transformation in Afghanistan, Iran, and Pakistan / edited by M. Weiner, A. Banuazizi. Syracuse, 1994. P. 351.

Уряд також намагався захистити права працівниць в країні, надаючи жінкам законодавчого захисту (вже були описані деякі статті з Основних принципів та Конституції 1987 р.). До того ж у 1987 р. був виданий Закон про працю, який забезпечував рівні можливості працевлаштування для жінок; встановлював пенсію для них у 55 років; надавав матерям можливість брати тримісячну відпустку по вагітності та пологах¹. Цей закон був прийнятий в період повного хаосу в країні новим урядом під керівництвом Мохаммада Наджибулли, та не набув такої широкої популярності, але факт затвердження подібного закону говорить про спроби виконання тієї стратегії в гендерній політиці, яку уряд затвердив ще в 1978 р.

Після повернення парчмістів до влади відбулася і значна зміна у політиці з подолання неписьменності. У 1980 р. «Парчам» продовжила програму халькістів, але значно сповільнила її темпи та пішла на поступки в питанні обов'язкової жіночої освіти з представниками релігійної влади в провінціях. У травні 1980 р. Міністерство освіти виголосило свій намір ліквідувати неписьменність у містах за 7 років, а в провінції за 10². Керівництво країни визнало помилковість обов'язкової освіти для жінок та змінило тактику дій. У тому ж 1980 р. було створено Генеральне агентство з боротьби з неписемністю, яке впровадило наступні курси присвячені жіноцтву: загальні курси навчання грамотності протягом трьох місяців; курси присвячені не тільки навчання письму та читання, а наприклад курси з інформацією, яка охоплювала теми домашнього господарства, одягу, гігієни, догляду за дітьми тощо; загальні курси освіти для жінок до 8 класу, які включали в себе деякі уроки профорієнтації³. По суті ці курси не мали суто освітнього характеру, вони часто стосувалися нагальних проблем жінок Афганістану в сімейній сфері або в робочій.

¹ Decree No. 103 Dated 6/11/1987 Of The Directorate Committee Of The Revolutionary Council Of Democratic Republic Of Afghanistan, 1987.

² Dr. Anahita addresses the 1st DRA Teachers Congress. *Kabul New Times*. May 28, 1980. Vol. XVIII, №55. P.3. The University of Arizona Library Digital Collections.

³ Samady S. R. Education and Afghan society in the twentieth century. Paris : Unesco, 2001. P. 72.

За підрахунками, на 1980 р. початкову освіту отримало 198 560 дівчат, що складало тільки 3,2% від всього жіночого населення країни. До прикладу, за цими ж даними, на 1975 р. цей показник був в районі 2%¹. Таке покращення, яке на перший погляд могло б здатися незначним, було викликане саме урядовою політикою боротьби з неписьменністю. На 1985 р. та 1990 р. ситуація все й далі покращувалася – офіційно відвідувало школу 179 027 (3,4%) та 211 667 (3,9%) дівчат відповідно². Відсоток дівчат, які були записані до молодших класів, хоч і був мінімальним, але зростав з кожним роком, до того ж деякі дівчата відвідували школу, але не були записані в реєстри. Також важливим для розуміння ситуації з статистикою є те, що велика кількість населення не закінчувала навіть молодшої школи, але вважалася писемною і цей відсоток серед жінок на 1979 – 1980 р. складав 8,2³ – 8,8%⁴. У 1985 р. Афганістан навіть відзначили в ЮНЕСКО за зусилля з поширення грамотності⁵. Незважаючи на це, ситуація з відвідуванням середньої школи була набагато гірша. У 1975 р. її відвідало 26 143 дівчат, що становило 0,4% від всього жіночого населення, і в 1985 р. – 33 248 (0,6%). Цікава ситуація склалася і у вищих освітніх закладах, оскільки під час радянської окупації рівень вступників спочатку виріс через острах мобілізації, а потім значно знизився, у той час як кількість вступниць продовжувала рости. У 1980 р. в усіх закладах вищої освіти Афганістану навчалася приблизно 5 000 жінок. Через військові дії кількість студентів чоловіків знизилася, а кількість жінок зросла у 1986 р. до 6 994, в 1990 р. до 7 469⁶.

Проте вкрай важливим є те, що здебільшого позитивні зміни стосувалися саме міських центрів, у той час як у сільській місцевості діяльність освітніх

¹ Ibid. P. 74.

² Ibid. P. 75-76

³ Rahimi V. M. Status of women: Afghanistan. UNESCO Principal Regional Office for Asia and the Pacific, 1991. P. 42

⁴ Afghanistan. Education and literacy. UNESCO Institute of Statistics. URL: <https://uis.unesco.org/en/country/af> (дата звернення: 22.08.2023)

⁵ Cited by: Moghadam V. M. Modernizing Women Gender and Social Change in the Middle East. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1993. P. 240.

⁶ Samady S. R. Education and Afghan society in the twentieth century. Paris : Unesco, 2001. Table 16, 15. and, Afghanistan Population. *countryeconomy.com*. URL: <https://countryeconomy.com/demography/population/afghanistan> (дата звернення: 16.08.2023)

гуртків з 1980 р. майже повністю припинилася, а освітніх закладів ставало все менше й менше протягом війни. Уряди Кармаля та Наджібулли не наважувалися повторювати помилки уряду Таракі та Аміна в ставленні до традицій села. У 1984 р. за межами Кабулу в провінції не було жодної сільської школи та класів читання. Крім релігійної складової існувало й економічне питання жіночої освіти. Реалії економічного становища більшої частини афганських сімей змушували дівчат кидати школу, щоб допомагати своїм сім'ям з господарством, де вони були допоміжним економічним суб'єктом, або вийти успішно заміж, що також могло покращити і їхнє економічне становище, і сімейне (якщо був сплачений високий вальвар). Крім цього, заклади вищої освіти або навіть середньої найчастіше знаходилися у великих містах, тож для сільських дівчат поставала проблема проживання. Її неможливо було вирішити, наприклад, студентськими гуртожитками, оскільки дівчатам заборонялося жити поза батьківським будинком до їхнього заміжжя (кодекс «пурда»). Таким чином, якщо сільська родина не могла організувати проживання дочок у родичів, освітня програма для цих дівчат закінчувалася¹. Більше того, під час війни було знищено приблизно 78% усіх навчальних закладів, що були побудовані до і після 1978 р.² А прецеденти відмови від освіти в релігійних колах продовжували існувати, особливо з подальшим розгортанням опозиційної сили супроти СРСР та його маріонеткового уряду. Отже, ці маленькі покращення, які були наведені, хоч і виглядали не так привабливо на папері, насправді були величезним кроком для афганського жіноцтва у той складний період.

Тож на основі аналізу діяльності уряду можна побачити, що він намагався покращити становище жіноцтва в умовах традиційного суспільства, але реформи не змогли повністю спрацювати через величезну кількість факторів, основним з яких, безумовно, були культурна відмінність Афганістані та війна. Участь жінок у війні була абсолютно різною: від простої підтримки однієї зі

¹ Emadi H. *Repression, resistance, and women in Afghanistan*. Westport : Praeger Publishers, 2002. P. 72-74.

² Elmi S. M. Y. *A brief look at the sovietization of Afghan education*. Peshawar: Afghan Jihad Works Translation Centre, 1986. P. 21-22.

сторін, активної громадянської й волонтерської діяльності, біженства та до участі в самих військових операціях. Інтервенція СРСР сприймалася багатьма жінками як зрада з боку уряду країни. Освічена молодь міських центрів досить швидко змінила милість до НДПА на гнів. Участь жінок у міському русі опору розпочалася майже одразу з вторгненням радянської армії. Лідерство серед жінок на себе взяла Революційна асоціація жінок Афганістану (RAWA), яка існувала з 1977 р. і займалася феміністичною діяльністю. У 1979 р. RAWA активізувалася у боротьбі з ворогом. Своєю місією вони проголосили визволення Афганістану та жінок. Членкині RAWA займалися різного роду діяльністю: вони влаштовували народні демонстрації, випускали полемічний журнал «Жіноче послання», підтримували деякі ліберальні фракції моджахедів на фронті, яким часто надавали медичну допомогу, іноді навіть вчилися користуватися зброєю, приєднувалися до боротьби за відродження національної та культурної спадщини Афганістану та розповсюджували агітаційні прокламації й політичні памфлети¹. Цікавий факт полягав у тому, що у цей час чадра та паранджа з символу поневолення вперше стали символом жіночої сили, оскільки жінки використовували покриття під час своїх антиурядових операцій – проносили під чадру памфлети та зброю, використовували паранджу задля збереження анонімності².

Кабул у 1980 р. перетворився на місто постійних протестів, протягом квітня – травня відбувалися різні студентські акції, під час яких загинуло приблизно 70 студентів, з них половина жінок³. 27 квітня 1980 р. в Кабулі відбувся парад зі святкування другої річниці революції, на якому знаходилися високопоставлені особи з СРСР. Студенти та школярі розпочали марші протестів у різних куточках столиці. Вони вигукували гасла «Свобода або

¹ Brodsky A. E. *With All Our Strength: The Revolutionary Association of the Women of Afghanistan*. London: Routledge, 2003. P. 61-63.

² Kakar M. H. *Student Uprisings. Afghanistan: The Soviet Invasion and the Afghan Response, 1979-1982*. Berkeley: University of California Press, 1995. No pp.

³ Branigin W. *Afghanistan Says 140 Died in Riots Of April and May*. *The Washington Post*. June 9, 1980. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1980/06/09/afghanistan-says-140-died-in-riots-of-april-and-may/115e113f-c265-4a3a-81b2-d958e6ddddd/> (дата звернення: 26.08.2023)

смерть», «Росіяни, покидайте Афганістан» і «Смерть Бабраку Кармалю».¹ Першою з дівчат, яка почала галас серед студентів, була учениця середньої школи Нахід Сааед. Коли були задіяні силовики задля розгону протестів, вона, за спогадами очевидців, презирливо кинула в них свою хустку, викрикуючи: «Ця хустка для вас. Ви не чоловіки... Віддайте нам зброю! Ми, жінки, краще захистимо цю країну...²» Дівчину підтримав натовп і в силовиків летіли не тільки хустки, а й каміння. Розпочалася стрілянина під час якої було вбито і Нахід. Дівчина стала символом непокори та жіночого спротиву. Її подвиг навіть оспівували в традиційній афганській поезії: «Красуня Нахід піднялася і своїм чистим голосом крикнула: Вставайте, сестри мої! Ми потрібні Батьківщині для її захисту³».

І якщо в містах дівчата виходили на протести та займалися антиурядовою пропагандою, то на селі ситуація була ще більш несприятливою для уряду. Люди у провінціях майже не підтримували уряд ДРА, тож НДПА не мала жодного авторитету там. Одним з основних факторів підтримки моджахедів з боку жіноцтва була кровна/родинна спорідненість: «мої брати та деякі інші мої родичі були на фронті, тож я хотіла бути там, щоб допомогти їм⁴», «мої два брати були з моджахедами... Я теж працювала з ними⁵». Здебільшого жінки займалися приготуванням їжі, пранням, вони передавали моджахедам зброю, патрони та переховували бойовиків від радянської армії. До жінок, які допомагали моджахедам, ставилися з усією повагою, за їхніми словами. Інколи жінки, як і в містах, вчилися користуватися зброєю та брали участь у деяких бойових операціях, наприклад, в якості приманок⁶. Під час війни часто поширювалися історії щодо жінок, які самостійно вбивали військових. Наприклад, нурістанським жінкам приписували знищення першого патруля

¹Girardet E. Afghanistan: the Soviet war. New York : St. Martin's Press, 1985. P. 177-180.

²Dupree N. H. Revolutionary rhetoric and Afghan women : women and emancipation before the Saur revolution. *Revolutions and Rebellions in Afghanistan: Anthropological Perspectives* / edit. by M. N. Shahrani, R. L. Canfield. Bloomington, 2022. P. 334.

³Majrouh S. B. Songs of love and war: Afghan women's poetry / transl. from french M. de Jager. New York: Other Press, 2003. P. 39-40.

⁴Ellis D. Women of the Afghan War. Westport: Praeger Publishers, 2000. P. 47.

⁵Ibid. P. 49.

⁶Ibid. P. 50.

афганської армії. Дюпрі повідомляла, що деякі вдови скаржилися їй, що їм було відмовлено в честі стати шахідами та віддати своє життя за країну¹. Крім того, у 1979 р. була опублікована стаття в газеті Нуристанського фронту, де писали про жінок, які «пролили свою кров за ісламську революцію, як червоні тюльпани навесні²».

Проте твердження деяких дослідників, що всі жінки підтримували моджахедів у той період, не є коректним. Оскільки з розгортанням воєнних дій моджахеди отримували більше зброї від своїх іноземних партнерів та використовували її для обстрілів багатьох міст. Наприклад, деякі жінки згадували ракетні обстріли Кабулу, які залишили їх без домівок та сімей. Тож серед жителів міст росло невдоволення діями моджахедів, які вважали смерті цивільних у ході священної війни абсолютно справедливою платою. Сучасниці тих подій згадували: «Коли прийшли моджахеди, вони знову зруйнували наш будинок. Вони в нас все вкрали³», «ми втратили все під час ракетного обстрілу. За ракетним ударом пішли злодії, які викрали все, що не було знищено. Злодіями були моджахеди⁴». Моджахеди також вимагали від жінок присяги на вірність, але не всі були готові піти на таке, особливо освічені жінки з середнього та вищого класів, які отримали певну користь від режиму НДПА.

Уряд не стояв у стороні, він також займався вербуванням лояльних до нього жінок. DOAW активно підтримувала головну партію країни та була єдиною жіночою організацією, яка не висловила осуду щодо радянського вторгнення в Афганістан. У 1984 р., за твердженнями членкинь DOAW, у лавах організації налічувалось приблизно 30 000 жінок⁵. Уряд намагався залучити й тих жінок, які втратили когось на війні з моджахедами – у квітні 1986 р. була створена Асоціація матерів і дружин мучеників революції (AMWMR). DOAW у

¹ Dupree N. H. Revolutionary rhetoric and Afghan women : women and emancipation before the Saur revolution. *Revolutions and Rebellions in Afghanistan: Anthropological Perspectives* / edit. by M. N. Shahrani, R. L. Canfield. Bloomington, 2022. P. 335.

² Hyman A. Afghanistan under Soviet Domination, 1964-1981. London : Macmillan Publishing Group, LLC, 1992. P. 125.

³ Ellis D. Women of the Afghan War. Westport: Praeger Publishers, 2000. P. 51.

⁴ Ibid. P. 52.

⁵ Cited by: Emadi H. Repression, resistance, and women in Afghanistan. Westport : Praeger Publishers, 2002. P. 103

червні 1987 р. змінила назву на Раду жінок Афганістану (АВС), а Масума Есматі, яка у 1990 р. стала міністеркою освіти, очолила її. Могадам посилаючись на інтерв'ю з Масума Есматі, повідомляє, що на 1989 р. у АВС ніби налічувалося 150 000 членкинь, а філії були майже в усіх провінціях країни¹. Уряд навіть надав небагатьом жінкам посади в армії та поліції. Наприклад, Джуостоці посилаючись на дані інших дослідників, писав, що у 1986 р. в Афганістані було 5 000 поліцейських жінок та 8 000 жінок в групах самооборони². Згідно з особистої інформації Могадам, всі членкині НДПА у 1989 р. пройшли обов'язкові курси військової підготовки³.

Проте, безумовно, більшість жінок Афганістану були не активними діячками, а жертвами війни, які або постраждали фізично, або втратили майже все. У 1980 р. загальна кількість афганських біженців зросла до 1,9 мільйонів. Протягом війни цей показник швидко ріс і вже в 1990 рр. кількість біженців зросла до 6,2 мільйонів лише в Ірані та Пакистані.⁴ Наприклад, до кінця 1988 р. в Пакистані було зареєстровано 3,27 мільйони афганців. Дані щодо зареєстрованих афганських біженців у таборах свідчили про те, що діти склали 51%, інші 49% – дорослі, співвідношення статей сягало 88 чоловіків на 100 жінок.⁵ Здебільшого люди жили в наметах у таборах або, якщо у них були гроші, в глиняних будинках. Становище жінок-біженок в інших ісламських країнах майже не змінилося, їм заборонялося залишати табори без чоловіків, жінки старше 10 років не отримували освіти, та займалися класичними «жіночими справами», такими як догляд за дітьми, принесення дров і води, прання білизни, шиття, в'язання, готування. Здоров'ю жінок знов не приділялася увага. За твердженнями медичного персоналу французької волонтерської організації, чоловіки часто не дозволяли медикам з міжнародних

¹ Moghadam M. V. *Revolution, Islamist Reaction, and Women in Afghanistan. Women and revolution in Africa, Asia, and the New World* / edited by M. A. Tetreault. Columbia, 1994. P. 225.

² Giustozzi A. *War, Politics and Society in Afghanistan 1978-1992*. Washington: Georgetown University Press, 2000. P. 20-22.

³ Moghadam M. V. *Revolution, Islamist Reaction, and Women in Afghanistan. Women and revolution in Africa, Asia, and the New World* / edited by M. A. Tetreault. Columbia, 1994. P. 220-221.

⁴ Colville R. Afghanistan: the unending crisis. The biggest caseload in the world Refugees. *Refugees Magazine*. №108.

⁵ Yusuf F. Size and sociodemographic characteristics of the Afghan refugee population in Pakistan. *Journal of biosocial science*. 1990. Vol. 22, №3. P. 269-279.

організації оглядати їхніх жінок та лікувати їх згідно з європейськими нормами¹.

Дослідники так і не дійшли до консенсусу стосовно приблизної кількості втрат серед цивільних. У джерелах та літературі можна знайти числа від 500 000 до 1,5 мільйонів. Зрозуміло, що у такому випадку не було і точних чисел стосовно втрат серед жінок, але за даними Марека Слівинського, протягом 1978 – 1987 рр. на 1 000 афганців припадало приблизно 38 вбитих жінок. Більшість жінок помирало через бомбардування міст та артилерійські обстріли, що становило 76,7% від всіх втрат серед жіноцтва². Крім того, жінки часто вмирали від вибухів мін у полях та сільській місцевості. Можливим факторами зростання смертності жінок були погана медицина, розповсюдження інфекцій та довгі подорожі до безпечних місць за складних умов³. Приблизно 20% жінок-біженок овдовіли через війну та не мали правового й економічного «захисту». Частими були випадки сексуального насилля над жінками як з боку моджахедів вже у пізній період 1990-х рр., так і радянських військових, але статистичних даних щодо таких випадків не було. Такі інциденти відбувалися переважно поблизу радянських гарнізонів⁴. Жінки мало свідчили про подібні випадки, оскільки тема сексуального насилля в Афганістані була дуже стигматизованою⁵. Згвалтування найчастіше відбувалися під час розправ у селах чи під час обшуків, тобто тоді, коли рядові солдати не були під прямим контролем керівництва, іноді це був прояв жорстокості по відношенню до ворога. Проте незважаючи на виявлення масових випадків згвалтувань та випадків насилля як «помсти», говорити про згвалтування як про загальну стратегію радянської сторони в боротьбі з повстанцями не можна, хоча такі думки існують⁶.

¹ Emadi H. State, Modernization and the Women's Movement in Afghanistan. *Review of Radical Political Economics*. 1991. Vol. 23, №3-4. P. 240.

² Sliwinski M. Afghanistan: Decimation of a People. *Orbis*. 1989. Vol.33, №1. P. 43-45.

³ Emadi H. Repression, resistance, and women in Afghanistan. Westport : Praeger Publishers, 2002. P. 103.

⁴ Kakar M. H. Mass Killings in Civic Gatherings and the Kidnapping of Women. *Afghanistan: The Soviet Invasion and the Afghan Response, 1979-1982*. Berkeley: University of California Press, 1995. No pp.

⁵ Laber J. A nation is dying: Afghanistan under the Soviets, 1979-87. Evanston: Northwestern University Press, 1988. P. 53-55.

⁶ Ahmad A. Afghan Women: The State of Legal Rights and Security. *Policy Perspectives*, 2003. Vol. 3, № 1. P. 29.

З приходом до влади Горбачова в СРСР ситуація в Афганістані почала кардинально змінюватися. У 1987 р. було зрозуміло, що радянські війська не зможуть встановити контроль в країні, тож у 1987 р. було оголошено про вивід радянських військ з Афганістану. Вже у 1988 р. були підписані так звані Женевські угоди, які офіційно затвердили дату завершення виводу військ з Афганістану. Останні військові покинули країну з 15 лютого 1989 р. Групи моджахедів після виводу радянського контингенту частково об'єдналися в союз та оголосили про війну з «маріонетковим режимом» Наджибулли. Розпочався третій етап Громадянських війн в Афганістані 1989-1992 рр., який закінчився перемогою моджахедів. Довгий період комуністичного панування в Афганістані закінчився підписанням Пешаварської угоди 1992 р.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що період 1979-1989 рр. для афганського жіноцтва був максимально нестабільним та неоднозначним, він ніс як позитивні зміни, так і негативні. Саурська революція та уряд ДРА у 1978 р. заклали в серцях багатьох молодих жінок надію на зміни та покращення їхнього становища. Проте досить швидко ці надії були розбиті абсолютною роз'єднаністю уряду, нерозумінням реалій країни та слабким реформуванням. Аграрна країна Афганістан не була готова ні до соціалістичної революції, ні до радикальних процесів у сфері гендерної політики. Перший період реформ продемонстрував марні намагання змінити консервативно-релігійне суспільство шляхом насилля та примусу. Декрет №7 та обов'язкова освіта для жінок хоч і були позитивними спробами реформування, насправді ж були абсолютно марними та не дали жіноцтву очікуваних результатів. До того ж у сфері сімейного права уряд не зміг досягти навіть частини успіху минулих режимів та зіштовхнувся з вкоріненими традиціями та релігійними звичаями стосовно жіноцтва, особливо в шлюбному праві. Оскільки уряд проігнорував соціально-культурний бекграунд країни, розпочавши реформування гендерної політики, в релігійному Афганістані відбувся спалах ненависті та традиціоналізму. Уряди Таракі та Аміна не зрозуміли сутність афганського жіноцтва та зосередилися виключно на «косметичних реформах», проігнорувавши основні потреби жінок.

Коли в 1979 р. до влади знову повернулися парчмісти й розпочався другий період реформ, НДПА змінила тактику та обрала помірний курс модернізації з усвідомленням образу «афганського жіноцтва». Протягом 1978-1989 рр. відбулися і дійсно позитивні зміни: становище жінок в економічній сфері покращилося, уряд на законодавчому рівні намагався захистити права працюючих жінок, тож їхня кількість зростала з кожним роком, а війна підштовхнула їх і до тих сфер, де вони раніше не були представлені; рівень неписьменності знижувався – все більший відсоток дівчат відвідував школу, а курси проведені урядом з 1980х надавали жінкам важливу для них інформацію; уряд здобув успіхи і у сфері охорони здоров'я – уперше влада Афганістану звернула увагу на проблему жіночого здоров'я. Але все ж війна ж присутність іноземних військ на території Афганістану розглядалася жінками як зрада з боку уряду ДРА. Війна пробудила в багатьох жінках патріотичні почуття та відразу до НДПА – активізувалися національні жіночі організації. Жінки брали активну участь у воєнних діях на різних сторонах і з різним рівнем завзятості. Військові дії в Афганістані призвели до найбільшої кризи біженців на той час – в таборах для біженців жінки опинилися в ще гірших умовах, ніж раніше. Рівень смертності та насилля по відношенню до цивільних жінок швидко збільшувався з подальшим розгортанням воєнних дій. Зміни, які відбулися в суспільстві, були знищені подальшими воєнними діями та початком громадянських війн в Афганістані з 1989 р.

РОЗДІЛ 3. РАДИКАЛЬНИЙ ФУНДАМЕНТАЛІЗМ В АФГАНІСТАНІ: ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА МОДЖАХЕДІВ ТА ТАЛІБІВ У 1992–2001 РР.

3.1 Хаос Громадянської війни та гендерне насилля моджахедів у 1992–1996 рр.

Розвал Радянського союзу у 1991 р. підписав смертний вирок соціалістичному режиму в Афганістані. Новостворена російська федерація відмовилася від економічної допомоги своєму колишньому сателіту, а моджахеди натомість завдяки підтримці іноземного капіталу наростили достатню силу для потужного удару. Міжнародна коаліція під егідою ООН намагалася провести переговори між усіма сторонами конфлікту щодо мирної передачі влади тимчасовому уряду, але їхній план зазнав поразки. Союзні сили моджахедів створили нову коаліцію та 26 квітня 1992 р. оголосили про підписання Пешаварської угоди, яка набула чинності 28 квітня 1992 р. – було проголошено створення Ісламської держави Афганістан. Ідеологічний курс країни знову змінив напрям і першими, хто відчув це, були жінки.

Реалізація Пешаварської угоди повинна була стати кінцем довгого джихаду в країні, проте «нова держава» від самого початку існування мала виключно формальне значення. «Пешаварська сімка» (союз 7 угруповань моджахедів сунітського напрямку), яка і повинна була розділити між собою всю владу, виявилася, як союз, абсолютно нестабільною та не могла вселяти впевненості в успішності власної політики. До того ж існували й інші угруповання та союзи, наприклад, «Шіїтська вісімка» з базуванням в Ірані, яка була націлена на релігійну та етнічну меншість Афганістану. Усі ці різні угруповання моджахедів мали спільну мету виключно під час війни з соціалістичним режимом, і коли спільний ворог був подоланий, стало зрозуміло, що колишні союзники бачать майбутнє Афганістану по-різному.

Більшість угруповань за своєю суттю були прибічниками або ісламського фундаменталізму або ж традиціоналістичного курсу. Другі мали не таку сильну

підтримку як з боку іноземних акторів, так і самих афганців, оскільки не мали чіткої політичної стратегії. Фундаменталісти прагнули відновити класичні соціальні та державні інститути ісламу без впливів інших культур та релігій і відновити ісламський порядок у всіх сферах життя¹. Зрозуміло, що модернізаційна політика, яку проводили соціалісти протягом 1978 – 1992 рр., не відповідала ідеалам моджахедів. Жіноча емансипація розглядалася майже всіма фракціями як щось західне, а отже, неправильне. Проте радикальність поглядів варіювалася від партії до партії, кожна з яких мала свої погляди на права та обов'язки жінок, єдиною спільною рисою було «чітке слідування» нормам ісламу.

Слід наголосити, що норми шаріату та в цілому іслам, як і будь-яка інша релігія, мали різні варіанти трактування. Оскільки в Корані прописана досить розмита система правил стосовно жінок досить частою практикою серед релігійних діячів була навмисна або випадкова маніпуляція релігійними сенсами. Наприклад, в Корані можна простежити певний бінарний підхід до існуючого світосприйняття з проявами поваги до жіноцтва: «...хто не робив би добрих справ, віруючий чоловік чи віруюча жінка, то увійдуть вони до раю, і не вчинять із ними несправедливо...²», або ж «...[Аллаг] створив вас із однієї душі та створив із неї другу до пари...³». Однак вдаватися в крайнощі в цьому питанні не варто, оскільки іслам все рівно залишався патріархальною релігією, як і будь-яка інша, незважаючи на деякі контроверсійні тези щодо рівноправ'я в ньому⁴. Жіноцтво не було безправним, але чоловіки, за Кораном, мали певні привілеї: «Відповідно до звичаю жінки мають такі права, які рівні їхнім обов'язкам, хоча чоловіки у дечому й вищі від них⁵». Коран затверджував ідею підкорення жінки чоловіку, верховенство сили останнього та навіть передавав йому монополію на насилля в сім'ї. Незважаючи на це право, чоловік не міг

¹ Marsden P. The Taliban: war, religion and the new order in Afghanistan. London: Zed Books Ltd, 1998. P. 27-33.

² Прекрасний Коран / пер. з арабської М. Якубович. *Рисале-І Нур*: веб-сайт. Сура 4:124. URL: <https://risale.in.ua/qoran/> (дата звернення: 02.09.2023)

³ Там само. Сура 4:1.

⁴ Emadi H. Repression, resistance, and women in Afghanistan. Westport : Praeger Publishers, 2002. P. 129.

⁵ Прекрасний Коран / пер. з арабської М. Якубович. *Рисале-І Нур*: веб-сайт. Сура 2:228. URL: <https://risale.in.ua/qoran/> (дата звернення: 02.09.2023)

знушатися чи бити дружину «занадто сильно» без дозволу суду¹; до того ж, жінка перебувала, як і дитина, під контролем та наглядом чоловіка, який повинен був нести за неї відповідальність та вчиняти з нею по-справедливості. Ці постулати також досить часто використовувалися в політичних та соціальних маніпуляціях. Насилля з боку чоловіків часто розглядалося фундаменталістами як важливий важіль впливу на жіноцтво, незважаючи на прописані норми шаріату щодо поваги цих самих жінок.

Найбільш суперечливі сури, які були присвячені освітньому процесу та носінню паранджі. Наприклад, у Корані затверджувалася ідея освіти та пізнання світу: «Скажи: «Господи, додай мені знання!»²», «Воістину, замисляться лише обдаровані розумом!»³» Але в цьому контексті існував великий простір для інтерпретацій та власних трактувань, оскільки в цих словах не було чіткого посилення на жінок та на їхній освітній процес. Те ж саме стосувалося носіння «вуалі». У сурах Корану, що описували правила в одязі для жінок, не використовувалося слово «хіджаб», хоча в інших сурах воно було присутнє⁴. Мусульманські вчені та релігійні діячі розійшлися і в цьому питанні щодо обов'язкового чи необов'язкового носіння хіджабу⁵. Тож ці питання залежали від волі та бажання трактуючих. Більшість жінок та чоловіків в Афганістані, як вже було підкреслено в попередньому розділі, були неписьменними, а отже, не мали доступу навіть до святого письма. Тому «істина» стосовно жіноцтва, їхніх прав та обов'язків найчастіше залежала виключно від духовенства. Певним чином лідери фракцій моджахедів використовували «незнання» у своїх політичних цілях.

Фракції моджахедів, незважаючи на союзи, мали власні програмні документи, в яких описували свої подальші плани дій та погляди на майбутнє Афганістану. Оскільки вони покладалися на верховенство принципів та законів ісламу, то й гендерна політика в їхніх програмах була схожа, хоча погляди

¹ Там само. Сура 4:34.

² Там само. Сура 20:114.

³ Там само. Сура 39:9.

⁴ Там само.

⁵ Jawad H. A. The Rights Of Women In Islam: An Authentic Approach. London: Palgrave Macmillan, 1998. P. 16-23.

щодо жіноцтва, як вже підкреслювалося, варіювалися від радикальних до помірних. Зазначимо наступне – не всі партії мали чіткий план дій щодо жіноцтва. «Ісламська партія Афганістану» крила Халіса (Hezb-i Islami Khalis), «Рух ісламської революції Афганістану» (Harakat-i-Inqilab-i-Islami), «Ісламський Союз визволення Афганістану» (Ittihad-i Islami), «Національний фронт порятунку Афганістану» (Jabha-i Nejat-i Milli) не акцентували свою увагу на жіночому питанні, використовуючи виключно загальні принципи шаріату щодо чоловіків та жінок¹. У свою чергу дві з найбільш активних партій «Ісламське товариство Афганістану» (Jamiat-e Islami) очолюване Бурхануддіном Раббані (та у військовій сфері Ахмад Шахом Масудом) і «Ісламська партія Афганістану» (Hezb-e-Islami Gulbuddin) крила очолюваного Гульбеддіном Хекматіаром певним чином виокремлювали у своїх політичних програмах жінок.

«Ісламська партія Афганістану» була однією з найрадикальніших партій, що також проявлялося у сфері жіночого права. У їхній програмі від 1988 р. багато пунктів було присвячено жіноцтву та сім'ї: вони затверджували обов'язкове носіння жінками паранджі по всій території країни, повне скасування спільного навчання та заборону праці жінкам разом з чоловіками; перелюб і моральне розбещення повинно було бути викоріненим, а партія наголошувала на своїй меті – оздоровлення стосунків між людьми². Програма партії з плином часу не змінювалася, і оскільки партія ставала більш радикальною з кожним роком, а Хекматіара часто називали ненависником жіноцтва, то ми можемо зробити висновок, що на момент громадянської війни позиція щодо жінок ставала все більш консервативною. Досить часто прибічники партії вдавалися до насилля під час реалізації своєї політики. Наприклад, міжнародна християнська гуманітарна організація «Shelter Now», яка працювала з афганськими біженцями в Пакистані, повідомляла про розбійні набіги на спеціально побудовані комплекси для вдів з Афганістану, які були

¹ Emadi H. Repression, resistance, and women in Afghanistan. Westport : Praeger Publishers, 2002. P. 130.

² Charter of Hezb-e-Islami Afghanistan. *Afghan Jihad: Quarterly Magazine Of The Cultural Council Of Afghanistan Resistance*. Jan-Mar 1988. Vol. 1, № 3. P. 60-68.

створені за підтримки УВКБ ООН, у Пешаварі. Під час святкування Рамадану в 1990 р. партія Хекматіара заохочувала чоловіків знищити спеціальний жіночий центр, оскільки це було «неприйнятно» для ісламського соціуму. Чоловіки протягом декількох днів знищили цей спеціальний жіночий центр, крім цього, ними також були знищені школа для дівчат та фабрика в таборі Насір Баг.¹

«Ісламське товариство Афганістану» під керівництвом Раббані було більш помірним крилом у порівнянні з партією Хекматіара. Воно мало дещо іншу позицію щодо Афганістану загалом та конкретно щодо жінок. Прибічники цієї партії, як й інші фундаменталісти, наголошували на важливості ісламського права та традицій – отже, жінки повинні були дотримуватися класичних норм шаріату. У своїй програмі вони робили акцент на освітньому процесі: «[Партія] хоче, щоб релігійні медресе (школи) відновили свій шкільний, соціальний престиж та статус, щоб ширити дават [ісламська проповідь]...²» Культура, релігія та освіта стали основою політики партії, тож питання залучення жінок, головною задачею яких було виховання дітей, до цих процесів стояло досить гостро. Однак висловлюючи свою позицію конкретно щодо жіноцтва у своїй програмі, партія заявила, що «хоче, щоб жінки користувалися всіма правами та привілеями, наданими їм сяючим вченням ісламу та отримали належний статус у цивілізованому ісламському суспільстві³». Як зазначала Н. Дюпрі, занадто розмитою та неконкретизованою була ця стаття стосовно жінок, щоб говорити про якусь реальну стратегію затверджену партією, з чим ми погоджуємося. Тим паче протягом 1992 –1996 рр. лідери «Ісламського товариства Афганістану» не намагалися деталізувати свої погляди на гендерну політику, використовуючи подібні розпливчасті формулювання у своїх виступах. Вважаємо, що подібна тактика у формулюванні була викликана побоюваннями щодо реакції консервативного населення. Втім вже в пізніших інтерв'ю Ахмад Шах Массуд⁴

¹ Ellis D. *Women of the Afghan War*. Westport: Praeger Publishers, 2000. P. 44-45.

² Charter of Jamayat-E-Islami. *Afghan Jihad: Quarterly Magazine Of The Cultural Council Of Afghanistan Resistance*. Jan-Mar 1988. Vol. 1, № 3. P. 78.

³ Ibid. P.78.

⁴ Massoud - Men & women can get education, can work together, can become president of the country. *YouTube*: website. URL:

та Бурхануддін Раббані¹ підкреслювали важливість прав жінок в Афганістані та їхні прямі права на освіту та працевлаштування. Досить складно трактувати вже пізні інтерв'ю лідерів фракції, проте враховуючи політику 1992 р. та програму партії 1988 р., ми зазначимо, що певним чином політика партії була більш відкритою та менш радикальною у питанні жіночого права, у порівнянні, наприклад, з партією Хекматіара.

Разом з тим серед моджахедів була партія, котра хоч і не мала такої політичної та військової сили, як попередні, проте була найбільш сприятливою до жіноцтва серед усіх інших та відкрито підтримувала жіночі права. «Національний ісламський фронт Афганістану» (Mahaz-i Milli-yi Islami-yi Afghanistan) проголошував у своїй програмі «соціальну, економічну та політичну справедливість... участь усіх людей, як жінок, так і чоловіків у розвитку... відповідно до принципів ісламу та прийнятних афганських традицій²». Це була єдина партія, яка на офіційному рівні проголосила постулати рівності. Незважаючи на це, через свою слабкість у загальному союзі вони не змогли реалізувати свою політику у владі. У цілому підкреслимо, що політичний дискурс більшості партій моджахедів стосовно жіноцтва залишався надалі незмінним.

У квітні 1992 р., як зазначено вище, було створено Тимчасовий уряд, який проголосив Ісламську державу Афганістан та оголосив тимчасову Раду ісламського джихаду, яка складалася з 50 членів та президента. Важливо зазначити, що це була не перша спроба фракцій моджахедів створити Тимчасовий уряд. Наприклад, «Пешаварська сімка» у 1988/1989 р. спробувала сформувати Тимчасовий уряд Афганістану, який вже 24 травня 1988 р. оприлюднив перший офіційний документ – низку обіцянок та стратегій подальшої політики. Оскільки в 1992 р. не було видано офіційних актів або

https://www.youtube.com/watch?v=wCBgAiBDNoA&t=82s&ab_channel=TherevolutionaryCommanderMassoud
(дата зрнення: 20.08.2023)

¹ Mashal M. Afghan Jirga: Debates Over Leadership and the Role of Women. *The New York Times*: web-site. URL: <https://archive.nytimes.com/atwar.blogs.nytimes.com/2010/06/04/afghan-jirga-debates-over-leadership-and-the-role-of-women/> (дата зрнення: 20.08.2023)

² Charter of Mahaz-e-Melli Islami-e-Afghanistan (Gailani). *Afghan Jihad: Quarterly Magazine Of The Cultural Council Of Afghanistan Resistance*. Jan-Mar 1988. Vol. 1, № 3. P. 56.

декретів, які б стосувалися політики в соціальній сфері, вважаємо доречним посилатися саме на цей акт від 1988 р. Для нашого дослідження найбільш значимим є розділ 3, стаття 57, в якій Тимчасовий уряд проголошував «...розвивати моральні чесноти та боротися з корупцією, приниженням, дотримуючись принципів пурди [відокремлення]... забезпечувати невід'ємні права всіх осіб, чоловіків і жінок, а також забезпечити гідні умови у світлі ісламських вчень¹». Пункт щодо жіноцтва не мав особливої конкретики і був досить невизначеним, зробимо припущення, що це було викликано розходженням думок лідерів різних фракцій у цьому питанні. Було незрозуміло, які саме «права» жінок буде відстоювати Тимчасовий уряд і як саме. З іншого боку, були окреслені орієнтири традиційної консервативної політики щодо жінок. Корупцію та «деградацію» моральних чеснот певним чином пов'язували з недотриманням практики пурди, суть якої вже була описана, і яка абсолютно негативно впливала на життя жінок. Спроба об'єднання у 1988 р. не була успішною, але вона сформувала певну предтечу політики майбутнього Тимчасового уряду від 1992 р. у гендерній сфері.

Згідно з Пешаварської угоди, обов'язки президента у 1992 р. на короткий термін повинен був обіймати Сібгатулла Моджадеді. Він був представником помірної партії «Національний фронт порятунку Афганістану», яка мала досить лояльне ставлення до жіноцтва серед традиціоналістів. Проте справжня політична сила знаходилася в руках таджицької партії *Jamiat-e Islami* під керівництвом Раббані. З самого початку обговорення Пешаварської угоди її не підтримала партія Гульбудіна Хекматіара (з домінуванням етнічних пуштунів) і, незважаючи на спроби примирення, вже у тому ж квітні 1992 р. самостійно рушила до Кабулу. Уряд Наджибулли було скинуто 25 квітня без особливого кровопролиття, а силам Тимчасового уряду вдалося відбити Кабул, відтіснити сили *Hezb-e Islami* та встановити свою владу 28 квітня 1992 р. Навесні 1992 р. розпочалося повернення біженців до Афганістану – одна з найбільш

¹ The Charter for Mujahidin transitional government. *Afghan Jihad: Quarterly Magazine Of The Cultural Council Of Afghanistan Resistance*. Arpil-June 1988. Vol. 1, № 4. P. 25.

масштабних репатріацій у світі на той час. На кінець 1992 р. до Афганістану повернулося приблизно 1,4 мільйона афганських біженців, не враховуючи неофіційні дані¹. Був встановлений новий режим, який поширював владу виключно в великих центрах, провінції на сході та заході країни не контролювалися центральним урядом.

За повідомленнями Державного департаменту США за 1992 р., Тимчасовий уряд на момент травня того ж року не вводив обмежень для жіноцтва в правовому полі: вони могли і надалі продовжувати діяльність у політичній, економічній та соціально-культурній сферах, проте було введено обов'язкове носіння вбрання за ісламськими нормами – чадра або інші види хіджабу². Жінки в Кабулі продовжували навчатися, працювати, але вони повинні були суворо дотримуватися законів ісламу. Через 2 місяці після захоплення Кабулу новим президентом став професор Бурхануддін Раббані. У своїх виступах він знову досить абстрактно описував подальшу долю жіноцтва під його керівництвом, у червні-серпні 1992 р. він виголосив, що жінки Афганістану матимуть особливі права, які їм вже надало ісламське вчення, та зможуть отримати освіту, яка буде відповідати нормам ісламу³. Знову ж таки було не зрозуміло, про які саме «особливі права» казав президент. Припустимо, що це була паралель з сурами Корану, які ми описували вище, без конкретики власного інтерпретування. З іншого боку, Тимчасовий уряд надав жінкам повне право навчатися як в школах, так і в університетах. Більш того, під час правління Раббані протягом 1992 р. в Кабул з Пешавару був переведений університет Уммахатул Момінін⁴, який надавав освіту жінкам. Видимість жінок у освіті можна прослідкувати і у звітах Міністерства освіти Афганістану за 1994 – 1995 рр. Наприклад, в початкових школах вчилася приблизно 160 000 дівчат,

¹ Ruiz H. A. *Left out in the cold : the perilous homecoming of Afghan refugees.* Washington: U.S. Committee for Refugees, 1992. P. 1.

² USDOS – US Department of State. *Country Report on Human Rights Practices for 1992. Afghanistan.* Washington: U.S. Government Publishing Office, 1993. P. 1118.

³ *Afghan Jihad: Quarterly Magazine of The Cultural Council of Afghanistan Resistance*, Vol. 5, No. 4, Jul-Sep 1992. P. 17.

⁴ Welch A., Wahidyar A. *Evolution, Revolution, Reconstruction: The interrupted Development of Higher Education in Afghanistan.* 2013. *Academia.edu*. URL: https://www.academia.edu/27141299/Evolution_Revolution_Reconstruction_The_interrupted_Development_of_Higher_Education_in_Afghanistan (дата звернення: 28.10.2023)

в середній школі 85 000, а у вищих навчальних закладах – 3 000 жінок¹. Це був великий крок назад у порівнянні наприклад з кількістю дівчат у школах в 1990 р., проте в контексті Громадянської війни, коли було небезпечно взагалі відвідувати якісь заклади, це було показовим. Зазначимо, що в країні також діяли різні міжнародні гуманітарні організації, наприклад від ЮНЕСКО, Німеччини, Бельгії та інших країн, які разом з НУО Афганістану займалися питаннями розвитку освіти в країні. Здебільшого вони намагалися розвивати освіту в провінціях і сільській місцевості, наприклад в 1994 р. був розроблений план «Реконструкції освіти в Афганістані». Або проєкт 1994–1996 рр. від організації Shuda, для розвитку писемності дівчат і жінок в провінції Газні.

Дуже неоднозначні оцінки та різні свідчення надавали як і сучасники, так і дослідники стосовно політики Тимчасового уряду в Кабулі 1992 – 1993 рр. У цілому досить складно розібратися з реальним станом дій через по-перше, Громадянську війну та постійний хаос в країні і по-друге, через саму політичну структуру Ісламської держави Афганістан. Проблема полягала у тому, що Пешаварська угода по суті була компромісною політикою, яка не давала можливості створенню однієї політичної стратегії дій, та утворювала різношерсту політичну силу в складі уряду. Наприклад, міністром освіти на той час був Мохаммед Юнус Халес – лідер крила партії *Hezb-i-Islami Khalis*, яка не виступала за жіночу освіту. Деякі дослідники наводять інформацію, що саме за його керівництвом було оголошено про закриття шкіл для дівчат на короткий період². А вже 27 серпня 1993 р. Верховний суд затвердив указ, в якому йшлося наступне: «Жінкам... забороняється виходити з дому, окрім випадків крайньої необхідності, у такому випадку вони повинні повністю прикритися; вони не повинні носити привабливий одяг і декоративні аксесуари; забороняється носити духи; їхні прикраси не повинні видавати звуки при ходьбі; вони не повинні ходити граціозно чи з гордістю та посередині тротуару; не повинні розмовляти з незнайомцями; не можна говорити голосно або сміятися на

¹ Samady S. R. *Education and Afghan society in the twentieth century*. Paris: Unesco, 2001. P.79-81.

² Malikyar H. *Development of Family Law in Afghanistan: The Roles of the Hanafi Madhhab, Customary Practices, and Power Politics*. *Central Asian Survey*. 1997, Vol. 16, № 3. P. 395.

людях; і вони завжди повинні просити дозволу своїх чоловіків, щоб вийти з дому¹».

Інші дослідники приписують цей указ саме професору Раббані, який дійсно на той момент мав більшу силу в столиці, ніж та ж партія Халеса². Крім цього важливо зазначити, що відоме за Талібаном Міністерство сприяння доброчесності та запобігання пороку – орган, який займається впровадженням та контролем виконання усіх норм ісламу в публічному просторі – було реорганізоване з релігійної поліції, або департаменту, створеного моджахедами на самому початку Громадянської війни, тобто під прямим керівництвом Раббані³. Головним чином Департамент сприяння доброчесності та попередження пороку відрізнявся від Міністерства за часів талібів більшою поміркованістю. Але ця поміркованість була виключно результатом недовгого контролю моджахедами столиці. Оскільки уряд Ісламської Держави Афганістан не встиг ввести більш жорсткі правила щодо афганського жіноцтва, то й у департаменту було менше справ.

За повідомленнями Державного департаменту США, новий склад уряду у червні оголосив про можливість жіночого працевлаштування виключно на «прийнятних» посадах у тих сферах, які відповідали ісламським нормам. Підходящою роботою для жінки по суті ставали ті посади, де вони перебували виключно в оточенні жінок, це було повернення до політики сегрегації – принципів пурди. Зазначимо, що цей указ довго не протримався, і в цілому з 1993 по 1996 рр., до приходу Хекматіара в якості міністра та Талібану в столицю, жінки мали права затверджені принаймні Кораном. Наприклад, полонений стратег з Аль-Каїди Абу Мусабом ас-Сурі у своїй книзі згадував, що жінки були представлені навіть у таких сферах як у міністерстві релігійних пожертвувань та міністерстві юстиції⁴. Проте існували і досить цікаві випадки в

¹ Cited by: Malikiyar H. Development of Family Law in Afghanistan: The Roles of the Hanafi Madhhab, Customary Practices, and Power Politics. *Central Asian Survey*. 1997, Vol. 16, № 3. P. 396.

² Kolhatkar S., Ingalls J. *Bleeding Afghanistan: Washington, Warlords, and the Propaganda of Silence*. New York : Seven Stories Press, 2006. P. 124.

³ *The Taliban and the crisis of Afghanistan* / edited by R. D. Crews and A. Tarzi. Cambridge: Harvard University Press, 2009. P. 141

⁴ Abd al-Hakim U. Afghanistan, The Taliban, and the Battle for Islam Today. *Combating Terrorism*

контексті жіночої політики. Наприклад у липні 1995 р. Вищу жіночу асоціацію з Кабулу не допустили до Четвертої Всесвітньої конференції з питань жінок у Пекіні через «суперечливий характер» подібних зібрань. Центральний уряд «турбувався» щодо неісламських питань, які могли підійматися на подібних іноземних конференціях, як наприклад питання стосовно жіночого статусу в сім'ї, планування вагітності, абортів, контрацепції та дошлюбних стосунків.

Політику уряду Ісламської держави Афганістан складно розглядати детально за браком багатьох джерел того періоду. Проте зазначимо, що вся політика уряду обмежувалася встановленням патріархальної оптики, яка характерна для ісламських суспільств та традиційних общин, де роль жінки була підпорядкована сім'ї. У той же час деякі намагання встановити баланс між жіночим правом та класичним патріархальним устроєм були зроблені, незважаючи на критику та абсолютну неприємність з боку деяких організацій¹ та навіть сучасниць² тих подій щодо уряду Раббані. Політика уряду з того, що ми проаналізували, була досить нестабільною та коливалася від одного полюсу до іншого – від консервативного до помірному. Це було результатом того, що уряд Ісламської держави Афганістан ніколи не мав затвердженої національної політики щодо правового поля жіноцтва, а сама влада була зосереджена виключно в центрі, та часто не контролювала інші регіони країни.

Слабка й нестабільна центральна влада, постійні заворушення в рядах «Пешаварської сімки» та амбітність деяких лідерів партій не могла привести країну до спокою. Майже з того ж дня, коли було встановлено Ісламську державу Афганістан, країна поринула у другу фазу Громадянської війни. Кабул вже у червні 1992 р. зіткнувся з хаосом постійних обстрілів, зіткнень різних угруповань та насилля з боку бойовиків по відношенню до цивільного населення, а в інших провінціях країни розквітало беззаконня. Жінки знову опинилися в умовах воєнного конфлікту, де основною задачею було вижити та

Center at West Point, 2013. P. 24.

¹ The difference between Taliban and jihadi fundamentalists. RAWA: website. URL: <http://www.rawa.org/difference.htm> (дата звернення: 30.09.2023)

² Joya M. A woman among warlords. New York: Scribner, 2009. P. 28-29.

не стати жертвою насилля. І якщо під час радянсько-афганської війни моджахеди ставилися до жінок здебільшого з повагою, то вже під час конфліктів між різними фракціями протягом 1992 – 1996 рр. ця ситуація змінилася. Деякі навіть використовували терміни джихадисти, а не моджахеди по відношенню до бойовиків 1992 р., щоб висловити своє презирство. Конфлікти часто ґрунтувалися на питаннях лояльності різним партіям та питаннях етнічного походження. І оскільки території переходили з рук у руки після довгих боїв переможці самі вирішували, що робити з місцевим населенням. Часто воно зазнавало втрат під час самих боїв, а також жорстоких покарань з боку переможців вже після¹.

Битва за Кабул, яка тягнулася з 1992 по 1994 рр., стала однією з найбільш кровопролитних битв за всю Громадянську війну. Кабул був розділений між партіями на п'ять частин. Столиця протягом усього періоду постійно піддавалася масовим бомбардуванням та артилерійським обстрілам. За приблизними оцінками іноземних інстанцій, з повалення уряду Наджибулли і по 1994 р. кількість жертв серед цивільного населення коливалася від 17 000 до 25 000². У багатьох дослідженнях взагалі стверджують про 25 000 вбитих виключно в Кабулі, а не в цілому Афганістані³. Зазначимо, що це можуть бути абсолютно реальні числа, оскільки виключно за січень-червень 1994 р. в Кабулі було вбито приблизно 2 500 цивільних⁴, іноді спливає навіть число до 50 000 жертв. Також приблизно 700 000 афганців втекли з Кабулу під час боїв в інші провінції або ж до Ірану та Пакистану. Крім постійних обстрілів, населення часто не мало доступу до води та їжі, були проблеми з постачанням електроенергії – значна кількість жінок та дітей були на межі голоду у 1993 р. Більшість Кабулу до 1994 р. було повністю знищено, а велика кількість мертвих тіл на вулицях породжувала епідемії інфекцій в місті. З тим урахуванням, що

¹ Women in Afghanistan: Pawns in men's power struggles. *Amnesty International*: website, 1999. P. 3. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6a99513.html> (дата звернення 02.12.2021)

² Minorities at Risk Project. Chronology for Pashtuns in Afghanistan, 2004. URL: <https://www.refworld.org/docid/469f3860c.html> (дата звернення 24.09.2023)

³ Tarzi S. M. Afghanistan in 1992: A Hobbesian State of Nature. *Asian Survey*. 1993. Vol. 3, № 33. P. 165–174.

⁴ Afghan Army Ousts Foes from Capital. *New York Times*, June 27, 1994. P. 8.

жіночим здоров'ям та безпекою занадто не переймалися у традиційних спільнотах, вірогідним є те, що більшість жінок помирали не тільки від обстрілів, а й через хвороби та недоїдання, як це було під час радянсько-афганської війни. На території інших провінцій ситуація могла бути дещо іншою, оскільки таких масових бомбардувань не проводили, але частою практикою для моджахедів був грабунок населення, етнічні чистки на території ворожих партій та жорстоке поводження з цивільними.

Відсутність чіткої центральної влади та важелів контролю призвели також і до величезних показників сексуального насилля. Моджахеди займалися викраденням, розбещенням та зґвалтуванням жінок (і не тільки жінок) по території всього Афганістану. У багатьох дослідженнях вказується думка, що систематичні зґвалтування та насилля вперше в історії сучасного Афганістану дійшли до таких безпрецедентних масштабів¹. Важливо зазначити, що сексуальне насилля під час воєнних конфліктів – це досить поширена практика, яка пов'язана з різними факторами: соціальними, економічними, факторами ідентичності (релігійної, етнічної, гендерної) та військової тактики. Якщо відштовхуватися від феміністичної теорії, сексуальне насилля найчастіше пов'язане з домінуванням маскулінного над фемінним. Насилля проти жінок під час війни – це елемент контролю та «зброя» проти цивільного населення, що ставить за ціль фізичний та моральний терор². Сексуальне насилля над жінками було серйозним проблемним дискурсом в Афганістані через іслам та традиційність соціуму – жінку не вважали винною, проте надалі вона розглядалася як «зіпсована» та «нечиста», оскільки скромність вважалася найважливішою цінністю жінки, а отже, ставилися з осудом та презирством.

Відстежити та зафіксувати навіть приблизну кількість постраждалих жінок було неможливо, але такі проєкти, як Amnesty International, Human Rights Watch разом з репортерами від ООН надали достатню кількість звітів для аналізу. Військові конфлікти між фракціями під час громадянської війни, як ми

¹ Secretary-General. Situation of human rights in Afghanistan. New York: UN, 16 Nov. 1993. P. 20.

² Швед О., Мирошніченко Н. Зґвалтування як зброя у війні. *Соціальна робота та соціальна освіта*, 2022. Vol. 9, № 2. С. 234.

вже зазначали, часто ґрунтувалися на засадах етнічної ідентичності – тож жінки різних етнічних груп, які проживали в Афганістані (пуштуни, таджикки, узбеки, та хазарейці й інші) ставали жертвами фракцій моджахедів, які мали інше етнічне походження¹. Наприклад, у березні 1995 р. «Наглядова рада Півночі», групування під керівництвом Ахмад Шаха Масуда, влаштовувало рейди у південно-західній частині Кабула на хазарейців. Офіційно до медиків звернулося 6 жінок хазарейського походження з ознаками зґвалтування за один місяць, але кількість усіх постраждалих повинна була бути більшою². Це був акт «помсти» за численні обстріли Кабулу, які проводила партія *Hezb-e Wahdat* («Партія ісламської єдності Афганістану»), етнічною основою якої були саме хазарейці.

Загалом за 1992–1996 рр. в Кабулі було зафіксовано численну кількість випадків зґвалтувань (особлива жорстокість відбулася під час операції в Афшарі в лютому 1993 р.). Майже всі партії займалися подібними звірствами: задокументовано, що бойовики *Jamiat*, *Wahdat*, *Junbish* і *Hezb-e Islami* під час бойових дій в Кабулі неодноразово гвалтували жінок³. Навіть поліція займалася подібними діями, за словами жінок західної частини Кабулу. Протягом 1992–1996 рр. досить звичайним було побачити тіла зґвалтованих жінок на вулиці столиці. У деяких провінціях ситуація могла бути кращою з точки зору безпеки, ніж у великих містах, якщо територія перебувала під контролем одного групування. Але були й виключення, наприклад, в південній провінції Кандагар різні групування викрадали дівчат до своїх таборів або гвалтували їх у власних домівках на очах у всієї сім'ї. У провінції Балх, де етнічний склад був максимально різноманітним, відбувалися кампанії зґвалтування з метою етнічних чисток. Часто сексуальне насилля використовувалося як покарання тим жінкам, які порушували норми шаріату, на думку бойовиків, – навчалися,

¹ Ahmad A. *Afghan Women: The State of Legal Rights and Security. Policy Perspectives*. Vol. 3, № 1, 2006. P. 30-31.

² Afghanistan: International responsibility for human rights disaster. *Amnesty International*: website, 1995. P. 49. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/asa11/009/1995/en/> (дата звернення: 25.09.2023)

³ Blood-Stained Hands. Past Atrocities in Kabul and Afghanistan's Legacy of Impunity. *Human Rights Watch*: website, 2005. URL: https://www.hrw.org/report/2005/07/07/blood-stained-hands/past-atrocities-kabul-and-afghanistans-legacy-impunity#_ftn127 (дата звернення: 27.09.2023)

працювали, не носили чадру¹. Основні бойовики моджахедів часто були неосвіченими молодими чоловіками, які мали, як описує Н. Дюпрі, чорно-біле бачення жіночої поведінки: правильні жінки покривають обличчя, не навчаються та сидять вдома, неправильні жінки – навпаки, отже, вони повинні бути покарані.

Сексуальне насилля було також не тільки певним актом свавілля, а й військовою тактикою деяких лідерів фракцій, які віддавали накази на масове згвалтування жінок. Частою практикою під час війни ставали викрадення жінок та дівчат, продаж їх у рабство, або створення борделів, примусові шлюби. Жінки, які були вирощені в суспільстві, яке розглядало їх «брудними» після акту насилля, мали досить небагато стратегій виживання у таких умовах – їх часто видавали заміж у ранньому віці, щоб їх не згвалтували, багато жінок кінчали життя самогубством².

У 1996 р. ситуація виходила з-під повного контролю уряду, президент Раббані пішов на ще одну угоду з Хекматіаром. 26 червня 1996 р. Хекматіар став прем'єр-міністром Афганістану, вже у липні він почав вводити більш жорстокі норми щодо жіночого дрес-коду (була затверджена паранджа) та жіночих прав, до того ж було заборонено слухати музику у публічному просторі. Але цей союз не приніс стабільності. На кінець 1996 р., кількість біженців майже досягла тих же показників, що й кількість під час радянсько-афганської війни. Приблизно 1,2 мільйони людей виявилися внутрішньо переміщеними особами. Також приблизно 1,2 мільйон афганців перебували на цей час у Пакистані, а 1,4 мільйони в Ірані³. Розруха, смерті, один з найвищих рівнів інвалідності у відсотках від населення (з-поміж 2 мільйонів афганців – 1 з 6 був людиною з інвалідністю) – все це стало результатом Громадянської війни. Бурхлива торгівля наркотиками стала основним джерелом доходу для спустошеної війною країни, що посприяло утвердженню в Афганістані

¹ Secretary-General. Situation of human rights in Afghanistan. New York: UN, 16 Nov. 1993. P. 20.

² Ahmad L. Sexual Violence in War and Post War: Afghanistan: thesis...international master in peace, conflict and development studies.Castelló de la Plana, 2013. P. 110-117.

³ United States Committee for Refugees and Immigrants. U.S. Committee for Refugees World Refugee Survey 1997 - Afghanistan. 1997. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6a8b81c.html> (дата звернення: 27.09.2023)

проблеми з наркоманією (з якою боролися моджахеди)¹, жінки брали активну участь у цьому «бізнесі». Ситуація виходила з-під контролю, населення бажало миру, а моджахеди не змогли створити ні єдиної держави, ні стабільного миру до 1996 р., що й стало їхнім крахом.

3.2 Талібан та гендерний апартеїд, 1996–2001 рр.

Серед хаосу Громадянської війни та розбрату між ворогуючими фракціями моджахедів свою силу набирав особливий рух джихадистів, який у 1996 р. звернув на себе увагу всього світу – Талібан. Уперше таліби (з перекладу мови пушту – студенти/учні), як рух, стали відомими громадськості у 1994 р. в Кандагарі, одному з найбільш консервативних регіонів країни. Мули з Кандагару, які раніше навчалися в медресе (звідси і назва руху) під час Громадянської війни об'єднали власні сили та почали заохочувати молодих людей з таборів для біженців або учнів медресе в Пакистані до боротьби за відновлення «істинних» ісламських принципів, миру та безпеки. Таліби були у більшості малоосвіченими молодими людьми «втраченого» покоління афганського суспільства ХХ ст. з сільських місцевостей пуштунських етнічних регіонів². Молоді джихадисти-таліби, відірвані від реального історичного та культурного контексту Афганістану, трактували сунітський напрямок ісламу крізь призму власного радикального спотвореного бачення та принципів пуштунвалі (особливий традиційний устрій пуштунських племен – «кодекс честі», який відрізнявся особливим релігійним консерватизмом).

У листопаді 1994 р. таліби повністю захопили контроль над Кандагаром, а до січня 1995 р. під їхнім контролем перебувало вже 12 провінцій Афганістану. Слід зазначити, що населення деяких регіонів – здебільшого пуштунських, розглядало, хоч іноді і не довго, прихід до влади талібів позитивно, особливо у сільських місцевостях. По-перше, це було повернення до влади представників етнічної більшості країни – пуштунів (підкреслимо, що уряд Раббані будувався на етнічній меншості – основний акцент був на

¹ Tarzi S. M. Afghanistan in 1992: A Hobbesian State of Nature. *Asian Survey*. 1993. Vol. 2, № 33. P. 168.

² Marsden P. The Taliban: war, religion and the new order in Afghanistan. London: Zed Books Ltd, 1998. P. 55-56.

таджиках). По-друге, Талібан обіцяв у провінціях мир та стабільність, чого не вистачало розграбованій і знищеній постійними війнами країні. Оскільки таліби були більш стабільною силою, у порівнянні з моджахедами, були сподівання щодо консолідації Афганістану під владою одного угруповання й переходу до цивільного мирного життя. Навіть іноземні видання писали про те, що можливо Талібан для Афганістану – це шанс на мирне життя, де жінки отримають «належне¹».

Таліби досить швидко почали захоплювати провінцію за провінцією протягом 1994–1996 рр. Коли таліби приходили до влади, населення заставляли здавати зброю та виконувати ті вказівки, які встановлювали бойовики за своєю філософією. У центрі уваги талібів у першу чергу, звичайно, були жінки. Тлумачення жіночого права від малоосвічених молодих людей радикальних поглядів або запеклих війною релігійних лідерів закінчувалося буквально читанням сур та гіперболізацією «законів» щодо жінок². Таліби вважали, що перебування серед чоловіків могло бути небезпечним для жіноцтва та його основних цінностей – скромності та гідності. «Нескромна» жінка – це удар по честі чоловіка, у свою чергу в соціокультурному сенсі «нескромне жіноцтво» – це проблема всієї країни. Отже, жінка, за філософією талібів, повинна була бути виключеною з суспільного простору для захисту честі. Наприклад, у промові губернатора Герата від Талібану було зазначено наступне «Це питання гордості для всього Афганістану, що ми тримаємо наших жінок вдома³».

Таліби з властивою їм радикалізацією та гіперболізацією зводили майже всі сури Корану щодо жінок в абсолют. Наприклад, як ми описували раніше, в Корані було зазначено, що жінка повинна бути під керівництвом та опікою чоловіка для її ж блага. Таліби у своїй політиці звели ці сури до того, що жінка взагалі не мала права на самовираження та прийняття рішень. Чоловік приймав усі рішення за жінку, і це вважалося опікою та захистом останньої. Досить цікаво, що навіть в історії становлення Талібану в Кандагарі, був використаний

¹ Dahlburg J. T. Mysterious Afghan Militia on a Mission. *Los Angeles Times*, 21 February 1995.

² Skaine R. The Women of Afghanistan Under the Taliban. Jefferson: McFarland & Company, 2002. P. 54-65.

³ Marsden P. The Taliban: war, religion and the new order in Afghanistan. London: Zed Books Ltd, 1998. P. 55-56.

образ «ображеного» жіноцтва, яке треба було рятувати. Ніби у липні 1994 р. військовий командир, який перебував у Кандагарі згвалтував і вбив декілька жінок. Саме це, за історією, стало поштовхом для початку активних дій Талібану¹.

На територіях, на які поширював свою владу Талібан, встановлювалися жорсткі правила поведінки, особливо для жінок. Таліби заборонили жінкам покидати свій дім без потреби, можна було перебувати на вулиці тільки в супроводі рідної людини чоловічої статі (так званий махрам) або чоловіка; затверджувалося обов'язкове носіння паранджі; таліби також заборонили жінкам навчатися та працювати². По-різному ставилися до законів щодо жінок в різних регіонах. Наприклад, в Кандагарі досить спокійно прийняли нові правила, оскільки по-перше, це був центр пуштунської культури, по-друге, як ми вже зазначали, населення провінції завжди відрізнялося консервативним світоглядом, пов'язаним з традиціями пуштунвалі. Жінкам в Кандагарі навіть вдалося відстояти деякі права, вони вступали в дискусії з лідерами талібів щодо правил в провінції. Наприклад їм вдалося відстояти право самостійно купувати товари та продукти на базарах³. Але з іншого боку були випадки зовсім іншої реакції. У місті Герат люди були шоковані подібними нововведеннями Талібану. Герат був великим міським центром і достатньо розвинутим в порівнянні з іншими провінціями – було багато шкіл для дівчат, працював університет, тож жінки мали право навчатися та працювати. Крім цього, у провінції проживало здебільшого перськомовне населення з більш поміркованими поглядами на іслам, ніж у тих же пуштунів⁴. Жінки Герату у співпраці з гуманітарними організаціями у 1995 р. намагалися прийти до компромісу з талібами щодо врегулювання правового статусу жіноцтва, але їм

¹ Immigration and Refugee Board of Canada, Afghanistan: Background information on the Taliban movement. Canada: Immigration and Refugee Board of Canada, 1995. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6ad3ac.html> (дата звернення: 01.10.2023)

² Ibid.

³ New Afghan Force Takes Hold, Turning to Peace. *The New York Times*: website.

URL: <https://www.nytimes.com/1995/02/16/world/new-afghan-force-takes-hold-turning-to-peace.html> (дата звернення: 28.09.2023)

⁴ Marsden P. *The Taliban: war, religion and the new order in Afghanistan*. London: Zed Books Ltd, 1998. P. 47-48.

не вдалося, тож велика кількість намагалася втекти до Ірану, де жінки мали право на доступ до освіти.

У вересні 1996 р. після масштабного обстрілу, але без серйозних перешкод таліби тріумфально зайшли в Кабул а уряду Раббані довелося тікати зі столиці. Того ж дня, 27 вересня 1996 р., було проголошено Ісламський Емірат Афганістан. Першою акцією терору, яка викликала невдоволення у іноземних представників, стало жорстоке вбивство останнього президента ДРА Мохаммада Наджибулли разом з його братом. Крім цього, під час захоплення Кабулу близько 15 000 людей, здебільшого вихідців з самого міста, почали тікати до Пакистану, а велика кількість загинула через обстріли проведені талібами напередодні захоплення Кабулу¹. Невдовзі столиця, яка завжди була певним чином, оплотом більш помірних поглядів на жінок, перетворилася у консервативне місто з жорстоким патріархальним укладом.

Таліби поширювали подібну політику обмежень жіноцтва на всю підконтрольну ним територію – за різними даними, до 1998 р. вони контролювали 90% територій країни, а до 2001 р. – приблизно 85%. Вплив Талібану найбільш гостро відчувався у великих міських центрах, де більшість населення було перськомовним, а жінки, у порівнянні з іншими провінціями, користувалися вищим рівнем як політичних прав, так і громадянських свобод, наприклад, у Кабулі, Мазарі-Шарифі, Гераті та інших. Сильно впливали на політику в регіонах й особисті погляди місцевої влади, які могли коливатися від ультраконсервативних до помірних. Хоч таліби й встановили більший контроль, ніж моджахеди, у сільській місцевості «уряд» все одно міг менше перейматися виконанням усіх вказівок щодо жіночого питання.

Командування Талібану взялося одразу за роззброєння командного складу різних партій моджахедів, які перейшли на їх бік, та звичайного населення – зброєю могли користуватися виключно бойовики Талібану. Ця зброя потрібна була талібам для «контролю» над населенням – кожен таліб мав

¹ Physicians for Human Rights (U.S.). The Taliban's War on Women: A Health and Human Rights Crisis in Afghanistan. Boston: Washington DC, 1998. P. 26.

право карати будь-кого, хто не дотримувався чітких законів, встановлених Ісламським Еміратом Афганістан¹. Слід зазначити, що така чітка політика щодо озброєння призвела до зменшення випадків насилля та зґвалтування в більшості регіонів країни² (у даному випадку говоримо про позашлюбне зґвалтування, виключаючи з цього пункту примусові шлюби та домашнє насилля).

Жіноче питання посіло одну з ключових ролей в політиці Талібану. Ісламський Емірат Афганістан одразу після свого проголошення приступив до творення нової законодавчої політики у сфері прав та обов'язків афганського жіноцтва, точніше повного ігнорування прав і свобод цієї групи населення. Вже 28 вересня 1996 р. на Радіо Голос Шаріату, яке стало платформою для розголошення нових законів уряду, таліби виголосили ті ж постанови щодо жінок, які поширювали раніше на підконтрольних територіях, і які ми описали вище. До грудня 1996 р. уряд видав ряд указів, які безпосередньо стосувалися жінок. Міністерство пропаганди доброчесності та попередження пороку, що було реформовано у 1996 р., впроваджувало ісламські принципи та контролювало дотриманість їх у суспільстві. Міністерство у вересні оголосило 8 пунктів для населення, в яких здебільшого йшлося про жінок. Були повторенні вже відомі нам закони – жінкам заборонялося без потреби виходити з дому, обов'язковим було використання хіджабу. До цього таліби розширили заборони щодо мобільності – жінки не мали права виїжджати з країни, подорожувати і навіть їздити в таксі або авто без родича чоловічої статі. Також заборонялося продавати товари жінкам, які не прикривали повністю обличчя³. Крім того, людям потрібно було зафарбовувати вікна, щоб чужі люди не могли побачити жінок всередині. Тобто загалом Талібан повертав старі форми традиційного афганського суспільства (у розумінні пуштунів), які намагалися викоринити протягом століття модернізаційною політикою різні політичні сили

¹ Rashid A. Taliban: Militant Islam, Oil, and the New Great Game in Central Asia. New Haven: Yale University Press, 2000. P. 217–19.

² Ahmad A. Afghan Women: The State of Legal Rights and Security. *Policy Perspectives*. Vol. 3, № 1, 2006. P. 32.

³ Choong-Hyun P. Special Rapporteur. Final report on the situation of human rights in Afghanistan submitted, in accordance with Commission on Human Rights resolution 1996/75. UN Office of the High Commissioner for Human Rights. 20 Feb. 1997. Appendix I.

– традиції пурди, махраму та покриття жінки. Проте ці традиції під керівництвом талібів перетворилися на спотворені радикальними поглядами версії.

До грудня 1996 р. Департамент культури та соціальних справ сформував більшість пунктів нової гендерної політики. У пунктах за грудень було також зазначено, що жінкам не дозволялося прати на вулиці, кравцям не дозволялося брати мірки з жінок для одягу, заборонялося голосно розмовляти та сміятися на вулиці, розмовляти з сторонніми чоловіками, оскільки це була «неналежна поведінка для мусульманки»; макіяж, дзвінки прикраси, взуття, яке видавало звуки – строго заборонялися. До того ж були й інші пункти, які безпосередньо не стосувалися жіноцтва: таліби заборонили повітряних змій, гру на музичних інструментах, будь-які зображення людей, в особливості жінок – фотографії, портрети, відео й інше; зачіски у західному стилі, а також неголені чоловічі обличчя, як би дивно це не звучало¹. Зазначимо, що все ж таки подібні заборони, хоч і не зрозумілі для людини відстороненої від ісламської культури, насправді мали логіку. А деякі закони щодо жінок були лише переробленими статутами більш ранніх періодів – 1950-х рр., наприклад, або часів моджахедів².

Хіджаб за талібів знову став символом «покори» та «жіночої честі» у традиційному сприйнятті. Лідери Міністерства постійно підкреслювали важливість покриття жіночого тіла, оскільки привабливість у суспільному просторі прирівнювалась до небезпеки. Жіноче тіло розглядалося в якості об'єкту бажання у взаємодії з чоловіками, які, як зрозуміло, виступали в ролі суб'єктів, за принципами ісламу. Міністерство наполегливо «заохочувало» жінок до носіння саме паранджі, яка, на відміну від інших видів «вуалі», повністю покривала тіло, залишаючи відкритим виключно простір для очей. Підкреслимо, що використання вуалі – здебільшого чадри, було нормальним явищем для більшості афганок, проте використання паранджі не було

¹ Ibid. Appendix II, III.

² The Taliban and the crisis of Afghanistan / edited by R. D. Crews and A. Tarzi. Cambridge: Harvard University Press, 2009. P. 137.

традиційним для цієї культури (крім деяких регіонів, де прослідковувався більший вплив Пакистану).

Проблема полягала не тільки в тому, що жінок обмежували в їхньому способі самовираження, а й у тому, що паранджа була досить дорогою річчю, яку не могли собі дозволити бідні прошарки населення, які становили більшість в країні¹ особливо після війни. В американських звітах підкреслювали, що ціна за паранджу іноді сягала двомісячним зарплатам афганців. Частою практикою стало використання однієї паранджі на сім'ю, що сильніше звужувало можливості жінок виходити на вулицю. Крім цього, жінки часто мали різні проблеми зі здоров'ям через постійне носіння паранджі або ж наражали своє життя на небезпеку. Наприклад, багато жінок зазначали, що вони мали проблеми з зором та слухом – іноді було просто небезпечно переходити дорогу, оскільки поле зору в паранджі значно зменшувалося. Дешеві тканини могли викликати висипання та алергії, у деяких жінок були проблеми з диханням, що могло супроводжуватися запамороченням (можливо, це були також і панічні атаки). Для жінок з астмою паранджа взагалі представляла максимальну небезпеку, оскільки зняти її хоч на хвилину було заборонено. Освічені жінки міських центрів, які звикли взагалі не покривати своє тіло до Талібану, часто скаржилися на відчуття приниження та пригноблення².

Деякі жінки, здебільшого у сільських місцевостях, де Міністерство не мало можливості постійно контролювати виконання власних законів, носили традиційну для Афганістану чадру. Це досить велика вуаль, яка покривала частину тіла, здебільшого волосся та спину. Обличчя залишалося відкритим, хоча жінки могли спокійно прикритися, якщо того потребували³. Паранджа для сільських жінок іноді навіть відігравала роль надбання вищого статусу у суспільстві. Оскільки якщо жінка разом з сім'єю переїжджала до столиці, то вона повинна була носити паранджу, яка, на їх погляд, підкреслювала їхній

¹ Ellis D. *Women of the Afghan War*. Westport: Praeger Publishers, 2000. P. 63.

² Faiz A. Health care under the Taliban. *Lancet*. Vol. 349, №9060, 1997. P. 1247-1248.

³ Dupree N. H. *Afghan Women under the Taliban. Fundamentalism reborn? Afghanistan and the Taliban* / edited by W. Maley. New York: New York University Press, 1998. P. 152-153.

новий статус міщанок. Натомість жінки міських центрів, які часто мали хоча б базову освіту, по-перше, розглядали на противагу сільським жінкам такі закони як акт пригноблення, а по-друге не мали можливості носити цю ж саму традиційну чадру, яка була більш відкритою. Така різниця полягала у тому, що майже вся увага Міністерства була націлена на міста, де нібито був більший західний вплив на жінок.

Таліби досить часто прискіпливо ставилися до зовнішнього вигляду населення міст – неправильна довжина хіджабу, відкриті щиколотки або кисті рук, білі носки (були заборонені, оскільки прапор Талібану був білим) могли призвести до покарання. Найчастіше для жінок такі інциденти закінчувалися погрозами або штрафами, але частими були й випадки побиття¹ (палицями, іноді навіть металевими ланцюгами). Прояви жорстокості ставали більш регулярними з утвердженням талібів при владі. 6 грудня 1996 р. Міністерство оголосило по Радіо, що їхня поліція вже покарала близько 225 жінок² за їхні порушення принципів шаріату, а саме за «невідповідний» зовнішній вигляд. Проте тих, хто порушував «вищі» закони чекала жорстокіша розправа. Жінок, яких звинувачували в перелюбі, вбивстві чоловіка або інших «страшних гріхах» могли або публічно побити, або ж взагалі забити камінням до смерті³. Подібні випадки були задокументовані журналістами. Незважаючи на те, що етнічний аспект хвилював талібів менше, ніж тих же моджахедів, все ще досить частими були випадки етнічно обумовленого гендерного насилля. Наприклад, десятки хазарейських дівчат були взяті талібами як канізи – слуги, і видані насильно заміж за ополченців Талібану після геноцидних дій в Мазарі-Шаріфі. Проявляли нетерпимість і до немусульман, наприклад, індуїстів змушували носити на одязі розпізнавальні ярлики (жовтого кольору), щоб відрізнити їх від мусульман. До жінок немусульманок бойовики Талібану відносилися вкрай

¹ Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. Report on the Taliban's War Against Women. November 17, 2001. U.S. Department of State: website.. URL: <https://2001-2009.state.gov/g/drl/rls/6185.htm> (дата звернення)

² Marsden P. The Taliban: war, religion and the new order in Afghanistan. London: Zed Books Ltd, 1998. P. 63.

³ Afghan Civil Society Forum-organization (ACSFo). A First Step on a Long Journey: How People Define Violence and Justice in Afghanistan (1958-2008). Kabul: Balkh Printing Press, 2011. P. 65.

презирливо, що не дивує, оскільки основна політика талібів відштовхувалася від релігійної ідентичності.¹

Принцип жіночого покриття був тісно пов'язаний з традиційним кодексом пурди – усамітнення жінок, яке ми детально описали у 2 розділі. Талібан встановив повний контроль над свободою пересування афганських жінок. Жінки мали право виходити з дому виключно у «необхідності» та виключно з ескортом – махрамом або чоловіком, який мав представляти їхні інтереси у суспільному просторі. Поширеною проблемою в Афганістані у 1996 р. після повномасштабних війн було зростання кількості вдів. За оцінками Постійного комітету УВКБ ООН, до січня 1997 р. у Кабулі налічувалося понад 30 000 вдів, які мали в середньому по 7-9 дітей. Ці жінки не мали чоловіка, який міг би стати їхнім ескортом, що погіршувало не тільки економічну складову їхнього життя, а й звужувало можливості мобільності. Їм доводилося виходити заміж за будь-кого, тільки щоб мати супровід, і отже, мати можливість виходити в люди. Іноді таліби використовували цю проблему у своїх корисних цілях – змушували жінок виходити заміж за представників свого угруповання.

Жінкам доводилося пристосовуватися до нових правил, і шукати шляхи для подолання проблеми. Як зазначали самі афганки, досить частою практикою для жінок, у яких були гроші, став найм чоловіків у махрам. «Ми платили чоловікам з великих сімей або сусідам, щоб вони прикидалися махрамом і супроводжували нас на людях²». Не всі жінки використовували цей метод, бо, по-перше, більшість не могла дозволити собі найм, по-друге, це було дуже небезпечно – покарання могло доходити до смертної кари. Іноді чоловіки співпрацювали з жіночими організаціями у їхній боротьбі за рівність. Наприклад членкині RAWA часто визнавали вклад чоловіків, які ставали їхнім ескортом під час їхньої діяльності на території підконтрольній Талібану³. Проте для більшості вдів закон усамітнення став справжньою трагедією. У своїй

¹ Restrictions Placed on Women by the Taliban compiled by the Revolutionary Association of the Women of Afghanistan (RAWA). RAWA: website. URL: <http://www.rawa.org/rules.htm> (дата звернення: 02.10.2023)

² Rostami-Povey E. *Afghan Women: Identity and Invasion*. London: Zed Books, 2007. P. 63-65.

³ Benard C. *Veiled Courage: Inside the Afghan Women's Resistance*. New York: Broadway, 2002. P. 126.

автобіографії Зоя, членкиня RAWA, зазначала, що такі жінки «не мали способу заробити на життя, окрім жебракування на вулицях, де [вони] піддавалися ударам талібів, або ж [ці жінки] вдавалися до проституції¹».

Проте, як зазначали самі афганки: «Носіння паранджі не є основною проблемою... головна проблема для афганських жінок – освіта. Коли жінки отримують освіту, вони розвиватимуть власне життя та боротимуться за власні права...²». Як ми вже зазначали раніше, одні з найперших декретів Талібану стосувалися освітнього процесу в країні, а саме відстороненню дівчат та жінок від нього. Насправді саме заборона жінкам здобувати освіту на тих же правах, що і чоловіки, найбільше сколихнула суспільну громадськість поза межами Афганістану та призвела до певної активізації діяльності міжнародних організацій.

Коли Талібан захопив столицю країни, були введені суворі обмеження у сфері освіти. Були закриті всі школи для дівчат за подібним механізмом, що і в Гераті та Кандагарі. Жінки не мали права відвідувати школи, вищі навчальні заклади, семінари. У січні 1997 р. Спеціальний доповідач під час візиту до Кандагару мав зустріч з головою Ради релігійних вчених, які відповідали за питання жіночої освіти. Голова ради підкреслив наступне: «Якщо жінкам потрібна освіта, то жінки можуть отримати цю освіту від своїх братів і батьків...³». Підкреслювалося, що освіта не є чимось особливо важливим для жінок, щоб ті могли по цій причині покидати домівки, а отже, порушувати кодекс пурди. З іншого боку, часто від лідерів Талібану лунали й інші твердження задля покращення статусу на міжнародній арені. Наприклад, на занепокоєння представників міжнародних організацій щодо ситуації з освітнім процесом, таліби зазначали про тимчасовий характер подібних радикальних дій. У своїй книзі пакистанський журналіст Ахмед Рашид описав зустріч з

¹ Zoya, Follain J., Cristofari R. *Zoya's Story: An Afghan Woman's Struggle for Freedom*. Leicester: Ulverscroft, 2003. P.176.

² Ellis D. *Women of the Afghan War*. Westport: Praeger Publishers, 2000. P. 134.

³ Choong-Hyun P. *Special Rapporteur. Final report on the situation of human rights in Afghanistan submitted, in accordance with Commission on Human Rights resolution 1996/75*. UN Office of the High Commissioner for Human Rights. 20 Feb. 1997.

представником Міністерства пропаганди доброчесності та попередження пороку у 1997 р., де останній начебто зазначив, що «...наші люди будуть звинувачувати нас, якщо ми не будемо навчати жінок, і зрештою ми забезпечимо їх освітою, але зараз у нас є серйозні проблеми¹». Під серйозними проблемами малося на увазі питання «безпеки жінок» у спільних закладах освіти. Це був не перший раз, коли таліби загравали з питанням жіночої «безпеки» та «честі» у суспільному просторі, тим самим дискримінуючи жінок у цих сферах. Таліби зазначали, що на момент початку 1997 р. вони не мали можливості провести повну сегрегацію жіноцтва, щоб ті могли й надалі навчатися, оскільки у країні все ще продовжувалася війна. Таліби виголошували, що після війни вони створять нові програми для дівчат, які повністю будуть відповідати ісламським традиціям.

Проте війна до 2001 р. не закінчилася і подібні голосні промови не перейшли в реальні дії. Протягом 1996 – 2001 рр. центральна політика талібів щодо жіночої освіти не змінилася, незважаючи на постійні візити комісії від ООН. Режим Талібів повністю відкинув той розвиток у сфері жіночої освіти, який був досягнутий протягом 30 років. Загалом 80% шкіл було або зруйновано, або серйозно пошкоджено до 2001 р. І більшість тих шкіл для дівчат, які «пережили» Громадянські війни, було зачинено. Зрозуміло, що дівчат з цих закладів освіти не зараховували до спільних шкіл. У цілому, за даними іноземним агенцій, у відсотковому співвідношенні кількість шкіл для дівчат у 2001 р. сягала тільки 6,4%, тоді як в до-Талібівський період – 32%.² ЮНЕСКО у офіційних звітах за 1990 – 1999 рр. провели дослідження у питаннях базової освіти в Афганістані. На момент 1999 р. в Афганістані навчалася всього 875 000 учнів, зазначимо, що ця вибірка була зроблено виключно в молодших класах. Серед цієї загальної кількості тільки 64 100 учнів становили дівчата, тобто їхній загальний відсоток до всієї кількості становив

¹ Rashid A. Taliban: The Power of Militant Islam in Afghanistan and Beyond. London: Bloomsbury Publishing, 2022. P. 106.

² Jackson A. High Stakes: Girls' education in Afghanistan. *Oxfam*, 2001. P. 4.

7%.¹ Для порівняння – у 1980 р. кількість дівчат, що навчалася у молодших класах, становила 198 560, у співвідношенні до всієї кількості учнів – це було 18%. За часи правління уряду Раббані в 1993 р., з тим урахуванням, що кількість провінцій значно зменшилась, кількість учениць у молодших школах становила 11%.² До 2001 р. більшість дівчат Афганістану взагалі не відвідувала офіційну школу, а заклади середньої та вищої освіти для жінок взагалі були заборонені. Талібан офіційно затвердив, що жінки можуть навчатися тільки до 8 років і виключно за спеціальною програмою, побудованій на вивченні Корану. ЮНЕСКО не надає жодної інформації щодо освітнього процесу у вищих навчальних закладах протягом періоду Талібану, оскільки була тотальна заборона на ці заклади для жінок.³ Тільки в Кабульському університеті, який був закритий у 1996 р. на певний період, до закриття навчалася, за різними оцінками, приблизно 3 000-8 000 студенток⁴, які втратили можливість далі навчатися після взяття Кабулу Талібаном. Це був колосальний крок назад для країни, яка тільки у 1950-х рр. почала вибудовувати освітній процес загалом і для жіноцтва окремо. Що цікаво, у сільській місцевості після приходу до влади талібів певним чином змінилося ставлення до освіти. Освіта розглядалася як можливість отримати краще життя та певну повагу серед інших. Жінки в деяких районах Афганістану, наприклад в провінції Гільменд, зазначали в інтерв'ю, що вони шкодували, що раніше не навчалися, коли була така можливість, і тепер через свою неписьменність не мали змоги навчати своїх дітей під час кризи освіти 1996 – 2001 рр.⁵

Слід також підкреслити важливу роль міжнародних, урядових та неурядових організацій, які сприяли підтримці жіночої освіти в Афганістані. Саме завдяки економічній підтримці 34 НУО та різних міжнародних установ

¹ Samady S. R. Education and Afghan society in the twentieth century. Paris: Unesco, 2001. P. 19.

² Ibid. P. 89.

³ Ahmadi M. H. Higher Education of Afghanistan under the Taliban Rule. Review and Analysis of Past and Current Impacts. *Heinrich Böll Stiftung*, 2022. P. 12-14.

⁴ Griffin M. Reaping the Whirlwind: The Taliban movement in Afghanistan. London: Pluto Press, 2001 P. 158.

⁵ Pont A. M. Blind chickens and social animals : creating spaces for Afghan women's narratives under the Taliban. Portland: Mercy Corps, 2001. P. 71-80.

приблизно третина учнів у 1999 р. могла навчатися у школах¹. Міжнародні організації та місцеві НУО видавали кошти на підручники, обладнання класів, займалися питаннями набору персоналу. Крім цього, одразу після декретів про заборону жіночої освіти, почали з'являтися приватні сімейні школи. Їхне формування було ініціативою самої афганської спільноти, бо батьки хотіли, щоб їхні діти здобували освіту. Агентства ООН у відповідь запропонували власну допомогу цим приватним школам: іноді вони виплачували заробітну платню вчителям або надавали навчальні матеріали та книги; платили за опалення будинків людей, де проходило навчання. Більшість коштів організації надавали саме тим приватним школам, які надавали доступ до освіти і дівчатам. Проте влітку 1998 р. таліби закрили домашні школи в Кабулі, можливо, тому що піднявся ажіотаж навколо цих приватних шкіл, та видали декрети про офіційну заборону. Однак в інших регіонах, де центральна влада не мала тієї сили, реакція могла бути іноді м'якшою. Наприклад, в Кандагарі вже у 1998 р. офіційно дали зелене світло для роботи приватних шкіл для дівчат, також навіть у сільській місцевості намагалися запровадити неофіційну форму освіти, були випадки виключень, коли дівчата відвідували спільні школи².

Освітній процес в країні зупинився не тільки для дівчат, нове законодавство Талібану торкнулося й освіти хлопчиків. Проблема полягала у тому, що жінки становили значну кількість вчительського складу, особливо це проявлялося в міських центрах. За звітами Міністерства Освіти, у 1994 – 1995 рр. у школах для молодших класів працювало 6 662 вчительок, а в середніх класах – 6 522.³ Тож було досить очевидним, що після проголошення акту про заборону жіночого працевлаштування, відбудеться серйозна криза кадрів. Виключно в Кабулі приблизно 63 школи були одразу зачинені через нестачу вчителів після виголошення декрету⁴. Протягом 1990 – 1999 рр. кількість жінок

¹ Samady S. R. Education and Afghan society in the twentieth century. Paris: Unesco, 2001. P.79-81.

² Mertus J. A. War's Offensive on Women. The Humanitarian Challenge in Bosnia, Kosovo, and Afghanistan. Boulder: Kumarian Press, 2000. P. 62.

³ Samady S. R. Education and Afghan society in the twentieth century. Paris: Unesco, 2001. P. 80.

⁴ Pont A. M. Blind chickens and social animals : creating spaces for Afghan women's narratives under the Taliban. Portland: Mercy Corps, 2001. P.158.

викладачок значно скоротилося у відсотковому співвідношенні до вчителів-чоловіків.

За інформацією Державного департаменту США, коли Талібан взяв столицю, жінки Кабулу були активно залучені до економічної сфери країни. Зазначається, що у столиці 70% учителів були жінками, 40% лікарів також становили жінки. Вони працювали й в інших сферах: в медичній галузі, викладали в університетах, були суддями, офіцерками в армії, працювали на радіо та телебаченні, і навіть могли посідати місця іноземних дипломатів й так далі.¹ Зазначимо, що подібна статистика досить умовна, бо по-перше, у іноземних представників не було можливості точно дослідити ситуацію в самому Кабулі через тиск поліції, по-друге, вже уряд Раббані протягом 1992 – 1996 рр. значно звузив можливості жіночого працевлаштування. Але в цілому можемо визнати, що до приходу Талібану жіноцтво було дійсно більш активно залученим до економіки, принаймні у великих центрах. За звітами Н. Дюпрі, кількість жінок, які постраждали від цієї заборони складала 40 000 – 150 000² виключно в Кабулі, з цих жінок, як ми вже зазначали, 30 000 було вдовами. Своїми діями таліби паралізували не тільки освітню сферу, а й уряд, оскільки 25% персоналу складала жінки³. Таліби заявили, що будуть підтримувати економічно жінок з державної служби після звільнення, виплачуючи їм зарплату. Проте у контексті постійних війн та слабкої економіки це було неможливо і ці жінки залишилися без засобів на існування. У 1998 р. в Кабулі збільшилася кількість жінок-жебрачок, які дуже часто мали освіту і раніше були працевлаштованими. У 1999 р. Талібан видав указ на дозвіл працевлаштуватися вдовам, які не мали економічної підтримки, проте можливості були вкрай обмеженими⁴.

¹ Department of State: Office of South Asian Affairs. Statement of Mavis Leno before the Subcommittee on Foreign Operations of the U.S. Senate Appropriations Committee. April 5, 1999. P. 32.

² Skaine R. The Women of Afghanistan Under the Taliban. Jefferson: McFarland & Company, 2002. P. 189.

³ Griffin M. Reaping the Whirlwind: The Taliban movement in Afghanistan. London: Pluto Press, 2001 P. 158.

⁴ Humanity Denied: Systematic Violations of Women's Rights in Afghanistan. *Human Rights Watch*: website, 2001. URL: <https://www.refworld.org/docid/3bdeb9ef4.html> (дата звернення: 02.10.2023)

Різноманітні міжнародні та місцеві організації намагалися впроваджувати програми, з дозволу Талібану, для допомоги жінкам з працевлаштуванням. Через заборони протягом 1996 – 1997 рр. жінкам відвідувати офіси іноземних організацій, міжнародні неурядові організації мали великі труднощі у роботі з афганським жіноцтвом. Організації більше не могла надавати допомогу жінкам та дітям, оскільки найчастіше вони працювали саме через жіночий персонал, який надавав доступ до різних сімей, яким потрібна допомога, передавав важливу інформацію і так далі. Більшість програм скоротили, а деякі припинили свою роботу взагалі. Проте діяльність неурядових організацій, які були пов'язані з жіночими рухами (RAWA) чи мали економічну підтримку від міжнародних організацій, продовжилася. Міжнародні організації знову повернулися до активної роботи, коли Талібан почав послабляти правила щодо співпраці міжнародних установ та афганських жінок. Оскільки жінки могли вести домашній бізнес, не покидаючи будинку, програми розвивали такі сфери, як шиття та в'язання, утримання птиці, килимарство, пекарство. Були створені програми на спеціальних підприємствах для жінок вдів та жінок з інвалідністю. Працювали жінки найчастіше за їжу¹. Зазначимо, що краща ситуація була у сільських місцевостях, де жінки працювали на городах та в полях, що надавало їм можливість забезпечувати базові потреби.

Тільки жінки у сфері медицини могли працювати поза домом протягом 1996 – 2001 рр. У 1996 р. Талібан видав ряд вказівок для жінок-лікарок та медсестер щодо їхнього зовнішнього вигляду та спілкуванню з чоловіками-пацієнтами. До 1996 р. в кабульській лікарні Муллалай працювало 200 жінок, вже після приходу до влади Талібану кількість зменшилася до 50, бо жінки боялися виходити на роботу, не було можливості добратися до місця праці². Подібна ситуація призвела до ще більшого погіршення ситуації у сфері охорони здоров'я.

¹ Choong-Hyun P. Special Rapporteur. Final report on the situation of human rights in Afghanistan submitted, in accordance with Commission on Human Rights resolution 1996/75. UN Office of the High Commissioner for Human Rights. 20 Feb. 1997.

² Griffin M. Reaping the Whirlwind: The Taliban movement in Afghanistan. London: Pluto Press, 2001 P. 160

Сфера здоров'я жінок, яка ніколи не було особливо важливою темою у суспільній та політичній думці в Афганістані, після приходу до влади Талібану взагалі зазнала нищівного удару. У листопаді 1996 р. таліби оголосили директиву щодо доступу афганок до медичної допомоги. По суті правила зводилися до сегрегації жінок та чоловіків у медичній сфері. Чоловіки-лікарі могли проводити огляд жінок виключно, якщо ті мали ескорт та були в паранджі¹. Вже у січні 1997 р. було оголошено про розділення лікарень на основні лікарні (для чоловіків) та окремі для жінок. Навесні 1997 р. Талібан заборонив жінкам у Кабулі відвідувати «спільні» лікарні. Був створений єдиний тимчасовий заклад, який повинен був стати у майбутньому лікарнею для жінок – *Rabia Balkhi*. Тимчасова «лікарня» абсолютно не відповідала простим вимогам – в закладі не було електрики, спеціального обладнання, навіть води; усього нараховувалося 35 лежачих місць на все місто². Через слабку економіку, відсутність достатньої інфраструктури та міжнародну негативну реакцію ця політика ніколи не була введена у повну силу. Майже всі дослідники зазначають парадоксальність політики талібів у сфері медицини. Таліби запровадили політику сегрегації в медичній сфері для чого була потрібна більша кількість жіночого персоналу, проте самі ж таліби за допомогою своєї політики навпаки зменшували цю кількість.

Однією з найбільших проблем у сфері здоров'я жіноцтва стала заборона відвідувати традиційні хамами/громадські лазні. У жовтні 1996 р. Ісламський Емірат Афганістан видав наказ про цю заборону. Громадські лазні вважалися абсолютно недоречними для жінок, на погляд нового уряду. Проте насправді хамами були єдиною можливістю для багатьох жінок помитися в гарячій воді. Інфраструктура великих міст була зруйнована, гаряча вода стала розкішною для багатьох афганців. Через цю заборону підвищився ризик зростання гінекологічних захворювань – в особливості вагінальних інфекцій, захворювань

¹ Rashid A. Taliban: Militant Islam, Oil, and the New Great Game in Central Asia. New Haven: Yale University Press, 2000. P. 218.

² Goodson L. P. Anti-Modernist Islam: Understanding Taliban Treatment of Women. *GAI A Books*, 2001. P. 14-15.

на коросту.¹ Крім того, це заважало деяким жінкам «правильно» читати намази, молитися, оскільки обов'язковим для жінок після менструації було прийняття ванни перед молитвою, чого вони не могли зробити через заборони хамамів². Тобто таліби цим законом порушили навіть релігійні традиції мусульманок, які вони вважали за основний пріоритет у своїй політиці. Деякі жінки намагалися виступити проти подібних нововведень. Наприклад, в Гераті 21 грудня 1996 р. відбулася демонстрація, де брало участь близько 150 жінок. Вони виступили з протестом щодо цього декрету уряду. Проте, як повідомляли доповідачі від ООН, бойовики побили жінок, а деяких заарештували.

Досить суперечливим на наш погляд, є той факт, що 13 травня 1998 р. ООН підписала з Талібаном Меморандум про взаєморозуміння (MOU). Цей документ фактично затвердив всі заборони талібів у сфері гендерної політики, починаючи від освітнього процесу, закінчуючи медичною допомогою. ООН по суті визнала та погодилася з «поступовим» розвитком таких сфер, як охорона здоров'я та освіта.³ З одного боку, це була спроба примирення та намагання віднайти компромісну політику з талібами, але з іншого боку, подібні компроміси призвели до катастрофічних наслідків для багатьох жінок Афганістану. Очікувана тривалість життя жінок коливалася між 43-44 роками. В Ісламському Еміраті Афганістан був один з найвищих показників материнської смертності та дитячої смертності (17 на 1000; 163 на 1000 відповідно).⁴ Загальна атмосфера жорстокості, «релігійної диктатури» та політичної тиранії, що була характерна для правління Талібану, вплинула й на психічне здоров'я жінок. Величезна кількість жінок, які проходили опитування від різних міжнародних медичних організацій, посилалися на депресивні

¹ Rashid A. Taliban: Islam, oil and the new great game in Central Asia. New York: I.B. Tauris, 2000. P. 71.

² Gross N. Afghan Women's Request for Recognition at the U.N. *Chicago Network for Justice and Peace*: website URL: https://web.archive.org/web/20011012220013/http://www.chicagonetworkjp.org/gross_eng.asp (дата звернення 21.12.2021)

³ Maley W., Jamal A. S. Diplomacy of Disaster: The Afghanistan 'Peace Process' and the Taliban Occupation of Kabul. *The Hague Journal of Diplomacy*. 2022. Vol. 17, № 1. P. 57.

⁴ Goodson L. P. Afghanistan's endless war: state failure, regional politics, and the rise of the Taliban. Seattle: University of Washington Press, 2001. P. 119-120.

розлади, постійну апатію та стрес, що дуже впливало на їхнє поточне життя¹. Збільшилась кількість самогубств серед жінок в країні. Як стверджують дослідники, цей показник значно зріс при талібах внаслідок постійних депресій, спричинених ізольованістю – домашньою лихоманкою.

Проте ми б не наважились заговорити з абсолютизацією образу жертви афганського жіноцтва, як полюбляли робити західні ЗМІ та уряди деяких країн. Жінки Афганістану дійсно перебували під тиском терористичного уряду, який відмовив їм у базових людських правах. Але вони також намагалися вистояти проти нього, використовуючи абсолютно різні стратегії виживання, деякі з яких ми вже описували. Однією з таких стала й активна протидія режиму талібів. Взявши за основу свій досвід під час радянсько-афганської війни та активної фази Громадянської війни, частина жінок консолідували власні сили протягом 1996 – 2001 р. або виголошували одноголосні протести. Наприклад, під час захоплення Кабулу одна з професорок Кабульського університету Сідіка Сіддік написала трактат про жіночі права в Афганістані та звинуватила режим Талібів у порушеннях цих прав. Більше того, вона передала цей лист духовним лідерам від талібів у Кабулі, а копію західним ЗМІ, які повинні були поширити інформацію про події у столиці. Садіка закликала жінок у своєму трактаті-листі «повстати проти тих осіб, які під іменем ісламу узурпують права, дані нам Всемогутнім Богом²». Її сестра – Сухайла Сіддік, яка за правлінням Мохаммеда Наджібулли отримала звання Генерального хірурга Афганістану, також демонструвала непокору законам Талібів. Оскільки Сухайла Сіддік була одним з кращих хірургів країни, то таліби звернулися до неї з проханням повернутися до роботи. Хоч пані Сіддік і погодилася на пропозицію, вона висунула ряд вимог: вона повинна була опікуватися жіночим відділенням та перебувати на посаді директорки, і носити замість паранджі традиційну чадру³.

¹ Palmer C. The Taliban's war on women: a health and human rights crisis in Afghanistan. *Physicians for Human Rights*. Boston: Physicians for Human Rights, 1998. P. 47.

² Burns J. F. Kabul's Islamic Rulers Face Rivals' Guns and Growing Popular Discontent. *The New York Times*. Oct. 22, 1996. Page 14.

³ The woman who stood up to the Taliban. *The Guardian*: website. Jan. 24, 2002. URL: <https://www.theguardian.com/world/2002/jan/24/gender.uk1> (дата звернення: 09.10.2023)

Обидві сестри Сіддік були одними з небагатьох, хто не носив паранджу, протягом усього періоду правління Талібану.

Деякі освічені жінки залишилися або навіть поверталися до Афганістану після 1996 р. задля поширення так званих жіночих мереж, особливо у сільських місцевостях. Це були групи жінок, а іноді й чоловіків, де співпраця ґрунтувалася на повній довірі та взаємній допомозі задля спільної місії – покращення жіночого становища. Наприклад, вже відома нам Сурая Парліка створила Всеафганський жіночий союз/асоціацію, який співпрацював з жінками з сільських місцевостей. Членкині організації допомагали багатьом жінкам тікати від чоловіків, за яких їх видавали силою, або тих, хто займався домашнім насиллям, вони захищали вдів, організовували різні гуртки, де навчали жінок різним навичкам, які могли б допомогти їм вижити в умовах життя під Талібаном.¹ Це була класична схема допомоги неурядових організацій та простих жіночих груп. Ми вже описували подібні приватні школи та гуртки для жіночого працевлаштування. Зазначимо, що часто жінки робили це підпільно, оскільки отримували за відкриту діяльність погрози ув'язнення та навіть погрози застосування тортур. Будинки деяких жінок ставали прихистком для цих різних груп та організацій. Їм вдавалося зробити більше, ніж деяким міжнародним організаціям, які діяли в країні.

Головна особливість полягала у тому, що ці секретні організації жінок-афганок мали те, чого не мали міжнародні організації, – високого рівню довіри від населення Афганістану. Проблема полягала у тому, що міжнародні організації часто, по-перше, не розуміли контексту країни, по-друге, наймали не достатню кількість афганок до своїх груп допомоги (також це відбувалося через тиск Талібану), по третє, у них не було тієї довіри через антизахідні погляди населення. Тож подібні жіночі організації афганок ставали оплотом для інших жінок країни. Афганські жінки-вчителі проводили уроки у себе вдома, жінки-лікарки або медсестри могли проводити певні курси серед інших жінок. Інші

¹ AAN Obituary: Unflinching women's rights activist Soraya Parluka (1944-2019). *Afghanistan Analysts Network* : website. URL: <https://www.afghanistan-analysts.org/en/reports/political-landscape/aan-obituary-unflinching-womens-rights-activist-soraya-parlika-1944-2019/> (дата звернення: 27.07.2023)

жінки могли допомагати з фінансуванням подібних внутрішніх організацій.¹ Бували й цікаві та досить нестандартні випадки. Наприклад, Сурая Пайкан у 1998 р. в Мазарі-Шарифі організувала афганську жіночу адвокатську та професійну асоціацію, в якій перебувало 400 афганок. Вони були змушені перебратися до Пешевару через погрози талібів, але ніколи не припиняли діяльності².

Етнічні конфлікти та загострення надалі продовжували існувати після Громадянської війни та впливали на дій жіноцтва. Іноді жінки різних етнічних та релігійних груп намагалися переступати через одну зі своїх ідентичностей заради консолідації з іншими жінками. Це було здебільшого поширено у тих районах, де було багата етнічна різноманітність. Наприклад, деякі учасниці цих жіночих мереж в Мазарі-Шарифі зазначали, що в них було до десяти різних етнічно-культурних груп, жінки яких допомагали одна одній з їжею, одягом, а іноді просто розмовляли чи навіть дискутували на тему політики, релігії та, звичайно, свободи.³ Інші жінки ж навпаки ставили свою етнічну або релігійну ідентичності вище. Наприклад, деякі хазарейки, які найчастіше ставали жертвами етнічних чисток що моджахедів, що талібів, почали діяти так само войовничо, як у час радянської інтервенції. Зазначалося, що після етнічних чисток Талібану жінки в регіоні Хазараджат формували жіночі батальйони для допомоги *Hezbe Wahdat*, яка тоді діяла у Північному Альянсі. Партія навіть мала окремий жіночий комітет для допомоги хазарейкам. У свою чергу після взяття талібами Кабулу багато освічених хазарейок об'єдналися у боротьбі.⁴ Наприклад, хазарейцями був заснований Баміанський університет, який відкрив свої двері для жінок у 1997 р. Однією з засновниць була відома поетеса

¹ Rostami-Povey E. *Afghan Women: Identity and Invasion*. London: Zed Books, 2007. P. 31-36.

² Crossette B. Half the Afghans, the Women, Fight to Establish Their Rights. *The New York Times*. June 6, 2002. URL: <https://www.nytimes.com/2002/06/06/international/asia/half-the-afghans-the-women-fight-to-establish-their.html> (дата звернення: 10.10.2023)

³ Rostami-Povey E. *Afghan Women: Identity and Invasion*. London: Zed Books, 2007. P. 34-35.

⁴ Habib G. *Afghan Women and Religious Fundamentalism*. Islamabad: UNDP Afghanistan, 1998. P. 26-27.

хазарейського походження Хумера Рахі, яка виголошувала за допомогою поезії свою зневагу до Талібану і як жінка, і як хазарейка¹.

Крім цього, активно діяли афганські жіночі спілки в еміграції, особливо у Пакистані. У 1995 р. була створена неурядова організація Афганська жіноча спілка (AWN), яка діяла в Ісламабаді та Пешаварі. Після захоплення влади Талібаном організація почала активну політичну діяльність. Вони постійно співпрацювали з Комісією ООН з прав людей, постачаючи їх інформацією про становище жінок в Кабулі. Також у Пакистані вони розпочали кампанію за права афганських жінок з переліком тих прав, які повинні розглядатися під час підписання будь-яких мирних угод з Талібаном.² Вони видавали газету для жінок «Афганські жінки», яку публікували в Пакистані, але також розповсюджували в Афганістані. Активно діяла і Революційна асоціація жінок Афганістану (RAWA). Вони постійно влаштували демонстрації, акції протестів в Пакистані. Проводили семінари для жінок-біженок та займалися розповсюдженням інформації про жахи Талібану у різних ЗМІ. RAWA допомагала з створенням та підтримкою приватних шкіл для дівчат та хлопців, сиротинців та різноманітних курсів для жінок. Незважаючи на заборону діяльності RAWA в Афганістані, вони продовжували її секретно. Зазначимо, що це була одна з небагатьох жіночих організацій, які діяла як проти Талібану, так і проти Північного Альянсу. Жіночі організації афганок співпрацювали з різними міжнародними організаціями та намагалися донести до світової громадськості важливість підтримання жіноцтва в Афганістані. Наприклад, 31 жовтня 2001 р. представниці RAWA виступали перед підкомітетом Палати представників США з доповіддю про жахи режимів моджахедів та талібів.

Проте не всі афганки виступали проти Талібану. Зазначимо, що деякі жінки працювали на режим. Наприклад існує інформація, що у Розвідувальній службі Талібану працювало 15 000 – 30 000 шпигунів, та приблизно 100 000

¹ Rashid A. Taliban: Militant Islam, Oil, and the New Great Game in Central Asia. New Haven: Yale University Press, 2000. P. 68-68.

² Statement by the Afghan Women's Network, Islamabad and Peshawar, Pakistan. Oct. 13, 1996.

інформаторів, серед яких були і жінки.¹ Подібна практика найчастіше була етнічно пуштунських регіонах, а саме в сільських місцевостях. Жінки могли співпрацювати з талібами через різні причини: голод, бідність, страх і власне бажання. Такі жінки часто відвідували різні проекти як міжнародних, так і неурядових міських організацій з місією залучення жінок до ідеології талібів, тобто вони займалися поширення пропаганди режиму. Також вони намагалися проникнути до жіночих секретних мереж, щоб передати інформацію талібам та зупинити діяльність цих гуртків. Такі інформаторки призводили до того, що секретні організації постійно міняли своє місце перебування, або ж взагалі до ув'язнення жінок, що виступали проти талібів. Часто ці жінки відхрещувалися від своєї талібівської діяльності після 2001 р. через осуд інших жінок.

Талібан протягом 1996 – 2001 рр. зміг як залякати жіноцтво, так і консолідувати його сили. До 2001 р. у світової громадськості вже було сформоване негативне ставлення до Талібану у цілому. У 2001 р. через зміни у зовнішній політиці США і зростанню терористичних організацій в ісламському світі Талібан не отримав продовження тієї компромісної політики, яку надавала ООН раніше. Після теракту 11 вересня та відмови виконати ультиматум уряду США американські сили вторглися в Афганістан, а таліби почали зазнавати поразку за поразкою. Розпочалася нова війна, а Ісламський Емірат Афганістан припинив існувати на певний період. Тим самим в країні був закінчений жіночий апертайд до 2021 р.

Підбиваючи підсумки цього розділ, слід зазначити, що зовнішній вплив та зашвидка модернізаційна політика призвели до радикалізації та посилення фундаменталістських поглядів афганців. Моджахеди стали результатом дій іноземної агресії та економічної підтримки з боку різних країн, а таліби у свою чергу стали результатом як і перелічених дій, так і повного хаосу періоду моджахедів. Гендерна політика для фундаменталістів мала особливе місце, оскільки жіноцтво як символ держави та «нації» повинно було повернутися до

¹ Rashid A. Taliban: Militant Islam, Oil, and the New Great Game in Central Asia. New Haven: Yale University Press, 2000. P. 106.

тих традиційних форм, які існували до зовнішніх впливів. Якщо моджахеди через свою незгуртованість та нестабільність не змогли сформувавши гендерну політику, то таліби зробили жіноцтво однією з основних стратегій свого уряду, практично повністю викресливши їх з суспільного простору. Вже за період 1992 – 1996 рр. почала формуватися дискримінаційна законодавча база. Моджахеди заборонили жіночу «відкритість», яку довгий час впроваджували політичні лідери попередніх режимів, «чадра» знову почала з'являтися в житті жінок. Талібан ще більше посилив тиск на жінок у сфері зовнішнього вигляду, заборонивши будь-який прояв західного стилю. Насилля протягом 1992 – 1996 рр. проти жінок набуло найбільших масштабів за всю історію новітньої історії Афганістану. Освітній процес в країні перебував у кризовій точці, жінки більше не могли безпечно та безкоштовно навчатися, рівень освіти серед жінок до 2001 р. катастрофічно впав. Серйозний удар був нанесений і жіночому здоров'ю через повернення принципів пурди, постійного морального та фізичного насилля. У цілому за 1992 – 2001 рр. жінки втратили майже всі базові права, які вони отримали з початку ХХ ст., країна повернулася до початкової стадії емансипації. Проте підкреслимо, що подібний дискримінаційний характер здебільшого стосувався жінок міських центрів, більшість жінок сільських місцевостей перебували у тому ж стані, який був і раніше, не відчувши майже жодних змін. А поширеною стратегією на подібні утиски для жінок стала консолідація афганського жіноцтва для спільної боротьби. У цілому традиційний патріархальний дискурс політики моджахедів та талібів став відповіддю на європоцентричний погляд на жіночу емансипацію, проте подібна радикалізація властива цим режимам призвела до однієї з найбільших соціальних катастроф для жіноцтва.

РОЗДІЛ 4. ВІЙНА З МІЖНАРОДНИМ ТЕРОРИЗМОМ В АФГАНІСТАНІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЖІНОЧЕ ПИТАННЯ В 2001–2021 рр.

4.1 Період демократичної розбудови та активного міжнародного втручання в гендерну політику Афганістану в 2001–2010 рр.

Фінансова підтримка урядом США різних партій моджахедів через Пакистан під час радянсько-афганської війни стала однією з причин зростання «релігійного тероризму» в 1980-х рр. Осама бен Ладен був одним з «афганських арабів», які підтримували джихад в Афганістані, та вибудовували свою ідеологію на подібних постулатах, що і моджахеди. Після терористичного акту 11 вересня 2001 р., в якому в першу чергу була звинувачена Аль-Каїда, США висунули ультиматум уряду Талібану – видати Осаму бен Ладена американській стороні. Відмова виконувати подібний ультиматум стала приводом для початку антитерористичної кампанії США в Афганістані. 7 жовтня 2001 р. уряд США разом з Великою Британією розпочали військову операцію «Нескорена свобода». Вже до листопада 2001 р. майже вся територія Афганістану перебувала під контролем США та партнерів. 7 грудня 2001 р. Ісламський Емірат Афганістан був повалений Північним Альянсом і союзними силами США та Великої Британії. Розпочався етап будівництва нового «демократичного» суспільства Афганістану за допомогою міжнародної спільноти.

Якщо «війна з тероризмом» стала головним приводом для початку військової операції під прямим патронатом США, то жіноче питання стало певним чином моральним «виправданням» для цієї інтервенції. Афганські жінки та їхні права стали важливим гуманітарним дискурсом, який уряд США використав в медіа для подолання скептицизму багатьох людей Західної Європи, особливо жінок, стосовно міжнародної інтервенції¹. Американський

¹ CIA Red Cell. CIA Red Cell Special Memorandum; Afghanistan: Sustaining West European Support for the NATO-led MissionâWhy Counting on Apathy Might Not Be Enough. *WikiLeaks*: website. Mar. 26, 2010. URL: <https://archive.org/details/CiaRedCellSpecialMemorandumAfghanistan/mode/2up> (дата звернення: 16.10.2023)

уряд використав ту ж саму стратегію захисту пригноблених жінок, що й соціалісти та таліби, проте розширив її до світового масштабу. Вже у вересні 2001 р. Дж. Буш у зверненні до Конгресу підкреслював ідею «цивілізаційної» місії. Почала формуватися ідея віктимного образу афганського жіноцтва, яке треба рятувати від варварів – талібів. Цю ж саму думку було затверджено у жовтні 2001 р. під час звернення президента до нації. А вже 17 листопада 2001 р., коли Лора Буш (перша леді) виступила з голосною промовою по радіо про безпосереднє «гноблення жінок талібами¹» та важливість виборювання жіночих прав у цій війні, розпочалася широка медіа-пропаганда, яку підхопили всі світові ЗМІ. Того ж дня вийшов звіт Державного департаменту США «Війна Талібану проти жінок», в якому були описані дискримінаційні дії Талібану по відношенню до афганського жіноцтва. Була додана навіть промова в. путіна листопада 2001 р. в Техасі, де він звертав увагу аудиторії на ситуацію в Афганістані у сфері прав людей, роблячи наголос на дискримінації жінок². У контексті сучасних подій та відносин росії з Талібаном досить іронічна промова.

Загалом слід розуміти загальну концепцію, яка панувала і досі панує у країнах Західної «цивілізації» – європоцентричний погляд на більшість країн ісламської культури – тобто орієнталізм. Обіцяна президентом Дж. Бушем «демократизація» Афганістану як метанаратив відводить до класичної кіплінгської тези про «білу людину, що несе цивілізацію». Афганські жінки у цьому наративі постали як пригноблений об'єкт, який мовчки благає про допомогу цивілізаційного Заходу. Зазначимо, що таке спростування контексту гендерної проблеми було результатом, по-перше, самих орієнталістських поглядів західних політиків, а по-друге, політичних в США. Імперіалістичний погляд на проблему афганського жіноцтва виключав з поля зору культурний та соціальний контекст країни, що призвело до малоефективної політики в

¹ Bush L. Taliban Oppression of Women. *The Washington Post*: website. Nov. 17, 2001. URL: https://www.washingtonpost.com/wp-srv/nation/specials/attacked/transcripts/laurabushtext_111701.html (дата звернення: 18.10.2023)

² Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. Report on the Taliban's War Against Women. *U.S. Department of State Archive*: website. Nov. 17, 2001. URL: <https://2001-2009.state.gov/g/drl/rls/6185.htm> (дата звернення: 18.10.2023)

майбутньому. По суті американський та європейський уряди повторили ту ж саму помилку, що й соціалісти свого часу, відмовившись від розуміння традицій та релігійних особливостей Афганістану. Проте дослідники постмодерністської течії з ухилом в постколоніальну філософію феміністської науки дещо занадто сильно демонізували дії американського уряду у сфері гендерної політики в Афганістані¹, повністю ігноруючи проблемне поле небувалого розмаху фемініциду розпочатого моджахедами та талібами протягом 1992 – 2001 рр. Грошова підтримка США стала однією з причин підйому тероризму і саме США розпочали війну з викоріненням цього тероризму. Війна, яка позбавила багатьох афганців того релігійного тиску, з яким вони зіштовхнулися протягом правління джихадистів. Тому питання доцільності американської військової інтервенції і ролі міжнародного співтовариства в розбудові демократичних практик у сфері гендерної політики у воєнний період залишається відкритим. Проте доцільно говорити як і про деякі поліпшення в житті жінок, так і про те, що американський уряд використав у своїх політичних цілях афганське жіноцтво, абсолютно нерозуміючи контексту країни та гендерної проблематики в ній.

Під час операції «Нескорена свобода» об'єднані сили повітряної підтримки США та Британії разом з Об'єднаним фронтом (Північний Альянс) змогли вже 13 листопада 2001 р. взяти столицю. 7 грудня впав Кандагар – духовний оплот Малої Батьківщини Талібану. Американським та британським силам знадобилося лише 2 місяці для того, щоб відсторонити талібів від влади в країні, хоча основну місію – нейтралізацію Осам бен Ладена, здійснити не вдалося. Жорстка критика була спрямована на щільні бомбардування міст американськими силами, які часто призводили до загибелі цивільного населення, особливо при використанні касетних боєприпасів². Загальна кількість вбитих цивільних, якщо вірити не офіційним дослідженням, досягла

¹ Pacwa J. War on Terror as a fight for the rights and dignity of women: a discourse analysis of the U.S. 'liberation' campaign for Afghan women: theses, political science. Malibu, 2019. P. 8-12.

² Afghanistan: New Civilian Deaths Due To U.S. Bombing. *Human Rights Watch*: website. 2001. URL: <https://www.hrw.org/news/2001/10/30/afghanistan-new-civilian-deaths-due-us-bombing> (дата звернення: 19.10.2023)

за 3 місяці боїв приблизно 4000¹, що значно погіршило ставлення як західної спільноти, так і самих афганців до дій американців. Вже зруйнована інфраструктура країни зазнала додаткових руйнувань в результаті нових бойових дій. Знову постала криза біженців – приблизно 2,2 мільйони людей втратили свої домівки. Крім цього, критика багатьох жіночих організацій була націлена також на співпрацю США з Північним Альянсом. Оскільки в Північному Альянсі знаходилися ті самі лідери партій, які проводили етнічні чистки, масові згвалтування протягом періоду 1992–1996 рр. Населення було стурбовано, що моджахеди знову прийдуть до влади, а отже, повториться катастрофа Громадянської війни. На цій проблемі активно робили акцент представниці різних неурядових організацій Афганістану, особливо RAWA. «На нашу думку, будь-яка підтримка фундаменталістських талібів і джихадистів фактично є зрадою цінностей демократії, прав жінок і прав людини²».

Проте незважаючи на всі побоювання, після повалення Талібану міжнародна спільнота дійсно намагалася створити можливості для початку будівництва демократичної системи в країні. Після приходу до Кабулу міжнародних військ усі заборони Талібану були зняті, жінкам знову дозволялося працювати, відвідувати школу та не носити паранджу. Також посилили свою присутність в Афганістані різні дипломатичні та гуманітарні організації, які за часів талібів не могли працювати на повну. Ці організації у перші місяці війни здебільшого займалися гуманітарними потребами населення, які знову зросли.

Головні сили та ресурси міжнародної спільноти протягом перших років йшли на зміни в політичній сфері та створення працюючих правових інститутів. Почався активний пошук освічених афганок, які могли б представляти жіноцтво спочатку у тимчасовому уряді, а потім в обраному народом. І вже в

¹ Marc W. H. A Dossier on Civilian Victims of United States' Aerial Bombing of Afghanistan: a comprehensive accounting (revised). Durham: Departments of Economics and Women's Studies, 2004. P. 2.

² The people of Afghanistan have nothing to do with Osama and his accomplices. RAWA: website. September 14, 2001. URL: <http://www.rawa.org/ny-attack.htm> (дата звернення: 18.11.2023)

грудні 2001 р. була скликана конференція в німецькому місті Бонн під егідою ООН стосовно поточної ситуації в Афганістані та цілей міжнародної спільноти в розбудові країни. Крім представників ООН, були присутні 25 делегатів від Афганістану, з яких 3 були жінками. Сіма Валі, Сіма Самар і вже відома нам Сухайла Седдік стали голосами афганського жіноцтва в Бонні. Обрані делегатки були одними з найвідоміших для західних ЗМІ активісток Афганістану на той момент. У свою чергу афганські консерватори/релігійні лідери мали багато сумнівів щодо доцільності участі саме цих жінок як у конференції, так і в уряді, оскільки їх часто звинувачували у порушеннях норм шаріату. Подібна практика, коли західне співтовариство обирало більш радикальних жінок, які не готові були йти на компроміси з консервативно налаштованим прошарком населення своєї країни, стало звичним явищем та насправді мало допомагало в будівництві миру. Загалом обрання цієї делегації, яка стала окремою жіночою секцією, стало серйозним кроком для країни, яка тільки звільнилася від диктатури радикальних ісламістів.

У свою чергу для міжнародної спільноти жіноча делегація в Бонні відіграла важливу роль, оскільки представляла образ нових демократичних змін в країні, де до державного будівництва долучилися жінки. У своєму виступі Сіма Валі підкреслювала, що жінки повинні представляти свої інтереси на мирних переговорах, оскільки це єдина платформа, де їх можуть почути. Особливий акцент у доповіді вона робила на важливій ролі афганок у розбудові нового демократичного миру, бо жінки, за її словами, «не були руйнівниками у цій війні... [жінки] будівниці та творці¹». Також саме за сприянням жіночої делегації почалися розмови про створення Міністерства у справах жінок (MOWA), яке з'явилося одразу після конференції, і яке очолила Сіма Самар, лікарка та засновниця багатьох правових організацій.

Крім безпосередніх делегаток, на конференції були присутні й інші афганки (здебільшого членкині неурядових організацій), їм надали можливість

¹ A Nation challenged: rights; In Bonn, Three Champions for Afghan Women. *The New York Times*: website. Nov. 30, 2001. URL: <https://www.nytimes.com/2001/11/30/world/a-nation-challenged-rights-in-bonn-three-champions-for-afghan-women.html> (дата звернення: 18.11.2023)

бути присутніми в якості спостерігачок під час самої конференції. Результатом цієї зустрічі стало підписання Боннської угоди, яка повинна була розпочати поступовий перехід до демократичної системи в країні шляхом обрання тимчасової влади, прийняття демократичної конституції та створення парламенту. Важливим пунктом було питання введення гендерних партійних квот для участі жінок в Лоя Джирзі та представництві цієї групи населення в майбутньому уряді.¹ У цілому Боннська угода за підтримки міжнародної спільноти стала початком затвердження ліберальної політики у сфері гендерної рівності: були введені позитивна дискримінація та гендерна пріоритетизація (мейстриминг) в Афганістані.

Вже у 2002 р. була скликана надзвичайна Лоя Джирга для виборів до Тимчасового уряду. За жінками закріплювалося 160 місць в уряді, а приблизна кількість делегаток становила 220. Жінки вперше були представлені також безпосередньо в комісії Лої Джирги, наприклад С. Парліка була членкинею консультативного комітету. Більше того, вперше за історію Афганістану жінка балатувалася на вищу посаду в Тимчасовому уряді – докторка Масуда Джалл висунула свою кандидатуру на місце президента. Вона посіла друге місце та отримала можливість стати віце-президенткою, від чого відмовилася². А в 2003 р. на Конституційній Лоя Джирзі вже приблизно 20% з усіх делегатів становили жінки. Вони також засідали в Конституційній комісії.

Проте, незважаючи на такі приголомшливі факти, слід розуміти, що подібні заходи з жіночим представництвом певним чином розглядалися лідерами країни як поступка міжнародній спільноті. Більшість представників Лоя Джирги були воєначальниками та командирами тих партій, які виступали за гендерну дискримінаційну політику, і які не цуралися насилля по відношенню до незгодних з ними жінок. Більшість делегаток від 2003 р. скаржилися на постійні погрози з боку колишніх бойовиків. А коли молода

¹ UN. Secretary-General. Letter dated 5 December 2001 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council. New York: UN, 2001. P. 2, 5-6.

² Loya Jirga or Grand Assembly. *Afghanistan.com*: website. URL: <https://web.archive.org/web/20120511040438/http://afghanistan.com/history/loyajirga.html> (дата звернення: 19.10.2023)

політикиня Малалай Джоя виступила з історичною промовою, де закликала до покарання військових злочинців в обличчі моджахедів, ці ж нові «урядовці» хотіли скористатися вже відомою їм тактикою 1992 р., закликаючи згвалтувати та вбити Малалай Джою як «комуністку» та зрадницю ісламу.¹ Дівчину врятували представники ООН та інші делегатки.

Реформувати уряд міжнародній спільноті не вдалося з самого початку, але вона змогла добитися багатьох поступок для жінок Афганістану. У цілому за цей ранній період американська та європейська допомога насправді була досить активною й успішною, велика кількість жіночого населення дійсно вітала міжнародних представників в Афганістані. Наприклад, показовими є дані щодо бюджетних коштів США виданих на офіційну допомогу Афганістану. Проект пакету допомоги Афганістану в 2001 р. становив 410 мільйонів і збільшувався з кожним роком². У 2011 р. він досяг свого піку – було виділено 6,75 мільярдів доларів США. Хоча зазначимо, що з іншого боку такі виплати потребували більш чіткої координації між урядом Афганістану й міністерствами та міжнародними комісіям³. Крім зазначених коштів, Конгрес США виділив протягом найбільш активного періоду підтримки жіноцтва в Афганістані (2003 – 2010 рр.) 627 мільйонів доларів виключно на потреби жінок⁴. Ці кошти були здебільшого спрямовані на різноманітні жіночі програми та на підтримку різних організацій для жінок і про жінок. З позитивних аспектів міжнародної допомоги також слід наголосити на створенні різних делегацій та комісій під їхнім патронажем щодо покращення ситуації в сфері прав людей; підписанні договорів та конвенцій на ту ж тематику; і досить тісну співпрацю між афганським урядом та самим міжнародним товариством протягом раннього періоду інтервенції. Наприклад, під егідою ООН вже 5 березня 2003 р.

¹ Joya M. Raising my voice : the extraordinary story of the Afghan woman who dares to speak out. London: Rider, 2009. P. 85-87.

² The World Bank. Net official development assistance and official aid received (current US\$) - Afghanistan. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/DT.ODA.ALLD.CD?end=2021&locations=AF&start=2000> (дата звернення: 05.11.2023)

³ Women's rights, gender equality, and transition: securing gains, moving forward / edited by P. Gossman. Kabul: Afghanistan Research and Evaluation Unit, 2013. P. 14.

⁴ Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction. Support for Gender Equality: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan. P. 24.

Афганістан нарешті ратифікував Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW)¹ після довгого періоду очікування від 1980 р. Це була важлива конвенція, яка вперше, але не востаннє, підіймала питання насилля над жінками та розглядала методи запобігання подібному. Хоча підкреслимо, що ратифікація, хоч і була важливою подією, насправді не змінила головним чином ситуацію у сфері гендерної нерівності в більшості провінцій країни, утвердившись виключно в центрах, і то не завжди.

За підтримки місії ООН протягом 2003–2004 рр. діяла Робоча група з гендерних питань і прав, яка працювала над текстом Конституції та перевіряла дотримання вказівок з Боннської конференції. Конституція 2004 р. була однією з найважливіших подій у сфері гендерного будівництва раннього періоду. Звичайні афганки також намагалися долучитися до цієї розбудови. Декілька неурядових організацій склали листи до Тимчасового уряду щодо тексту Конституції. Особливо активну роль брала організація Жінки для афганських жінок (WAW). Вони мали власний проєкт щодо гендерної політики, який представили ще в 2003 р. Піднімалися питання криміналізації насилля проти жінок, включення жінок до судової системи Афганістану й заборону дискримінаційних та небезпечних для жінок традицій та практик – баад (видання жінок заміж задля припинення чвар між сім'ями), низький шлюбний вік, примусовий шлюб, вальвар та інше (більш детально ці традиції описано у 2 розділі).²

Проте новостворений уряд Хаміда Карзая проігнорував більшість пунктів, які запропонували WAW, зосередившись виключно на базових правах. Тож вже у 2004 р. була прийнята нова Конституція, яка мала декілька статей присвячених жінкам. За Конституцією, жінки отримали рівний статус з чоловіками; був прийнятий закон про шлюб – заборона насильницьких методів; звичайно, жінки отримали офіційне право на освіту та працевлаштування; був

¹ Farhoumand-Sims C. CEDAW and Afghanistan. *Journal of International Women's Studies*. Vol. 11, №1, 2009. P. 142.

² Grenfell L. The Participation of Afghan Women in the Reconstruction Process. *Human Rights Brief*. Vol. 12, №1, 2004. P. 23.

затверджений і кримінальний кодекс з пунктами щодо жінок (вперше з часів Конституції Дауда).¹ Крім цього, були законодавчо затверджені 25% квота для жінок у Нижній Палаті та 17% квота у Верхній Палаті. Також затвердили обов'язкове представлення жінок у провінційних радах і районних асамблеях.² Законодавче затвердження позитивної дискримінації в основному законі країни було продиктовано політикою ліберального фемінізму (егалітарної течії) міжнародної спільноти, яку вже успішно використовували в європейських країнах, і яку намагалися спробувати впровадити в Афганістані.

Важливим є і те, що новоутворена держава брала на себе відповідальність звітувати перед комісією ООН щодо виконання всіх договорів та конвенцій. Забігаючи наперед, слід сказати, що уряд Афганістану повністю проігнорував цей пункт, особливо щодо конвенцій присвячених боротьбі з гендерною дискримінацією, а представники місії ООН не вимагали постійного виконання цього пункту. Усі інші важливі питання Конституцією були проігноровані. Конституція 2004 р. була максимально компромісною до позицій нового уряду, де засідали ті ж самі бойовики, що й в 1992 р. І в цілому основний закон мав лише косметичний характер, тоді як конституційні проекти деяких попередніх урядів мали більш чітку гендерну політику. Проблема також полягала у тому, що в самому основному законі держави зазначалося, що іслам все ще залишається основою правової бази в країні, і жоден закон не вищий за Коран. Тож подібні формулювання надали можливість різним радикалам та консерваторам трактувати офіційні закони за нормами шаріату. Конституція по суті сама собі суперечила, оскільки в Корані, як вже було описано в 2 розділі, жінки розглядалися нижчими в правовому статусі, у той же час Конституція виголошувала ідею рівності між жінками та чоловіками. Або члени комісії від ООН не вчитувалися в сури Корану і тому пропустили подібну помилку, або ж вирішили просто проігнорувати подібну контраверсійну статтю задля компромісу з урядом.

¹ Shah N. A. The Constitution of Afghanistan and Women's Rights. *Feminist Legal Studies*, 2005. Vol. 13. P. 249-250

² The Constitution of Afghanistan: an unofficial English translation. Kabul: Supreme Court, Islamic Republic of Afghanistan. 2004.

Головні ж задачі, поставлені й урядом в Конституції, й міжнародною спільнотою, – розвиток політичної зацікавленості жінок, було певним чином на досягнуто, хоч і не на довгий час. Завдяки ліберальним методам, затвердженим в Конституції, відбулося зростання політичного інтересу в афганок. Наприклад, під час парламентських виборів в 2005 р. жіноча обов’язкова квота була перевищена – 28% жінок отримали депутатські мандати. Тут слід зазначити, що тиск з боку міжнародних представників щодо розширення участі жінок в політичному житті Афганістану до 2012 р. був досить сильним: міжнародні донори надавали окремі ресурси для політикинь та кандидаток, займалися їхніми передвиборчими кампаніями, проводили спеціальні семінари, виділяли кошти на їхню безпеку та інше. Тиск на уряд Афганістану, підтримка освічених жінок та економічна допомога сприяли на короткий проміжок часу збільшенню частки жінок в уряді.¹ Вже протягом президентських та парламентських виборів (2004 та 2005 рр.) кількість зареєстрованих жінок зросла з 41,5% до 44% відповідно² (хоча реальне число могло бути меншим через багаторазову реєстрацію жінок на деяких дільницях). Підкреслимо, що високий рівень жіночої участі в виборах був також безпосередньо результатом діяльності ООН, різних неурядових організацій та Міністерства у справах жінок. За їхнім прямим керівництвом були створені різні інформаційні групи, мета яких полягала у тому, щоб ходити селами і заохочувати жінок до участі в голосуванні та пояснювати жінкам і чоловікам позитивний ефект жіночого виборчого права. Міжнародні уряди також економічно долучилися до участі в організації порядку та системи безпеки під час проведення самих виборів. Через тиск радикальних консерваторів були створені окремі жіночі дільниці з поліцією для захисту, де жінки могли б проголосувати без страху за своє життя. Також жінкам надавався спеціальний транспорт, яким вони могли скористатися для безпечного прибуття до дільниць.

¹ Nemat O.Afghan Women: The Politics of Empowerment in the Post-2001 Era. *Women of Asia: Globalization, Development, and Gender Equity* / edited by M. Najafizadeh, L. L. Lindsey. New York: Routledge, 2019. P. 338-339.

² UN Development Fund for Women: UNIFEM Afghanistan - Fact sheet May 2007. *ReliefWeb*: website. URL: <https://reliefweb.int/report/afghanistan/unifem-afghanistan-fact-sheet-may-2007> (дата звернення: 01.11.2023)

Проте підкреслимо, що подібні заходи безпеки реалізувати у всіх провінціях не вдалося. Консервативний південь після 2001 р. залишався проблемною територією для жіночого права, тож низький відсоток жінок-виборчинь в 2004 р. на президентських виборах не дивував. Наприклад, в провінції Урузган ледь набрали 9% жінок, які зареєструвалися на дільницях, у провінції Забуль – 10%, і 16% – у Гільменді¹. Ці показники в південних провінціях найчастіше не покращувалися з плином часу, а навпаки погіршувалися. Також представники ЮНІФЕМ у своїх світах наводили дані, що приблизно 90% опитаних їхніми представниками афганців вважали, що жінки мають право голосувати виключно за фактичним дозволом близького родича чоловічої статі². І хоча в звітах про це пишуть як про негативний фактор, насправді це певним чином демонструвало позитивні тенденції в суспільній думці, якби парадоксально це не звучало. Оскільки явка жінок в 2004 та 2005 рр. була досить високою для подібної патріархальної країни, де чоловік мав вирішальну роль в житті жінки, в ході дослідження був зроблений висновок, що чоловіки або позитивно (у міських центрах), або нейтрально ставилися до жіночого виборчого права на той момент. Принаймні вони не бачили в цьому ніякої загрози.

У той же час зазначимо, що після 2005 р. темп позитивного приросту жінок в політичній та громадській сферах почав знижуватися. У першу чергу це було пов'язано з реорганізацією Талібану та початком їхньої активної діяльності вже в 2006 р. Президент Хамід Карзай наголошував, що війна з тероризмом, розпочата США та МССБ в цілому, не виконувала своїх основних цілей та не могла гарантувати безпеку громадянам країни. Таліби проводили різні терористичні акції, були випадки підривів офісів жінок-політикинь. Згідно зі звітами комісії США, у 2010 р. значно знизився відсоток жінок на державній

¹ Human Rights Watch Briefing Paper. Between Hope and Fear Intimidation and Attacks against Women in Public Life in Afghanistan. *Human Rights Watch*. Oct., 2004. P. 25-27.

² Charney C., Nanda R., Yakatan N. Voter education planning survey: Afghanistan 2004 national elections: a report based on a public opinion poll. New York: The Asia Foundation, 2004. P. 12.

службі: з 31% у 2006 р. до 21,4%¹. Є повідомлення про те, що ці жінки отримували погрози розправи від талібів. До того ж, незважаючи на те, що в 2010 р. кількість жінок-кандидаток збільшилась, їхня реальна вага в уряді спадала. Наприклад, зменшилась кількість міністерок в уряді з 3 до 1, звичайно, що єдине міністерством, яким керувала жінка, було Міністерством у справах жінок². Була також досить гостра проблема з квотуванням. Дуже частою практикою ставали підставні депутки від певних партій, які хотіли заповнити квоту своїми людьми або ж зайняти квоти жінками, які виступали за традиційний патріархальний устрій. Це було результатом поганої реорганізації влади в Афганістані, оскільки реальна влада в країні безпосередньо перебувала в руках партій, які були здебільшого прибічниками ісламського фундаменталізму, з яким так боролися міжнародні актори. Жінки так і не змогли утвердитись при владі та отримати реальний авторитет і силу в уряді. Більшість жінок протягом виборів 2010 р. зазнали масових переслідувань, як з боку Талібану, так і представників консервативних партій в самому уряді. Відсоток насилля, порушень та корумпованості на цих виборах значно зріс, що вже сигналізувало про невдалу політику міжнародних сил. Активізація Талібану та невдала політика стримування терористів поширювали страх серед населення, що у свою чергу вплинуло на низьку явку на виборах в 2009 та 2010 рр. Тут слід зазначити, що таліби також почали саботувати вибори офіційного уряду (це була не гендерна акція, а загальна)³. Незважаючи на величезні прорахунки, неможливо ігнорувати той факт, що саме за часів Ісламської Республіки Афганістан участь жінок у політичній сфері, яка все ще розглядалася більшістю як сфера виключно чоловічого втручання, досягла найвищих результатів за всю історію країни.

¹ Bureau of Democracy, Human Rights and Labor: United States Department of State, 2009. Country Reports on Human Rights Practices - Afghanistan. March 11, 2010.

² Cortright D. Ending Obama's War: Responsible Military Withdrawal from Afghanistan. New York: Routledge, 2016. P. 88.

³ Worden S., Sudhakar N. Learning from Women's Success in the 2010 Afghan Elections. U.S. Washington: Institute of Peace, 2012. P. 2-3.

Іншою важливою сферою, куди йшли гроші міжнародних донорів, була безумовно освіта. Афганістан після нищівного удару джихадистів по освітньому процесу перебував на найнижчих місцях в загально світових рейтингах щодо писемності населення. Були навіть звіти з інформацією, що відсоток населення з мінімальною освітою в 2001 р. був наближений до 1980-х рр.¹, тобто відбулася ще більша деградація в цьому питанні. Більшість шкіл була зруйнована ще з радянсько-афганської війни, а подальші конфлікти тільки погіршили ситуацію. Приблизно 80% шкіл на момент 2001 р. було зруйновано, тож постало питання про розбудову інфраструктури країни. Активна розбудова шкіл розпочалася з 2003 р., коли був тимчасово сформований уряд і до Афганістану почали надходити гроші міжнародних донорів. До 2011 р. в країні відбудували, реконструювали понад 5 000 будівель, які відводилися під школи². Проте в цілому в Афганістані на 2011 р. діяло 50% шкіл, які були тільки частково придатними для навчання. Якщо вірити підрахункам, проведеним Oxfam, ці приблизні 50% складали кількісно 12 514 шкіл, що у порівнянні з 2004 р., коли навчальних закладів налічувалось приблизно 7 600³, становили вражаючу картину. Проте не слід забувати, що ця сумарна кількість шкіл була розрахована на країну, де населення у 2011 р. сягало 25 мільйонів. Шкіл об'єктивно не вистачало, особливо гостро проблема відчувалася в сільській місцевості. Уряд був націлений більше на міські центри, а міжнародні організації не мали можливості проводити розбудову шкіл в далеких провінціях через небезпеку. До того ж більшість шкіл в селах навіть не мала потрібних меблів – хоча б стільців та парт, тому уроки часто проводили просто на підлозі. Також була проблема з доступом до води та опалення, в багатьох школах були відсутні санвузли.

Крім цього, уряд зіштовхнувся з величезною проблемою браку шкільних підручників: вони або не відповідали новій системі освіти, або ж їх взагалі не

¹ The New Humanitarian. Afghanistan: Low literacy rates static for 20 years. *ReliefWeb*: website. Jun 7, 2001. URL: <https://reliefweb.int/report/afghanistan/afghanistan-low-literacy-rates-static-20-years> (дата звернення: 08.11.2023)

² Sigsgaard M. On the road to resilience: capacity development with the Ministry of Education in Afghanistan. Paris: International Institute for Educational Planning, 2011. P. 28.

³ Jackson A. High Stakes: Girls' education in Afghanistan. *Oxfam*, 2001. P. 17-18.

було. За даними Афганської незалежної комісії з прав людини, лише 25% опитаних ними учнів у 2011 р. користувалися підручниками виданими безпосередньо Міністерством освіти, тільки 12% дітей мали можливість купити підручник самостійно¹. Проблема полягала головним чином у повному хаосі в розподілі шкільної канцелярії та матеріалів. Міністерству було простіше надати всі матеріали одній школі, ніж рівномірно розподіляти підручники, зошити та інше. Проте траплялися і випадки спалення шкільних підручників як акт непокори західним окупантам та новій владі. Подібна ситуація впливала безпосередньо на дівчат, які тільки почали навчатися. Оскільки держава не могла забезпечити дітей потрібними матеріалами, ця проблема лягала на плечі сім'ї. І звичайно, що сім'ї з 6 дітьми не могли собі дозволити подібні витрати на кожну дитину, тому зосереджували свою увагу на старших хлопчиках. Дівчата знову залишалися в аутсайдерах через проблему нерівномірного розподілу бюджету та корупцію. Також проблема полягала в персоналі. Незважаючи на те, що новому уряду вдалося збільшити кількість жінок-вчительок до 32%, за кількістю – 181 630 у 2012 р.² (тобто у 3 рази ніж в 2001 р.), цієї кількості не вистачало. В Афганістані був брак спеціалістів в освітній сфері. Для багатьох сімей було дуже важливо, щоб у їхніх дочок навчали саме жінки-вчительки, а не чоловіки. Ця проблема також вплинула на більш повільний розвиток жіночої освіти.

Після повалення Талібану в 2001 р. міжнародні актори звернули увагу на максимально низькі показники відвідування школи. У 2008 р. був затверджений Закон про освіту, де основною ціллю Міністерства було заохочення громадян Афганістану до рівноправної та відповідної освіти. У 2002 р. кількість учнів, охоплених загальною середньою освітою, сягала тільки 2,3 мільйони, у той час як до 2011 р. ця кількість збільшилась до 8 мільйонів, з урахуванням 2,4

¹ Afghanistan Independent Human Rights Commission. Fair access of children to education in Afghanistan. Sep. 12, 2009. P. 61-63.

² Samady Saif R. Changing profile of education in Afghanistan. *Modern education in Afghanistan*. 2013. Vol. 31, № 4. P. 596.

мільйонів дівчат¹. Якщо вірити ЮНІСЕФ, то з 2001 р. по 2011 р. рівень освіти в початковій школі зріс більше ніж у 8 разів. Також значно покращилась ситуація у сфері вищої освіти. Університети після 2001 р. знову відкрили двері для жінок, тож у відсотковому співвідношенні кількість дівчат у вищих навчальних закладах збільшилася в 2010 р. приблизно до 20%² (більшість дівчат навчалися в Кабулі). Проте найбільша проблема полягала саме в дорослих жінках, дитинство і молодість яких припали на правління моджахедів та талібів. У 2009 р. відсоток писемності серед дорослих жінок складав лише 12%, а вже в 2011 р. цей показник збільшився до 17%³. Міжнародні організації та уряд з 2001 р. знову почали відкривати спеціальні курси для дорослого населення, акцентуючи свою увагу здебільшого на жінках. Проте розрив між сільською місцевістю та міськими центрами не був подоланий. Наприклад, грамотність жінок у сільських районах була у 3 рази нижча за показники в містах⁴. Розрив був пов'язаний, по-перше, з вже дослідженою проблемою культурної різниці між етнічними племенами Афганістану. Пуштунське населення сіл відмовлялося від жіночої освіти, особливо в контексті окупаційної війни, де освіта для жінок розглядалася знову як щось вороже. По-друге, проблема полягала в тому, що волонтери та представники міжнародних організацій не могли безпечно перебувати в сільських осередках, особливо на півдні країни. Талібан з кожним роком посилювався, особливо після сплеску в 2009 р.

Терористичні акти не тільки з боку талібів, а й регіональних бойовиків або ж просто консервативно налаштованих чоловіків були націлені також на освітні заклади – їх спалювали, руйнували, грабували, іноді навіть чинили насилля над дітьми. Звичайно, що основною ціллю подібних терактів були дівчата, які ходили в школу, а отже, порушували закони та традиції (які терористи придумали самі). У 2009 р., коли проводилися вибори, члени місії

¹ Kissane C. The Way Forward for Girls' Education in Afghanistan. *Journal of International Women's Studies*. 2012. Vol. 13, № 4. P. 14.

² Shahzad M. The State of women in Afghanistan since 2001. *International Journal of Humanities and social Science studies*, 2015. Vol. 2, № 2. P. 253.

³ The Afghan Ministry of Education. Afghanistan national Education for All (EFA) review 2015 report. 2014. P. 12.

⁴ Central Statistics Organisation (CSO) and UNICEF. The Afghanistan Multiple Indicator Cluster Survey 2010-2011. Kabul: Central Statistics Organisation, 2013. P. 110.

ООН повідомили про 613 офіційно визнаних нападів на школи у цей час. В 2010–2011 рр. ситуація не змінилася, хоча кількість нападів зменшилася до 200 у середньому¹. Персоналу, що працював в школах для дівчат або самим дівчатам часто приходили листи з погрозами жорстокої розправи. На стіни шкіл або будинків вішали листи з погрозами, де терористи вимагали закриття подібних закладів та звільнення жінок. Бойовики погрожували, що можуть вдатися до отруєння води в таких школах, де їхні вимоги не були виконані. Міжвідомча комісія GCPEA у своєму звіті зафіксувала зріст отруень в школах за 2009–2012 рр.

У контексті такої проблеми, коли ходити до школи або працювати там було небезпечно, афганці знову повернулися до системи домашньої-неофіційної освіти. Членкині RAWA у селах відкривали самостійно школи або ж проводили уроки в підпіллі; подібним займалися й інші організації – наприклад, Афганський інститут навчання. Інститут співпрацював напряду з громадою, повністю відштовхуючись від їхніх побажань. Також був позитивний приклад американської НУО – Інституту Центральної Азії, створеного Грегом Мортенсоном². Ці школи працювали досить успішно й мали величезну кількість прихильників з боку населення у порівнянні з офіційними школами, які працювали за кошти міжнародних донорів. Це було пов'язано з тим, що міжнародні організації хоч і намагалися допомогти, не розуміли контексту країни та мало долучали до організаційних аспектів освітнього процесу саме населення Афганістану.

Серйозним викликом для міжнародної спільноти стало питання подолання бідності в країні. Афганістан завжди був країною з низьким економічним розвитком та високим рівнем бідності, проте після 2008 р. (світової кризи) ситуація ще сильніше загострилася, не покращували ситуацію і постійні військові дії й корумпованість уряду. Вже у 2011 р. 36% афганців

¹ Global Coalition to Protect Education from Attack. Education under Attack 2014. New York: Global Coalition to Protect Education from Attack, 2014. P. 116.

² Cortright D. Ending Obama's War: Responsible Military Withdrawal from Afghanistan. New York: Routledge, 2016. P. 78-79.

перебувало в категорії бідного населення, яке не могло задовольнити базові потреби¹. Відсутність води, електрики, подорожчання продуктів, спроби американців заборонити вирощування опіуму (єдину дійсно прибуткову культуру для афганців) збільшувало кількість бідного населення та зменшувало рівень підтримки міжнародних акторів. Сільське господарство залишалося найбільш поширеною сферою зайнятості населення. Проте період 2001–2011 рр. не був успішним і для цієї сфери, яка дуже сильно потерпала від посух, військових конфліктів і т. д. У 2010 р. відсоток працюючих жінок у сільському господарстві складав 32,1%², що було значним приростом, порівнюючи наприклад з періодом Демократичної Республіки Афганістан. Зазначимо, що у той же час жінки отримувало набагато меншу заробітну плату, іноді працювали взагалі просто безкоштовно – на свої сім'ї.

У 2008 р. відсоток жінок, які працювали у інших сферах, становив 18,4%. Ситуація у сфері вибору професій жінками майже не змінилася з соціалістичного періоду. Жінки (здебільшого з великих центрів) все ще обирали такі сфери, як охорона здоров'я, освіта, медіа, мистецтво та інші сфери, де більшість традиційно становило жіноцтво. Проте значним прогресом стала жіноча активність в інших сферах. Наприклад, у 2008 р. у сфері юстиції частка жінок становила 16,7%; основною сферою зайнятості для жінок у цій галузі були справи пов'язані з сімейним правом. Крім цього, жінки почали працювати активно у сфері безпеки (вперше з повалення соціалістичного режиму). Кількість жінок, які працювали в національній поліції Афганістану, у 2007 р. становила 445, тоді як в 2012 р. їх нараховувалося 1445³. Включення жінок у сферу безпеки та сферу юстиції було початком дійсно важливої зміни в суспільстві Афганістану та одним з головних успіхів міжнародних донорів, які тиснули на уряд у цьому питанні. Жіноча присутність у подібних сферах

¹ Poverty Reduction in Afghanistan: Despite Economic Growth, Widening Inequality. The World Bank: website. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/publication/poverty-reduction-in-afghanistan-despite-economic-growth-widening-inequality> (дата звернення: 10.11.2023)

² Food and Agriculture Organization of the United Nations. The State of Food and Agriculture 2010-11: Women in Agriculture. Closing the Gender Gap for Development. Rome: FAO, 2011. P.113.

³ Moetsabi T. Afghan police force recruits women to fight crime and stigma. UN Development Programme, 2013. P. 1.

збільшувала безпечний поліс для афганок, розширювала жіночий погляд на питання гендерного насилля, насилля над дітьми. Також важливо відмітити той факт, що жінки активно долучалися до розвитку власних громад. І наприклад, в 2007 р. їхня кількість становила 24%¹. Американські та європейські організації активно підтримували розвиток жіночого бізнесу, були створені програми присвячені виключно жінкам. Це було досить успішна кампанія, оскільки навіть у селах люди приймали ідею жіночого підприємницького руху.

Проте вирішити проблему економічного насилля не вдалося через стійку культурну та релігійну стигматизацію жіночої праці. Жінки все ще виконували класичну неоплачувану роботу, яка займала в умовах війни та бідності більшість їхнього часу. Кількість дітей на сім'ю не змінилася, а отже, на жінок припадало величезне навантаження. Не було підтримки з боку уряду в контексті допомоги з дітьми – наприклад створення садочків, що також впливало на жіночу активність. Виключно чоловіки займалися питанням капіталу сім'ї, жінка не брала участі в економічному розподілі, хоча саме вона займалася домашніми справами. Тож хоч Конституція країни й затвердила рівність між жінками та чоловіками в сфері праці, де-факто, жінки все ще були під дискримінаційним тиском патріархальної системи їхньої країни.

Насилля, на жаль, зростало не тільки в економічній сфері. Оскільки хоч політично жінок і намагалися залучити до розбудови країни, ментально афганці все ще залишалися на тому ж перехідному рівні прийняття гендерної рівності, як і в другій половині ХХ ст. Жінки все ще стикалися з насиллям з боку чоловіків, якщо не відповідали традиційним гендерним ролям. Ті, хто наважувалися взяти участь у політичному та громадському житті ставали жертвами насилля та терористичних атак з боку представників різних партійних фракцій та талібів. Звичайно, що це не сприяло розвитку жіночого руху в країні та поширенню ідей політичної рівності. Однією з причин подібного насилля був той факт, що американці не змогли провести успішне

¹ Skaine R. Women of Afghanistan in the post-Taliban era: how lives have changed and where they stand today. Jefferson: McFarland and Co, 2008. P. 98-99.

розбродження населення, як наприклад, за часів талібі, і той факт, що МССБ до 2003 р. перебувала виключно в Кабулі і на прилежених територіях. У звітах Human Rights Watch за лютий – березень 2002 р.¹ були задокументовані випадки сексуального насилля над жінками за межами Кабулу. У північних регіонах та південно-східних провінціях країни племена етнічних пуштунів через етнічний зв'язок з Талібаном потерпали від насилля з боку різних партій, основний кістяк яких складали етнічні меншини². Не зменшився і відсоток домашнього насилля, дівчата продовжували ставати жертвами своїх батьків, чоловіка або інших родичів. Насилля для афганців було дуже розмитим, найчастіше люди просто не розуміли, що бити людей за проступки не можна. У суспільстві насилля було нормалізоване, тож ніхто не вважав за потрібне звітувати про це поліції, до того ж інститути порядку часто ігнорували подібні справи, тож жінкам легше було знайти інші стратегії подолання цієї проблеми.

Саме через подібні випадки Міністерство у справах жінок за підтримки міжнародних організацій розпочало роботу над спеціальним законом проти насилля. Закон Афганістану про ліквідацію насильства щодо жінок (EVAW) вже був створений в 2005 р., але дійшов до уряду лише в 2009 р., та дійсно увійшов у силу в 2010 р. Закон визначив 22 види насилля (не тільки фізичне) і відповідну кару за них, також були заборонені деякі традиції як баад або видання жінок заміж силоміць³. Міжнародна спільнота фінансово підтримувала закон, навіть активно лобіювала його в уряді Афганістану. Проте, майже як завжди, закон не діяв у повну силу, оскільки жінки часто не зверталися до суддів, а судді в віддалених провінціях ігнорували цей закон. До того ж разом з законом EVAW був прийнятий закон про особистий статус шиїтів (SPSA), який навпаки – декриміналізував насилля над жінками в деяких етнічних племенах (згвалтування, контроль над тілами жінок, педофілія і т.д.). На це відреагували

¹ Human Rights Watch Briefing Paper. Taking Cover: Women in Post-Taliban Afghanistan May, 2002. *Human Rights Watch*: website. URL: <https://www.hrw.org/legacy/background/wrd/afghan-women-2k2.htm> (дата звернення: 01.11.2023)

² Human Rights Watch. Killing you is a very easy thing for us. *Human Rights: Abuses in Southeast Afghanistan*. 2003. Vol. 15, № 5. P. 27-29.

³ Chaudhary W. T., Nemat O. A., Suhrk A. Promoting Women's Rights in Afghanistan: The Ambiguous Footprint of the West. *A liberal peace? The problems and practices of peacebuilding* / edited by S. Campbell, D. Chandler, M. Sabaratnam. London: Zed Books, 2011. P. 112-114.

обуренням навіть представники Європейського парламенту, проте закон продовжував діяти далі. Тобто уряд навіть не намагався приховати свою реальну позицію у гендерному питанні. Це стало певним чином ще однією причиною поширення насилля в країні. За 2002–2012 рр. тільки одна організація змогла зафіксувати 18 580¹ випадків насилля, що було лише чвертю від всієї кількості офіційно зареєстрованих випадків. До того ж у 2009 р., за словами самих афганок, почали збільшуватися випадки згвалтування жінок, які пов'язували з нестабільною ситуацією в країні. Люди почали згадувати часи Талібану, як часи спокою та дисципліни².

У той же час міжнародні донори за перші 10 років намагалися вплинути на сферу охорони здоров'я, оскільки за талібів жінки були позбавлені базових прав на медичні послуги. Наприклад, розвиток відбувся у зменшенні смертності як дітей, так і жінок під час пологів. Дитяча смертність знизилася з 111 до 77 на 1 000 живонароджених з 2008 по 2010 рр. У 2002 р. рівень материнської смертності становив приблизно 1 277 смертей на 100 000 живонароджених, у 2011 р. він знизився до 884 смертей на 100 000 живонароджених³. Хоча директорка відділу охорони здоров'я матерів в Афганістані в інтерв'ю Місії сприяння ООН у 2012 р. наводила фантастичні числа зменшення випадків материнської смертності у 2011 р. – 327 смертей на 100 000⁴. Більшість закладів охорони здоров'я існували та надавали свої послуги виключно завдяки економічній підтримці НУО. З іншого боку в сільських місцевостях все ще не вистачало лікарень, тому питаннями жіночого здоров'я або взагалі не займалися, або ж долучали релігійних людей⁵.

¹ Ganesh L. Women's Economic Empowerment in Afghanistan 2002-2012. Kabul: Afghanistan Research and Evaluation Unit (AREU), 2013. P. 31-33.

² Cortright D., Persinger S. S. Afghan Women Speak: Enhancing Security and Human Rights in Afghanistan. Notre Dame: Kroc Institute for International Peace Studies, 2011. P. 18.

³ World Bank. Afghanistan Maternal Mortality Rate 2000-2023. *Macrotrends*: website. URL: <https://www.macrotrends.net/countries/AFG/afghanistan/maternal-mortality-rate> (дата звернення: 18.11.2023)

⁴ UN Assistance Mission in Afghanistan. Efforts intensify to reach MDGs on maternal health, 2011

⁵ Sheela Reddy C. Women In Afghanistan. *World Affairs: The Journal of International Issues*, 2014. Vol. 18, № 2. P. 125-126.

Проте, незважаючи на те, що справи по відбудові демократичного режиму в Афганістані йшли досить непогано, у 2010 р. ситуація почала змінюватися. Розпочалися перші дзвіночки щодо майбутньої угоди з Талібаном. Уряд Афганістану розпочав офіційний мирний процес з талібами, хоч він і не був успішним. Це певним чином почало змінювати ландшафт гендерної стратегії в країні та сіяти паніку серед освічених жінок. Дослідницький інститут жінок, миру та безпеки за підтримки міжнародних донорів намагався проводити симпозиуми з афганськими жінками-активістками та колишніми учасниками Талібану, щоб ті знайшли спільну мову. Крім цього, вже в 2011 р. вбили Осаму Бен Ладена, тож основна мета місії МССБ була виконана, по-друге, був проведений Лісабонський саміт в 2010 р., де офіційно члени НАТО визначили дату завершення операції – 2014 р., та II Бонська конференція 2011 р., яка розпочала новий період в історії Афганістану – перехідний період до виводу військ.

4.2 Поступовий вихід іноземних сил з Афганістану. Гендерна політика у перехідний та пост-перехідний періоди, 2010–2021 рр.

Вже в 2009 р. було зрозуміло, що міжнародна спільнота шукає шляхи для початку переговорів як з урядом Афганістану, так і з талібами задля закінчення американсько-афганської війни. У 2010 р. в Лондоні на конференції присвяченій Афганістану офіційний уряд адміністрації Х. Карзая заявив про готовність початку перехідного періоду, під час якого вони поетапно будуть перебирати військовий контроль на себе. У червні 2010 р. уряд Афганістану скликав спеціальну Джиргу миру, в якій брали участь 300 жінок (з 1 600 учасників). Вона схвалила ідею переговорів з Талібаном та початок формування так званої Вищої ради миру, в якій було 13% жінок від всіх членів. Насправді цих жінок найчастіше під час засідань Вищої ради миру просто ігнорували, тож вони майже не впливали на поточні рішення щодо мирних переговорів з талібами¹. Саміт НАТО в 2010 р., який проходив в Лісабоні, став вирішальним

¹ Arghandiwal M. Women on Afghan peace council say they are sidelined. *Reuters*: website. 2012. URL: <http://www.reuters.com/article/2012/03/22/us-afghanistan-women-idUSBRE82L0FP20120322> (дата звернення: 12.11.2023)

для долі Афганістану. Оскільки на цьому саміті офіційно оголосили про початок виведення військ НАТО та закінчення МССБ до 2014 р. Лідери, що зібралися в Лісабоні, проголосили початок перехідного періоду, коли уряд Афганістану переймає на себе всі зобов'язання МССБ щодо захисту країни.¹ Дипломатичний статус Афганістану одразу після саміту знизився, для міжнародної спільноти більш важливою темою ставала росія та її стосунки з НАТО. Це відобразилося в економічній підтримці міжнародних донорів після 2011–2012 рр.: поступове зменшення розмірів допоміжних пакетів уряду США не на військові витрати. Важливою подією стала ліквідація Осама Бен Ладена, яка по суті поклала кінець головній задачі американських військ в Афганістані. Причина інтервенції була знищена. Після цього, також у 2011 р., пройшла II Боннська конференція, яка підсумувала цілі Лісабонського саміту та зосередила увагу на питаннях стабілізації країни у перехідний період, був зроблений акцент і на жінках. У резолюції зазначалося, що важливою частиною майбутнього перехідного періоду є абсолютне підтвердження жіночих прав, затверджених Конституцією.

Проте незважаючи на подібні гучні фрази, насправді на самій конференції майже не були присутні жінки Афганістану, що дуже чітко демонструвало перехід від повного акцентування уваги на жінках з боку міжнародних акторів та початку ігнорування цих самих жінок. Мережа афганських жінок (AWN) навіть підготувала спеціальний документ для Боннської конференції, де були описані прагнення афганського жіноцтва під час перехідного та пост-перехідного періодів. Жінки вимагали від уряду та міжнародних акторів реального підтвердження їхньої майбутньої підтримки у сфері жіночого права. Такі переживання виникли через повторне ігнорування жіноцтва спочатку під час переговорів з талібам, а потім і під час міжнародних зібрань². Жінки, які відстоювали цінності демократії та свої базові права, підписали Афганську

¹ Wilk A. NATO after the Lisbon summit: the consequences for Central and Eastern Europe. *OSW Centre for Eastern Studies*: website. 2010. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2010-11-24/nato-after-lisbon-summit-consequences-central-and-eastern-europe> (дата звернення: 12.11.2023)

² Afghan Women's Network. *Afghan women: Towards Bonn and beyond*, Position Paper. 2011. P. 1, 6.

декларацію жінок до міжнародних партнерів. Проте вона також була проігнорована. Після цих подій почали виходити різноманітні інтерв'ю з різними афганками, які підкреслювали власну стурбованість подібними змінами у міжнародній політиці¹.

Вже в 2012 р. Кабульська міжвідомча робоча група з гендерних питань, яка працювала під прямим контролем США, затвердила стратегію для перехідного та пост-перехідного періодів. Вже у цьому документі була розкрита проблема зменшення міжнародного впливу в питаннях гендерної політики в Афганістані, і зменшення донорської допомоги з 2011 р., що в майбутній перспективі розглядалося як регрес здобутків у сфері жіночого питання². Також в якості проблеми вже тоді поставало питання повернення Талібану та його гендерного апартеїду. Показовим є те, що результати своєї стратегії по подоланню проблемних моментів в період пост-2010 р. Міжвідомча робоча група не надавала, жодних дій та результатів. Стало зрозуміло, що над Афганістаном нависає загроза втрати тих досягнень, які були здобуті з 2001 р.; почалися розмови про повернення Талібану.

Хоч у сфері жіночого права були деякі погіршення, уряд Х. Карзая все ще був вимушений співпрацювати з жіночими організаціями та підтримувати політику гендерної рівності. Зауважимо, що до 2011 р. був прийнятий Національний план дій щодо жінок (NAPWA). Він почав діяти в 2008 р., але його реальні результати повинні були припасти на перехідний період. Основна ціль плану полягала у розширенні жіночих прав та можливостей жінок у різних сферах. Усі міністерства повинні були працювати за системою позитивної дискримінації та гендерного соціокультурного аналізу, затверджених в плані, задля досягнення гендерної рівності. Важливу роль відводили освіті та працевлаштуванню, план повинен був підтримати жінок в політичній сфері. У результаті він повинен був призвести до збільшення кількості жінок в уряді

¹ Tomlin J. Afghanistan: The Bonn Conference and Why Women's Voices Must be Heard. *Huffington Post*: website. Dec., 2011. URL: https://www.huffingtonpost.co.uk/julie-tomlin/bonn-conference-afghanistan-women_b_1128058.html (дата звернення: 11.11.2023)

² Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction. Support for Gender Equality: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan. P. 24.

зادля покращення ситуації у сфері жіночого представництва, що у свою чергу повинно було покращити ситуацію з розбудовою миру в Афганістані. Був встановлений мінімум на 30%¹ жінок в політичній сфері. У схожому напрямку працювала й так звана «Політика щодо збільшення участі жінок у державній службі», яку прийняли вже в 2018 р., і яка у свою чергу розглядала питання жінок на державній службі.

Позитивна дискримінація, яку ми вже розглядали, не діяла в умовах країни, яка не пройшла шлях модернізаційного перевтілення. Ліберальний підхід до гендерної проблеми в країні, де патріархальні норми затверджені в самому розумінні закону, абсолютно недоречний, що і продемонстрували результати 10 років намагань. Проте уряд та міжнародні партнери продовжували діяти саме за цією стратегією, не змінюючи підхід до жіночого питання. У 2014 р. парламентарі Афганістану вирішили, що можуть зменшити квоту, яка була офіційно затверджена основним законом та різними конвенціями, для жінок в провінційних радах. Відсоток жінок-членкинь зменшили на 5% від затвердженої норми². Скоріш за все, парламент проводив подібні махінації таємно задля розширення мирного поля в контексті майбутньої співпраці з талібами. У 2014 р. жінки були проігноровані як урядовцями, так і міжнародними акторами під час проведення мирних переговорів.

Проте неможливо ігнорувати й позитивні зміни, які дійсно відбувалися у цей період, хоч вони і були досить спірними. Наприклад до 2020 р. 21%³ жінок перебував на різних державних посадах, 16% мали певним чином політичну владу в уряді; і також все ще діяла затверджена Конституцією квота у 27%, яка продовжувала надавала жінкам місця в парламенті. У той же час уряд не досяг 30% мети за планом 2008 р. і тим паче не увінчалось успіхом щорічне збільшення жіночого представництва в державному секторі з 2018 р. на 2%.

¹ National Action Plan for Women of Afghanistan (NAPWA) (2008 – 2018). *United Nations Assistance Mission in Afghanistan*: website. P. 20.

² Oxfam. Behind closed doors: The risk of denying women a voice in determining Afghanistan's future. Nov. 2014. P. 2.

³ The World Bank. Afghanistan's Developmental Gains: Progress and Challenges. Jan., 2020. P. 20.

Нікуди не зникла й проблема стигматизованого статусу жінок в політиці та державній службі, здебільшого через підйом консерватизму в країні та незацікавленості міжнародних організацій. Уряд Х. Карзая почав заgravати з консерваторами та ісламськими фундаменталістами, зважаючи на початок виходу міжнародних сил з Афганістану. Подібний розклад призвів до збільшення агресії по відношенню до жінок в уряді – їм продовжували погрожувати та на них нападали. Також, як вже раніше зазначалося, реальної влади у більшості представниць на державній службі не було. Знову ж таки жінки посідали ті місця, які були характерними для традиційних гендерних ролей – жінки у 2018–2019 рр. були представлені здебільшого у Міністерстві освіти, Міністерстві праці та соціальних питань, Комісії з питань доступу до інформації, і звичайно в Міністерстві у справах жінок. В останньому міністерстві, яке було присвячено безпосередньо жінкам, що досить комічно, жінки склали лише 54,7%¹, що говорить про абсолютне ігнорування національного плану та політики 2018 р.

Іншою досить цікавою темою є той факт, що в 2015 р. новий уряд Афганістану долучився до резолюції Ради Безпеки ООН 1325, резолюції «Жінки, мир і безпека» (WPS). У тому ж 2015 р. був створений новий Національного плану дій (NAP) на 10 років. Цей план дій в основному просто затверджував в Афганістані де-юре резолюції ООН щодо подолання гендерної нерівності. Хоч у тексті були наявні невеликі посилання на NAPWA, проте NAP був менш зосередженим на питанні політичного долучення жінок. У той же час після прийняття плану 2015 р. про NAPWA усі забули, хоча його дія мала бути завершеною тільки в 2018 р. ООН не вимагала ніяких пояснень та звітів щодо виконання плану 2008 р., на які були виділені кошти міжнародних донорів, особливо канадського уряду. Певним чином це описувало класичну бездіяльність ООН, а з іншого боку демонструвало небажання уряду

¹ Mosamim P., Villeneuve J.-P. Women in government: the limits and challenges of a representative bureaucracy for Afghanistan (2001–2021). *Policy Studies*, 2023. Vol.44, №6. P. 704, 719.

Афганістану виконувати ту гендерну стратегію, яку було затверджено ще на Боннській конференції 2001 р.

Ще більш показовими були події 2011–2012 рр. у сфері жіночого права. Наприклад, у 2011 р. відбулася спроба повернення так званих моральних кодексів. Під час весіль хотіли затвердити обов'язковий скромний одяг для жінок, сегрегацію гостей та заборону музики¹. Певним чином це був дзвіночок, що уряд Х. Карзая намагався повернути ті правила, які діяли за моджахедів та талібів. Більшість дослідників схиляються на бік того, що подібні дії були викликані страхом політиків перед талібами, якби ті захопили владу в країні після виведення міжнародних військ.

У 2012 р. розгорівся ще один скандал, коли президент країни досить схвально відгукувався щодо пропозиції Ради Улемів повернути більш жорсткі правила норм шаріату в життя людей. Улеми хотіли повернути повну сегрегацію в суспільстві, як це було принаймні за часів Раббані, та повернути практику махраму. Також досить нейтрально охарактеризували ідеї полігамії та насилля над жінками². Тобто з одного боку це було пряме порушення конституційних прав жінок, затверджених статтею 22. Проте з іншого боку, ці правила, затверджені улемами, відповідали нормам Корану, а саме тим сурам, які ми описували в 2 розділі, на чому Х. Карзай³ робив акцент, коли узгоджував їх. Конституція 2004 р. ставила закони Корану вище над іншими законами, що давало можливість затверджувати подібні закони. Тобто ситуація була патова, оскільки Конституція як забороняла дискримінацію по відношенню до жінок, так і надавала можливості консерваторам всі права для введення тих же дискримінаційних законів.

Досить нестабільний успіх був і у сфері виборчого права – голосуванні. У 2014 р. було зафіксовано 32,6% жінок, які пройшли реєстрацію у першому турі

¹ McVeigh T. We don't want our burqas back: women in Afghanistan on the Taliban's return. The Guardian: website. URL: <https://www.theguardian.com/world/2013/jan/13/burqa-women-afghanistan-taliban-return> (дата звернення: 12.11.2023)

² UN Assistance Mission in Afghanistan. Points of view in Afghanistan on Ulema Council's statement on women. URL: <https://unama.unmissions.org/points-view-afghanistan-ulema-councils-statement-women> (дата звернення: 12.11.2023)

³ Hamid Karzai backs clerics' move to limit Afghan women's rights. The Guardian: website. URL: <https://www.theguardian.com/world/2012/mar/06/hamid-karzai-afghanistan-womens-rights> (дата звернення: 12.11.2023)

виборів¹. Зменшення кількості жінок-виборчинь, наприклад, з 2004 р. було пов'язано в першу чергу з політичною та військовою ситуацією. Слід зазначити, що з 2011 р. активність Талібану почала зростати, частими ставали випадки насилля та тероризму. Особливо це стосувалося виборів, у 2014 їх саботували, були випадки вбивств. Для багатьох людей східних та південних провінцій було небезпечно перебувати на дільниці, оскільки в будь-який момент міг відбутися теракт. Тому подібна незначна кількість жінок, що приймали участь у голосуванні не дивує. У 2019 р. кількість жінок, які проголосували на президентських виборах становила 34,5%². Збільшення на 2% кількості жінок-виборчинь в умовах повної небезпеки, коли Талібан перебував у розквіті своїх сил, можна вважати досить непоганим показником. Наявна також інформація про те, що в Кандагарі, найбільш консервативному та проталібському місті, жінки стояли в чергах, щоб також проголосувати в 2019 за президента³.

Відносини уряду Х. Карзая та політичної еліти США й НАТО погіршувалися з кожним роком, оскільки сторони мали різні погляди щодо самої війни та переговорів з талібами. Проте вибори в 2014 р. та обрання більш помірною та прозахідного лідера Ашрафа Гані дещо змінило ситуацію, хоч і не надовго, оскільки процес вже був запущений. Слід зазначити, що А. Гані з самого початку виступав з позицією захисту жіночих прав, а його жінка стала образом освіченої та впливової першої леді Афганістану, яка має на меті змінити віктимний метанаратив у західному суспільстві щодо афганських жінок. Проте в цілому, незважаючи на голосні промови президента та першої леді, ситуація з жіночим питанням залишалася на тому ж місці. До того ж в грудні 2014 р. була завершена місія «Нескорена свобода» – розпочалася нова операція «Рішуча підтримка» під егідою НАТО, що надало Талібану можливість нарощувати сили та підготуватися до нової боротьби.

¹ Cookman C. Assessing Afghanistan's 2019 Presidential Election. US Institute of Peace, 2020. P. 43.

² Ibid.

³ Afghan presidential election: Tense wait after day of attacks. *BBC*: website. 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-49794057> (дата звернення: 13.11.2023)

Перехідний та пост-перехідний періоди в Афганістані стали максимально несприятливими для жіночого питання, оскільки різні негативні фактори накладалися один на одного. По-перше, був зменшений бюджет Афганістану на соціальні та культурні проблеми, по-друге, зниження економічної допомоги міжнародної спільноти, особливо США після 2011 р., третє, політична нестабільність, корумпованість та підйом талібів, і четверте, природні катаклізми, що пройшлись Афганістаном та несподіваний COVI-19. Слід зазначити, що не у всіх сферах одразу відбувся регрес. Наприклад, освітня сфера стабільно розвивалася і надалі, незважаючи на зменшення бюджетних коштів. Протягом 2008–2013 рр. бюджет ставав все менше й менше, невелике покращення відбулося в 2014 р., але воно не було значним¹. Надалі бюджетні плани знову почали знижуватися, але це не призвело до стрімкого погіршення у сфері освіти, принаймні до 2021 р.

Якщо вірити статистичним даним ЮНЕСКО, то у сфері освіти після стрибку 2001–2011 рр. продовжували відбуватися значні покращення до 2019 р. Показники писемності в цілому серед дорослого населення значно зросли з 2011 р., коли вони становили 32%, до показників у 43% в 2018 р. Тут слід підкреслити важливий вплив НУО, які займалися питаннями освіти для дорослих людей. У цьому контексті значно виріс і відсоток дорослих писемних жінок у країні – з 17% у 2011 р. до 29,81% в 2018 р.² Це було пов'язано з позитивним розвитком шкільної освіти з 2001 р., особливих класів для дівчат та розвитком різних освітніх програм за цей період. Здебільшого у звітах ООН або інших міжнародних організацій такий результат розглядався виключно як стабільно позитивний, але не значущий. З іншого боку, охоплення дівчат загальною середньою освітою у 2018 р. майже не змінилося у порівнянні з 2010 р. У звітах ЮНІСЕФ зазначено, що у 2018 р. кількість дівчат, які ходили до початкової та середньої школи, складала приблизно 3,6 мільйони³. У

¹ World Bank. Afghanistan Education Spending 2005-2023. *Macrotrends*: website. URL: <https://www.macrotrends.net/countries/AFG/afghanistan/education-spending> (дата звернення: 12.11.2023)

² UNESCO. The right to education: what's at stake in Afghanistan? A 20-year review. Paris: UNESCO, 2021. P. 17.

³ UNICEF Afghanistan. Education: Providing quality education for all. *UNICEF*: website. URL: <https://www.unicef.org/afghanistan/education> (дата звернення: 16.11.2023)

відсотковому співвідношенні це було 40% у молодших класах та 35% у середній школі. Напади на освітні заклади продовжилися і досягли свого піку в 2015 р., що пов'язано зі зменшенням міжнародної військової сили. Таліби з новим запалом націлилися на школи: за період 2015 – 2019 рр. міжнародні представники офіційно зафіксували приблизно 1 000 випадків тероризму направлених на школи¹. У 2021 р. відбувся кривавий напад на школу для дівчат у Дешт-і-Барчі, коли жертвами стало більше 80 людей. Незважаючи на подібні фактори, дівчата та жінки продовжували навчатися.

Абсолютно незмінними були показники жінок, які отримали вищу освіту. Як і в 2010 р., у 2018 р. приблизний відсоток становив 24,6%². З позитивного можна відмітити зростання кількості приватних вищих навчальних закладів, де жінки могли навчатися у більш безпечній атмосфері. Зрозуміло, що подібні приватні вузи були призначені для невеликої кількості населення. У той же час Міністерство освіти працювало над сферою діяльності державних закладів вищої освіти. Вони виділяли спеціальні місця для жінок в вузах, щоб ті могли одразу після здачі екзаменів поступити у вищий навчальний заклад – певним чином це був ще один прояв політики позитивної дискримінації. Символом вищої освіти для жінок, безперечно, був Кабульський університет. Він став альма матер для багатьох студенток до 2022 р. Є навіть інформація, що до 2021 р. студентки складали половину від усієї кількості здобувачів освіти. У 2015 р. був навіть відкритий факультет гендерних та жіночих досліджень, а адміністрація університету працювала над покращенням умов для жінок під час навчання та займалася боротьбою з дискримінацією в стінах закладу.

Знову ж важливо наголосити, що більшість покращень, які були описані, відбувалися здебільшого в міських центрах країни, тоді як ситуація у маленьких провінційних містах та селах була іншою. Поширеною для жінок в селі стала й паранджа, яка не була обов'язковою, але все ж утвердилась як традиційне вбрання. На селі все ще була поширеною стигматизація жіночої

¹ Barr H. A Bleak Future with Education Under Attack in Afghanistan. Human Rights Watch: website. 2022. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/04/20/bleak-future-education-under-attack-afghanistan> (15.11.2023)

² UNESCO. The right to education: what's at stake in Afghanistan? A 20-year review. Paris: UNESCO, 2021. P. 19.

освіти, тож дівчатам давала можливість відвідувати тільки молодшу школу і іноді середню, якщо дівчину ще не видали заміж або їй пощастило з сім'єю. Загалом найгірші показники у сфері жіночої освіти були в південних провінціях Афганістану та сільських пуштуномовних місцевостях, що пов'язано з традиціями пуштунів та посиленням Талібану. Гендерний дисбаланс у міських школах стирався з кожним роком, у той час як тільки 40%¹ дівчат з загальної кількості (і це з урахування центральних та північних провінцій) відвідували сільські школи. Також саме в сільських школах все ще не вистачало жінок-вчительок, що певним чином і ставало проблемою для багатьох дівчат відвідувати школу. Загальна ж кількість жінок, які працювали в школах, становило 36%² у 2018 р., що було непоганим зростанням з 2010 р. Жінки-вчительки мали важливу роль у покращенні освітнього процесу для дівчат, оскільки впливали на безпечність процесу та «традиційність» в очах сільського населення. У 2018 р. Asia Foundation провела опитування афганців щодо їхніх поглядів на різні питання. Приблизно 84% афганців, які пройшли опитування, позитивно ставилися до жіночої освіти, принаймні молодших класів³. Певним чином це було покращення громадської думки, хоч воно і не було значним, проте зміни в сприйнятті людей відбувалися – тенденція була позитивною. Не менш схвально населення, за подібним опитуванням, розглядало і сферу жіночого працевлаштування поза межами власної оселі, якщо вона відповідала гендерним ролям жінок.

Економічна сфера – постійний камінь спотикання для уряду Афганістану в боротьбі за розвиток. Рівень зайнятого економічною діяльністю населення Афганістану майже не зростав протягом довгого періоду, хоча країна мала достатню кількість економічно активного населення. Ситуація з жіночою працею загалом до 2012 р. стояла на мертвій точці. Наприклад, протягом 2001 – 2011 рр. рівень жіночої зайнятості становив у середньому 15%. Після 2012 р.

¹ Center for Global Development. What will happen to Girls' Education Under the Taliban. *Global Citizen*: website. 2022. URL: <https://www.globalcitizen.org/en/content/afghanistan-girls-education-taliban-whathappens/> (дата звернення: 16.11.2023)

² UNESCO. The right to education: what's at stake in Afghanistan? A 20-year review. Paris: UNESCO, 2021. P. 20.

³ Akseer T., Rieger J. Afghanistan in 2018: A Survey of the Afghan People. The Asia Foundation, 2018. P. 12.

почалося поступове зростання і вже в 2019 р. цей показник зріс до 21,9%¹. Зрозуміло, що це були мізерні результати у світовому контексті; наприклад, для порівняння – у 2020 р. середній показник для світу становив приблизно 46% жіночої зайнятості на ринку праці. Рівень безробіття серед молоді в Афганістані у 2018 р. був одним з найбільш високих у світі – 43% економічно активного населення у віці від 15 до 30 років не мало роботи². Жінки у цьому контексті перебували у більшій зоні ризику втрати роботи. Іншою проблемою ставала й нерівна оплата праці. Жінки заробляли у середньому менше ніж чоловіки на 30%, а й іноді більше, а й іноді взагалі майже не заробляли; у 3,5 рази менше отримували жінки в сільському господарстві³. Законодавчо трудові права жінок не були захищені до кінця існування Ісламської Республіки. У той же час жінки продовжували виконувати так звану «неоплачувану» працю, подвійний тягар. У середньому жінки витрачали приблизно 18,7 годин у 2021 р. на догляд за дітьми, чоловіком, іншими членами, приготування їжі, прибирання в складних умовах відсутності води та електрики⁴.

У той же час якщо в опитуванні від Asia Foundation велика кількість афганців вітали жіночу працю поза домом, то в реальності багато людей приймали ідею, що жінка може працювати поза межами своєї домівки, тільки якщо їй на це дав дозвіл чоловік, абсолютно не вітали афганці співпрацю жінок з іншими чоловіками. Тобто якщо жінка працювала медсестрою або лікаркою, все було добре, але якщо вона працювала в офісі з іншими чоловіками – ситуація була абсолютно іншою. У 2019 р. бойовики-смертники намагалися підірвати офіс Counterpart International в Кабулі. Члени Талібану взяли провину на себе і заявили, що це була помста за західну діяльність, яку проводила НУО. Однією з основних сфер роботи організації в Афганістані була соціальна та

¹ Afghanistan. The World Bank: website. URL: <https://genderdata.worldbank.org/countries/afghanistan/> (дата звернення: 15.11.2023)

² Archer K. Inside Afghanistan: Job Market Outlook Bleakest on Record. *Gallup*: website. URL: <https://news.gallup.com/poll/266555/inside-afghanistan-job-market-outlook-bleakest-record.aspx> (дата звернення: 15.11.2023)

³ Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. 2020 Country Reports on Human Rights Practices: Afghanistan. U.S. Department of State, 2020. P. 53.

⁴ UN Women. The Impact of COVID-19 on Unpaid Care and Domestic Work in Afghanistan: Insights from the Afghanistan Time Use Survey. African Development Bank, 2020. P. 2.

економічна інтеграція жіноцтва. Крім подібних погроз, актів насилля та заборон від сімей, жінки по всьому Афганістану, які вже працювали, зіштовхувалися на роботі з образами, харасментом, насиллям, погрозами; відсутність спеціального транспорту, соціальної інфраструктури – садочків для дітей – усе це погіршувало шанси жінок на успішне працевлаштування та продовження робочої діяльності.

Гендерна дискримінація проявлялася і в тому, що чоловіки все ще мали економічну перевагу над жінками навіть у сімейному бюджеті. Наприклад, лише 7% жінок в Афганістані у 2017 р. мали власний банківський рахунок, тоді як чоловічий показник становив 23%¹. Або наприклад, той факт, що в Афганістані, лише 5%² прав власності на землю, яка складала основу економіки, належала жінкам. Подібна тенденція демонструвала повну економічну залежність більшості афганських жінок від чоловіків власної сім'ї. Економічна залежність жінок від чоловіків часто поєднувалась з фізичним насиллям, особливо в подібних патріархальних країнах як Афганістан. Жінки не мали можливості покинути чоловіків не тільки через традиційні норми, а й через економічну неспроможність. Той факт, що уряд протягом 20 років не зміг подолати цей фактор дисбалансу сил, говорить про неефективну гендерну політику в економічній сфері.

Незважаючи на те, що показники офіційної зайнятості жінок були максимально низькими, їхня частка у сімейному бізнесі, де вони виконували неоплачувану роботу, була високою. Підкреслимо важливу роль килимарства, шиття одягу, сушіння фруктів, тваринництва – професії, якими жінки займалися вдома ще з часів гендерного апартеїду Талібану. Жінки становили більшість працівників у афганській галузі виробництва килимів та й загалом текстильній промисловості³. Продаж афганських килимів складав понад 20% від загального

¹ Da Afghanistan Bank. National Financial Inclusion Strategy 2020 – 2024. The World Bank, 2020. P. 25.

² Chandran R. Afghan women's hard-won land rights seen at risk under. *Reuters*: website. URL: Taliban: <https://www.reuters.com/article/afghanistan-landrights-heritage-idUSL8N2PPOEN/> (дата звернення: 15.11.2023)

³ Wafeq M. Peace Through Business: Women's Business Programs and Their Role in Peacebuilding in Afghanistan. *Afghanistan Women and Peacebuilding Journal*, 2020. Vol. 1. P 66-67.

експорту країни, що робило килимарство одним з основних секторів промисловості Афганістану¹. Схожа ситуація відбувалася і у сфері регіональної та світової торгівлі сухофруктами та горіхами, до якої жінки були активно залучені. Таким чином, жінки були долучені до важливих галузей промисловості та торгівлі, але не отримували реальної винагороди за свою роботу.

Проте фіксувалися й позитивні тенденції, починаючи з 2014 р., у сфері жіночої праці та економічної активності. На початку свого президентського строку А. Гані підтримав жіночу активність у різних сферах праці. У 2014 р. була введена програма USAID Promote за фінансуванням США та уряду Афганістану, спрямована на залучення жінок до нового покоління афганських лідерів у політичному, економічному секторах. Урядом було підтримане створення Торгово-промислової палати афганських жінок (створена в 2017 р.), яка займалася залученням жінок до бізнесу та розповсюдженням інформації про можливості різної роботи. Також уряд А. Гані р. надавав 5% перевагу компаніям, якими керували жінки, у торгах за державні контракти². До 2020 р. у Афганістані нараховувалося 17 369 компаній, очолюваних жінками. Здебільшого вони були створені у пост-перехідний період – з 2014–2019 рр. Хоч це були й молоді підприємства вони надавали приблизно 129 000 робочих місць, з яких 96 750 місць у 2021 р. були закріплені за жінками³. Жіночий бізнес, як правило, зосереджувався у секторах текстилю, різних ремесл, приготування та продажу харчових продуктів, і звичайно освіти.

Проте абсолютно всі покращення і у сфері освіти, і у сфері праці зазнали майже повного краху на тлі розгортання пандемії COVID-19, поступового виходу міжнародних військ та максимальної активності Талібану, що співпало за часом. Найбільшого удару зазнала економіка країни, яка й так перебувала на

¹ Arify M. The Role of carpet weaving women in the rural economy of Afghanistan. *Sprin Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*, 2023. Vol. 2, № 5. P. 71.

² Nehan N. The Rise and Fall of Women Rights in Afghanistan. *LSE Public Policy Review*, 2022. Vol. 2, № 3. P. 6.

³ Funaiole M. P., Short F. Women-Owned Businesses in Afghanistan Are in Jeopardy. *Center for Strategic & International Studies*: website. URL: <https://www.csis.org/analysis/women-owned-businesses-afghanistan-are-jeopardy> (дата звернення: 18.11.2023)

низькому рівні: люди втрачали робочі місця – здебільшого жінки, жінки-підприємці закривали власний бізнес через падіння попиту та зменшення грошових надходжень від іноземних компаній, зникла й торгівля, що вплинуло на жіночі ремесла. Постала проблема й продовольчої безпеки – близько 67% жінок не мали можливості прогодувати ні себе, ні власну сім'ю¹. Крім COVID-19, в країні було 2 посухи 2018 та 2021 рр., що сильніше загострило проблеми у цьому питанні. За станом на 2021 р. величезна кількість населення потребувала гуманітарної допомоги, приблизно 50% з них становили жінки. Подібна ситуація з пандемією на тлі зростаючого тероризму в країні, природних катаклізмів та постійних військових конфліктів, призвела до дуже високих показників рівню стресу та депресії. Подібний рівень стресу населення можна порівняти з 1996 – 2001 рр. Афганські жінки в 2020 р. повідомляли про відчуття занепокоєння (85%), напруження (83%), смутку (78%)². Під час подібного сплеску депресивних настроїв загострилася ситуація з наркотичними речовинами – знову зростав попит на опіум.

Вже в березні 2020 р. уряд Афганістану на тлі пандемії закрав усі навчальні заклади країни на невизначений термін. Це призвело до погіршення ситуації у сфері освіти, яка почала виходити на більш високі показники з 2014 р. Протягом 2020–2021 рр. 9,5 мільйонів дітей не могли відвідувати школи, відбувся ще сильніший тиск на жіночу освіту³. Інтернетом на 2022 р. користувалося тільки 23% населення, тож зрозуміло, що дівчата не були активними учасниками онлайн-освіти в таких умовах. До того ж під час пандемії не припинялися постійні терористичні акти з боку Талібану, навпаки, на фоні політичного та економічного погіршення таліби продовжували знищувати школи. Знову основний удар припав на школи для дівчат.

¹ AbiRafeh L. *Freedom on the Frontlines: Afghan Women and the Fallacy of Liberation*. Jefferson: McFarland, 2022. P. 24.

² Ray J. *Afghan Women's Health and Lives on the Brink*. *Gallup*: website. URL: <https://news.gallup.com/opinion/gallup/401114/afghan-women-health-lives-brink.aspx> (дата звернення: 19.11.2023)

³ The impact of COVID19- on women and girls' education. *Gender Alert on Covid-19 Afghanistan*. Human Rights Watch, 2020. P. 6.

Результатом пандемії, дій Талібану та зменшення бюджету стало закриття освітніх закладів. Загалом на 2020 р. уряд заклав приблизно 720 шкіл¹.

COVID-19 ще більше поширив практики примусового шлюбу, який де-юре був заборонений Конституцією. Через те, що сім'ї все ще були багатодітними (хоча середня кількість дітей в сім'ї зменшилась з 7 до 5), надавати кожній дитині економічну підтримку чи просто годувати всіх було майже неможливо, оскільки більшість сімей перебувала за межею бідності. Під час пандемії більшість людей втратила роботу і в цих умовах єдиним вирішенням економічної проблеми в сім'ї була афганська традиція примусового видання дівчат заміж. Цілком логічним припущенням у контексті пандемії та зростання фундаменталістських ідей на селі на фоні успішної політики талібів є те, що вже в 2019 р. відбувся «ренесанс» подібних традицій як «вальвар» та «махр». У цих умовах також значно збільшилась кількість дитячих шлюбів, оскільки іноді це був єдиний вихід для сім'ї і зберегти доньку від зростаючого насилля, і зменшити економічний тиск на сім'ю. З іншого боку, якщо дівчат не видавали заміж, то їх часто навантажували додатковою роботою по дому або ж на полі (часто на опіумних плантаціях). Відбулося зростання дитячої неофіційної праці та проституції².

У всьому світі пандемія COVID-19 викликала зростання сімейного насилля, але в Афганістані, де в цілому насилля над жінкою з боку близького родича чоловічої статі було нормалізоване суспільством, показники гендерного насилля досягли найвищих показників. Слід зазначити, що до COVID-19 ситуація була вже вкрай тяжка. Як тільки почалося поступове зменшення міжнародної підтримки, як грошової, так і військової, частина населення ментально повернулася до традиційного сприйняття жіноцтва. Збільшилась кількість випадків з вбивствами жінок – так звані вбивства честі, у 2016 р. звітували про 104 подібних інциденти, а в 2017 р. кількість збільшилась до 176³.

¹ Ibid.

² Bagai M. U. Valor behind the Burqa: Afghan women's fight against Covid-19. *Asian Journal of Comparative Politics*, 2020. Vol. 7, № 3. P. 488.

³ AbiRafeh L. Freedom on the Frontlines: Afghan Women and the Fallacy of Liberation. Jefferson: McFarland, 2022. P. 26.

У 2018 р. ця цифра становила близько 261. Більшість випадків відбувалися в північних провінціях, а найменші показники в центральному регіоні. Тут можна виділити й етнічний фактор насилля, оскільки на півночі проживали узбеки й таджики. Дуже показовим є те, що тільки 39% вбивць було заарештовано у 2018 р., тоді як 61% перебував на волі¹. Безкарність призводила до зростання випадків насилля над жінкам, усвідомлення сили терору та погіршення рівня життя жінок. Подібне зростання було спричинене абсолютним непорозумінням між традиційними патріархальними поглядами деяких чоловіків (здебільшого з пуштунських племен) та жінок, які активно долучилися до відбудови країни, а отже, почали змінювати власні погляди на більш проєвропейські. Продовжувало зростати й насилля в сім'ї: у 2017 р. 51% жінок визнали, що були жертвами сексуального, фізичного, економічного та психологічного насилля з боку чоловіків. Під час пандемії коронавірусу цей відсоток зріс, до того ж спостерігався сплеск випадків надзвичайної жорстокості: побиття жінок камінням, доведення до самогубств та жорстоке фізичне насилля, яке залишало шрами або каліцтва. Таких випадків, де жертвою ставала жінка, у 2020 р. становило 56%² від загальної кількості випадків насильницької діяльності. Жінкам довелося шукати місця безпечного перебування і ними стали притулки для жінок. В одному з Кабульських притулків під час пандемії кількість жінок зросла з 30% до 70%³. Це говорило про колосальну проблему насилля над жінками, оскільки якщо в Кабулі подібні випадки ставали частіше, то в сільській місцевості і поготів. Тобто COVID-19 значно сповільнив темпи розвитку, закладені міжнародними організаціями та урядом Афганістану, і навіть призвів до регресу у багатьох сферах.

В Афганістані завжди гостро стояла проблема у сфері охорони здоров'я: нестача медичних працівників, мала кількість лікарень, яку часто знищували

¹ Afghanistan Independent Human Rights Commission (AIHRC). Summary Report on Violence against Women. AIHRC: website. 2020. URL: https://www.aihrc.org.af/home/research_report/8803 (дата звернення: 19.11.2023)

² Hossaini K. Covid-19 in Afghanistan: The effects of the pandemic on the private lives and safety of women at home. The Afghanistan Analysts: website. 2020. URL: <https://www.afghanistan-analysts.org/en/reports/economy-development-environment/covid-19-in-afghanistan-7-the-effects-of-the-pandemic-on-the-private-lives-and-safety-of-women-at-home/> (дата звернення: 19.11.2023)

³ Ibid.

під час воєнних операцій як американці, так і таліби, відсутність освіти у галузі здоров'я у більшості населення та інше. Проте фінансова допомога міжнародних донорів та активність протягом 2001–2021 рр. міжнародних гуманітарних організацій призвели до певних поліпшень у питанні жіночого здоров'я. З 2010 р. тенденція зростання очікуваної тривалості жіночого життя пришвидшувалася – наприклад, у 2017 р. середня тривалість життя зросла до 66 р. Позитивних результатів досягли і в питанні зменшення материнської смертності – відсотково вона впала на 52,9% з 2000 р. до 2020 р., коли показник становив 620 смертей на 100 000¹ осіб.

Однак ситуація під час COVI-19 сильніше загострила проблемні аспекти сектору охорони здоров'я, оскільки через збільшення потоку біженців, які тікали з Ірану та Пакистану по причині пандемії, відбулося максимальне перевантаження служб медичної допомоги; зменшилась кількість міжнародних організацій, які працювали в країні. З іншого боку міжнародна спільнота фінансово підтримала Афганістан у боротьбі з коронавірусом. Наприклад Азіатський банк розвитку, Світовий банк та ЄС приєдналися протягом 2020 р. до надання фінансової та технічної допомоги Афганістану. У свою чергу Талібан хоч і продовжував терористичні акти під час загострення пандемії співпрацював з офіційною владою щодо питань охорони здоров'я. Бойовики розповсюджували інформацію в селах про небезпеку цієї хвороби, проводили спеціальні семінари та співпрацювали з медичним персоналом міжнародних організацій². Без жодних маніпуляцій, тут слід зазначити, що подібна співпраця покращила можливості усунення пандемії в країні та продемонструвала можливості компромісної позиції Талібану.

¹ WHO, UNICEF, UNFPA, World Bank Group, UNDESA/Population Division. Trends in maternal mortality 2000 to 2020: estimates by WHO, UNICEF, UNFPA, World Bank Group and UNDESA/Population Division. World Health Organization, 2023. P. 82.

² Taliban launches campaign to help Afghanistan fight coronavirus. *AL JAZEERA*: website. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2020/4/6/taliban-launches-campaign-to-help-afghanistan-fight-coronavirus> (дата звернення: 20.11.2023)

За даними Міністерства охорони здоров'я Афганістану, у 2020 р. на COVID-19 хворіло 27% жінок¹. Проте подібні показники були далекими від реальності, оскільки за весь час пандемії тільки 30 – 35% жінок пройшли тестування на коронавірус. Інші 60% не були взяті до уваги, але в країні загалом була велика проблема з нестачею тестів. Незважаючи на малу вибірку, Афганістан все одно мав досить високий показник інфікування – до 2023 р. підтверджено 228 611² випадків зараження. Проте маленький відсоток тестування жінок був пов'язаний і з тим, що жінки часто не зверталися до лікарів навіть під час пандемії, оскільки лише 15% медсестер та 2% лікарок в Афганістані були жінками³. Подібна нестача жіночого медичного персоналу перешкоджала наданню допомоги жінкам, особливо з сільських місцевостей, які проживали в більш консервативному соціумі, де похід до чоловіка-лікаря був неможливим з точки зору дівочої честі. Існують також твердження, що під час пандемії в лікарнях надавали перевагу чоловікам над жінками у питанні стаціонарного лікування, якщо не вистачало місць на всіх⁴. Лікування COVID-19 та його виявлення також підпадало під проблему гендерної нерівності, хоча ця тема не була достатньо освітлена в іноземних ЗМІ.

Але проблема для афганських жінок та всіх громадян Афганістану не закінчувалася одним COVID-19 в цей період, оскільки вже в 2018 р. адміністрація Дональда Трампа розпочала підготовку до офіційних мирних переговорів з Талібаном. Той ставав все більше активним та посилювався – до 2018 р. таліби вже у відкриті діяли у 14 районах Афганістану. У країні розпочався рух за мирні переговори, оскільки населення втомилося від постійних конфліктів, які не вщухали з 1979 р., і які по суті не давали країні нормально розвиватися. За 20 років американсько-афганської війни загинуло

¹ Gliniski S. Afghanistan's missing coronavirus patients: Women. *The New Humanitarian*: website. 2020. URL: <https://www.thenewhumanitarian.org/news/2020/06/24/Afghanistan-coronavirus-health-women> (дата звернення: 19.11.2023)

² World Health Organization (COVID-19). WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard: Afghanistan Situation. *WHO*: website. URL: <https://covid19.who.int/region/emro/country/af> (дата звернення: 20.11.2023)

³ Oxfam. A New Scourge to Afghan Women: COVID-19. Oxfam Briefing Note, 2020. P. 2.

⁴ Bagai M. U. Valor behind the Burqa: Afghan women's fight against Covid-19. *Asian Journal of Comparative Politics*, 2020. Vol. 7, № 3. P. 490.

приблизно 47 600¹ цивільних осіб. Загальна кількість жертв серед жінок, хоч і не була найбільшою, але мала тенденцією до зростання з кожним роком. Наприклад, якщо в 2009 р. кількість загиблих жінок становила 285 жертв, то вже в 2019 р. – 1202². Тому не дивно, що в 2019 р. майже 88,7% афганців, опитаних The Asian Foundation, підтримували подібні мирні переговори з Талібаном³. Однак тут слід підкреслити, що різниця між поглядами сільських жінок та міських була колосальною. Освічені жінки, які проживали у великих містах, прекрасно розуміли, що втратять більшість здобутих прав, якщо Талібан встановить владу в країні, тому виступали проти Ісламського Емірату Афганістан 2.0. У той же час жінки з сільських місцевостей, на життя яких період міжнародного панування не так сильно вплинув, виступали за будь-який мир з Талібаном. Подібна ситуація була пов'язана з тим, що саме сільські місцевості найбільше постраждали від війни, а жінки там продовжували жити в традиційному аграрному суспільстві, де роль жінки була мінімальною.

У 2020 р. 400 афганок написали листа представникам Талібану, де описали свої страхи щодо можливості повтору дискримінаційної політики талібів по відношенню до жінок. Схожий лист у серпні того ж року членкині уряду Афганістану надіслали до Конгресу США⁴. У лютому 2020 р. розпочалися переговори між Талібаном та США в Досі, Катар. Була присутня афганська делегація, яка нараховувала 21 делегатів (4 з них були жінкам). Вже 29 лютого 2020 р. була підписана мирна угода про виведення військ НАТО з Афганістану та початку встановлення миру в країні, початковим етапом якого стало звільнення ув'язнених талібів. Ніяких розмов щодо подальшої гендерної політики не відбулося. Талібан офіційно визнав жіночі права виключно за нормами шаріата, які, як вже неодноразово зазначалося, таліби трактували на

¹ Human and Budgetary Costs to Date of the U.S. War in Afghanistan, 2001-2022: Costs of War. *Watson Institute for International and Public Affairs*: website. URL: <https://watson.brown.edu/costsofwar/figures/2021/human-and-budgetary-costs-date-us-war-afghanistan-2001-2022> (дата звернення: 20.11.2023)

² Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction. Support for Gender Equality: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan. P. 24.

³ The Asia Foundation. A survey of the Afghan People - Afghanistan in 2019, 2019. P. 19.

⁴ Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction. Support for Gender Equality: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan. P. 142.

свій розсуд. Вже 14 квітня президент США, Джо Байден, оголосив про виведення американських військ з Афганістану, а вже в травні Талібан розпочав наступ на війська офіційного уряду. До 15 серпня 2021 р. талібами була захоплена вся країна, таліби знову тріумфально зайшли в Кабул. Події 2021 р. продемонстрували абсолютний провал політики міжнародної коаліції у питанні розбудови миру в Афганістані. А. Гані покинув країну та склав з себе повноваження президента, Ісламська Республіка Афганістан була повалена 19 серпня 2021 р.. Розпочався новий період панування ісламського фундаменталізму під правлінням Талібанау.

Питання успіху та невдач чи повного провалу міжнародних сил в Афганістані у цілому все ще залишаються відкритими для громадської думки. Проте доленосні події 15 серпня 2021 р. стали кінцем того не довгого періоду демократичної розбудови країни. Талібан за 2 роки повністю знищив ту правову базу, яку створювали з 2001 р. Одразу прийшовши до влади, таліби продемонстрували ідентичний підхід до жіночого права, що і в 1996 р. Жінкам на сьогоднішній день заборонено працювати поза домом, крім деяких виключень; була заборонена жіноча середня та вища освіта – дівчата можуть відвідувати школу виключно до 6 класу; розширилися межі сімейного насилля, влада активно знищує незгодних чоловіків і жінок; жінкам знову заборонено вільно пересуватися на вулицях без махраму; жінки знову обмежені в доступі до медичних послуг. Тож повернення до влади Талібанау призвело до страшних наслідків для багатьох жінок країни, які за 20 років звикли до зовсім іншого життя. Вже в 2023 р. експертна комісія з прав людини ООН відзначила, що увесь 20-річний прогрес у сфері прав жінок в Афганістані був стертий Талібами лише за 2 роки.

Підбиваючи підсумки цього розділу, в цілому можна зазначити, що насправді, незважаючи на сучасний (досить засуджуючий) погляд щодо американської інтервенції в Афганістан, період 2001 – 2021 рр. був часом піднесення жіночих прав в країні. Хоча основну мету щодо розбудови працюючої демократії в Афганістані, на жаль, досягти не вдалося, у багатьох

сферах життя жінок відбулися значні покращення. Протягом раннього періоду міжнародної допомоги відбулося активне розширення політичної участі жіноцтва завдяки підписанням конвенцій, прийняттю урядом національних програм і звичайно затвердженню Конституції 2004 р. Також з найбільш знакових подій слід виділити введення систем квотування у Верхній і Нижній палаті Парламенту. Частка жіночої участі в уряді насправді була однією з найвищих у світі, хоч реальної сили жінки в уряді не мали. Значних покращень досягли у сфері освіти, відсоток писемності серед дорослих жінок зріс до 30% в 2020 р., що є найвищим показником для країни. Стабільно протягом 20 років міжнародної присутності збільшувалося охоплення дівчат початковою, середньою та навіть вищою освітою. З 2015 р. почала збільшуватись і кількість працюючих жінок, відсоток яких до 2020 р. зріс майже до 22%. Подібні позитивні тенденції відбувалися і у сфері охорони здоров'я, де за 20 років досягли значного зменшення материнської смертності, більше ніж на 50% від показників 2000 р., також зросли показники середньої тривалості життя жінок. У той же час говорити виключно про позитивні результати гендерної політики протягом 2001 – 2021 рр. неможливо. Проблема у першу чергу полягала в класичній відсутності розуміння культури та традицій ісламської країни подібної до Афганістану у західних партнерів. Нерозуміння контексту країни перешкоджало утворенню адекватної гендерної політики, яка б підходила саме афганцям. Іноземні представники використовували ліберальні методи боротьби з нерівністю, що з одного боку є досить розумним підходом, оскільки це розкривало потенціал жінок в освітній, економічній та політичній сферах, не зачіпаючи консервативний прошарок населення. З іншого боку ліберальний підхід не міг усунути гендерних проблем в етнічній, релігійній та культурній сферах Афганістану, який все ще залишався традиційною аграрною країною. Міжнародні актори не зрозуміли розмаїття Афганістану як країни та намагалися відтворити універсальний підхід до гендерного питання, який міг спрацювати в країні з західними цінностями, але точно не в країні третього світу з абсолютним патріархальним устроєм. Інша проблема полягала у тому,

що більшість програм, планів та реформ розроблялися міжнародними представниками без участі афганського населення. Тобто майже всі нововведення афганського уряду та міжнародних організацій не мали підтримки афганської громадськості, особливо від людей сільських місцевостей. Подібна помилка стала вирішальною під час кризи 2019 – 2021 рр., коли країна поринула в хаос COVID-19 та активної боротьби Талібану з урядом та іноземними військами, оскільки продемонструвала абсолютну безрезультатність майже всіх проєктів уряду та міжнародної спільноти в гендерній політиці у довготривалій перспективі.

ВИСНОВКИ

Дослідження та висвітлення жіночого досвіду в Афганістані в історичній площині потребувало комплексного підходу через загальну складність афганського історичного та соціокультурного контексту. Аналіз існуючих наукових напрацювань та окресленої джерельної бази з використанням комплексного принципу та феміністської і гендерної методології, дозволили провести ґрунтовне дослідження у сфері історичної фемінології Афганістану в хронологічних межах цього дослідження. Це дозволило досягти поставленої мети та систематично проаналізувати різні сфери життя афганського жіноцтва протягом періоду 1978–2021 рр.

Була досліджена гендерна політика кожного окремого режиму та її впливів на афганське жіноцтво. Період 1978–1992 рр., тобто період соціалістичного панування характеризувався пришвидшеним темпом соціалістичної модернізації та використанням радикальних методів введення реформ в дію. Уряд направив усі сили на зміни в економічній площині – знищенню традиційного аграрного суспільства в Афганістані. А отже, і зміні традиційної гендерної парадигми в племінній мусульманській культурі шляхом законодавчих ініціатив – наприклад, прийняттям Декрету № 7. Ігнорування контексту країни та її культури і традицій призвели до масштабного спротиву різних верств населення. Головною опозицією виступили моджахеди, які змогли отримати ще більшу підтримку населення під час радянсько-афганської війни. Період правління моджахедів відрізнявся хаосом в гендерній політиці й різними підходами фракцій до жіночого питання. У той же час таліби, які захопили владу в 1996 р., встановили одну з найбільш жорстоких та консервативних політик у сфері жіночого права – була видана величезна кількість правових актів з різними заборонами для жінок. І моджахеди, і таліби відштовхувалися від традицій афганських племінних союзів та спотвореної власними вченнями філософії ісламу. Хоч таліби та моджахеди і зазначали, що їхня гендерна політика базувалася на нормах шаріату та бажанні захистити жіноче населення від шкідливих впливів, подібні спотворення не відповідали ні

реальним релігійним догмам, ні традиціям Афганістану, що також викликало у деяких жінок, особливо в міських центрах, занепокоєння та бажання проявити непокору. Зростання тероризму на Сході призвело до активізації американських сил у цьому регіоні, захист жінок знову був використаний в якості приводу для бойових дій. Західні актори під час періоду війни в Афганістані (2001–2021 рр.) намагалися вводити більш помірні реформи задля зменшення опозиції в країні – курс американської та європейської допомоги був направлений на побудову демократичної держави шляхом ліберальних змін, що стосувалося і подолання гендерної нерівності. За сприянням міжнародної спільноти була затверджена Конституція 2004 р., яка хоч і мала протиріччя, встановлювала в державі умовну гендерну рівність. Незважаючи на позитивний старт, вже до 2010 р. знизився рівень зацікавленості в афганському жіночому питанні, подальший розвиток реформ був націлений на короткотривалі результати у сфері гендерної політики, міжнародні організації не проводили контроль над діями уряду в гендерній політиці. Ще один сплеск фундаменталізму відбувся вже в 2009 р. по причині американської інтервенції та спроб «насадження» західних цінностей афганському суспільству, особливо жінкам. Вже в 2021 р. відбувся ще один відкати модернізаційних процесів у сфері жіночого права після падіння демократичного уряду та встановлення нової влади Талібану. Отже, під час дослідження були виявлені та проаналізовані хвилі модернізаційних процесів у сфері гендерної політики під час двох протилежних режимів – соціалістичного та ліберального, та проаналізовані хвилі регресу під час захоплення влади в країні силами моджахедів у 1992 р. та талібів у 2001 та 2021 рр. відповідно.

Оцінюючи здобутки та прорахунки трьох режимів в підходах до гендерного питання, неможливо оминати тему еволюції правового становища афганок та їхньої ролі в політичному секторі. У ході дослідження було виявлено, що протягом 1978 – 2021 рр. відбулися колосальні зміни в питанні жіночого правового статусу. Уряд Демократичної Республіки Афганістан повторив реформи Дауда у своїх конституційних проєктах – за жінками було закріплене активне та пасивне виборче право. Уряд ДРА активно залучав жінок

до соціалістичної розбудови – в публічному просторі Афганістану почали з'являтися харизматичні політикині, проте у цілому залучення жінок закінчувалося міськими центрами та символічними ролями в уряді. Жінки при владі кардинально відрізнялися від більшості жінок Афганістану. За часів моджахедів та талібів знову відбувся спад – жінкам не дозволяли виступати в якості політичних лідерів. Незважаючи на довгий період ігнорування жіноцтва в політичній сфері за часів талібів, новий уряд та міжнародні партнери досить швидко відновили ці модернізаційні процеси після 2001 р. Але на відміну від соціалістів, міжнародні актори під час розбудови миру в Ісламській Республіці Афганістан вирішили використати вже відомі на той час в Європі заходи позитивної дискримінації в політичній сфері. Завдяки тиску європейських та американських донорів у проєкт Конституції, а потім і в Національні плани та стратегії дій Афганістану протягом 2001–2021 рр. була введена система квотування, яка надала можливість жінкам бути представленими на національному та регіональному рівнях влади. 27% квота в Парламенті дозволила афганкам доєднатися до мирної відбудови в країні, хоч подібні ліберальні заходи мали свої мінуси – реальна влада не знаходилася в руках політикинь. Проте загалом у цьому питанні можна побачити певну еволюцію жіночого політичного статусу, перервану талібами, але повністю не знищену.

Схожий процес відбувався і у сфері жіночої освіти та працевлаштування. Наприклад, відсоток писемного жіночого населення зріс з 3% у 1973 р. до 8,8% в 1980 р., і незважаючи на закриття шкіл талібами, неформальна освіта в Афганістані продовжувала діяти в 1996–2001 рр., що не дало повністю зупинити розвиток освіти. Підпільні школи стали важливою стратегією виживання жіноцтва під час гендерного апартеїду в країні. Після 2001 р. освітні процеси відновилися і рівень писемного жіночого населення у 2018 р. становив 29,8%. Активним заохоченням жіноцтва до роботи поза домом займалися соціалісти, що було продиктовано марксистською теорією робітничого класу. Уряд активно підтримував матерів, забезпечуючи населення відповідною соціальною інфраструктурою. Цей процес, з одного боку, значно пришвидшила

війна – жінки замінили чоловіків у сфері важкої промисловості, з іншого боку, призвела до відтоку жіночого населення з Афганістану. За часів моджахедів жінкам не перешкоджали працювати, проте особливо й не займалися питаннями економічного розвитку жіноцтва. А вже за часів талібів жіноча праця, крім винятків, була заборонена. Під час американської інтервенції подібні закони були скасовані, міжнародні донори витрачали шалені гроші на різні програми присвячені жіночому бізнесу, роботі у сільському господарстві, легкій промисловості, проте рівень жіночої зайнятості на ринку праці почав зростати тільки в 2012 р. та був перерваний спочатку пандемією COVID-19, а потім і талібами. Проблема полягала у тому, що ліберальний модернізаційний підхід майже не вплинув на сільське населення, яке становила більше 70% населення країни. Тож в сільській місцевості жінки продовжували працювати на свої сім'ї безкоштовно. Тож в цілому уряд Ісламської Республіки Афганістан разом з міжнародними партнерами не змогли підвищити рівень економічно активного населення, яке було задіяно на ринку праці.

Ще однією сферою, де відбувався розвиток стрибками, була сфера охорони здоров'я. У ході дослідження було виявлено, що протягом 1978–2021 рр. постійно відбувалося зниження материнської та дитячої смертності. У 1990 р. рівень материнської смертності становив 1 700 на 100 000 живонароджених, а вже в 2020 р. він знизився до показників – 620 смертей на 100 000 живонароджених. Проте подібні покращення були скоріше винятком, впродовж тривалого періоду і до сьогоднішнього дня жінки не мали повного доступу до медичних послуг, оскільки жіночого медичного персоналу не вистачало і не вистачає. А для жінок з консервативних сільських общин важливим є огляд саме у жінки-лікарки, а не чоловіка. Значним ударом по сфері охорони жіночого здоров'я стали законодавчі акти талібів протягом 1996–2001 рр. – наприклад, заборона хамамів, і звичайно, пандемія COVID-19, яка в цілому завдала удар по всім сферам. Сильним ударом для жіноцтва і певним чином колективною жіночою травмою став період Громадянської війни 1992–1996 рр., коли різні партії моджахедів з різними цілями проводили акти етнічних чисток,

масового сексуального насилля над представницями різних етнічних груп або в якості покарання, або як тактичний метод залякування населення. Однак помилково було б розглядати афганське жіноцтво виключно у виктимному ключі, як це робили в 2001 р. американці. Жінки протягом трьох періодів використовували різні стратегії виживання, які були як пасивними, так і активними. Жінки брали участь у радянсько-афганській війні, і їхні подвиги оспівані в народному епосі. В Афганістані були абсолютно різні жіночі організації – марксистські, ліберальні, націоналістичні. Афганське жіноцтво не було виключно пасивною жертвою, жінки кидали виклик талібам та відкривали школи для дітей і жінок, розповсюджували заборонену інформацію. Спільною помилкою для всіх режимів було спрощення гендерної проблематики в країні та розгляд жіночого образу тільки крізь призму власних ідеологічних поглядів.

У цілому в ході дослідження був зроблений загальний висновок щодо проблемного поля модернізаційних реформ у сфері жіночого питання в Афганістані. Встановлення соціалістичного/демократичного режимів в країні шляхом військової інтервенції іноземними державами не змінили гендерної проблематики в країні. З одного боку в Афганістані були соціалістичні, достатньо радикальні та швидкі реформи, які не принесли дійсної користі для жінок та викликали шалений спротив від населення. А з іншого боку були більш помірні реформи ліберального характеру у сфері жіночого питання та модернізації країни, які у свою чергу за 20 років не призвели до реальних змін. Загалом трансформація відбулася виключно у міських центрах, тоді як основне населення, яке проживало в селах, майже не відчуло змін у сфері жіночого права протягом 1978 – 2021 рр. Обидва режими зазнали поразки від ісламських фундаменталістів – моджахедів та талібів, які одразу після взяття влади в Афганістані знищили майже всі здобутки у сфері жіночого права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Прекрасний Коран / пер. з арабської М. Якубович. *Рисале-І Нур*: веб-сайт. Сура 4:124. URL: <https://risale.in.ua/qoran/> (Дата звернення 01.11.2023)
2. 180,000 Enrolled in Literacy courses. *The Kabul Times*. Febr. 24, 1979. Vol. XVII, №276.
3. AAN Obituary: Unflinching women's rights activist Soraya Parlika (1944-2019). *Afghanistan Analysts Network* : website. URL: <https://www.afghanistan-analysts.org/en/reports/political-landscape/aan-obituary-unflinching-womens-rights-activist-soraya-parlika-1944-2019/> (Дата звернення 01.11.2023)
4. Abd al-Hakim U. *Afghanistan, The Taliban, and the Battle for Islam Today*. Combating Terrorism Center at West Point, 2013. 176 pp.
5. *Afghan Army Ousts Foes from Capital*. *New York Times*, June 27, 1994. 8 pp.
6. *Afghan Civil Society Forum-organization (ACSFo)*. *A First Step on a Long Journey: How People Define Violence and Justice in Afghanistan (1958-2008)*. Kabul: Balkh Printing Press, 2011. 143 pp.
7. *Afghanistan: International responsibility for human rights disaster*. *Amnesty International*: website, 1995. 49 pp.
8. *Afghanistan: New Civilian Deaths Due To U.S. Bombing*. *Human Rights Watch*: website. 2001. URL: <https://www.hrw.org/news/2001/10/30/afghanistan-new-civilian-deaths-due-us-bombing> (Дата звернення 01.11.2023)
9. *Afghanistan. Education and literacy*. *UNESCO Institute of Statistics*. URL: <https://uis.unesco.org/en/country/af> (Дата звернення 01.11.2023)
10. *Afghanistan*. *The World Bank*: website. URL: <https://genderdata.worldbank.org/countries/afghanistan/> (Дата звернення 01.11.2023)
11. *Afghanistan Independent Human Rights Commission*. *Fair access of children to education in Afghanistan*. Sep. 12, 2009. 97 pp.

12. Afghanistan Independent Human Rights Commission (AIHRC). Summary Report on Violence against Women. *AIHRC*: website. 2020. URL: https://www.aihrc.org.af/home/research_report/8803 (Дата звернення 01.11.2023)
13. Afghanistan Justice Project. Casting Shadows: War Crimes and Crimes against Humanity, 1978-2001. *Open Society Foundations*: website. URL: <https://www.opensocietyfoundations.org/publications/casting-shadows-war-crimes-and-crimes-against-humanity-1978-2001> (Дата звернення 01.11.2023)
14. Afghanistan Population. *countryeconomy.com*. URL: <https://countryeconomy.com/demography/population/afghanistan> (Дата звернення 01.11.2023)
15. Afghan Jihad: Quarterly Magazine of The Cultural Council of Afghanistan Resistance, Vol. 5, No. 4, Jul-Sep 1992. 188 pp.
16. Afghan Women's Network. Afghan women: Towards Bonn and beyond, Position Paper. 2011. 6 pp.
17. Ahmadi M. H. Higher Education of Afghanistan under the Taliban Rule. Review and Analysis of Past and Current Impacts. Heinrich Böll Stiftung, 2022. 33 pp.
18. Akseer T., Rieger J. Afghanistan in 2018: A Survey of the Afghan People. The Asia Foundation, 2018. 339 pp.
19. A Nation challenged: rights; In Bonn, Three Champions for Afghan Women. *The New York Times*: website. Nov. 30, 2001. URL: <https://www.nytimes.com/2001/11/30/world/a-nation-challenged-rights-in-bonn-three-champions-for-afghan-women.html> (Дата звернення 01.11.2023)
20. Archer K. Inside Afghanistan: Job Market Outlook Bleakest on Record. *Gallup*: website. URL: <https://news.gallup.com/poll/266555/inside-afghanistan-job-market-outlook-bleakest-record.aspx> (Дата звернення 01.11.2023)
21. Basic Lines of Revolutionary Duties of the Government of the Democratic Republic of Afghanistan. Afghanistan Embassy in the United States, 10 May

1978. Afghanistan Digital Collections of The University of Arizona Libraries, M. Mobin Shorish Collection. URL: <https://repository.arizona.edu/handle/10150/661802> (Дата звернення 01.11.2023)
22. Branigin W. Afghanistan Says 140 Died in Riots Of April and May. *The Washington Post*. June 9, 1980. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1980/06/09/afghanistan-says-140-died-in-riots-of-april-and-may/115e113f-c265-4a3a-81b2-d958e6ddddd/> (Дата звернення 01.11.2023)
23. Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. 2020 Country Reports on Human Rights Practices: Afghanistan. U.S. Department of State, 2020. 54 pp.
24. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor: United States Department of State, 2009. Country Reports on Human Rights Practices - Afghanistan. March 11, 2010.
25. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. Report on the Taliban's War Against Women. November 17, 2001. U.S. *Department of State*: website. URL: <https://2001-2009.state.gov/g/drl/rls/6185.htm> (Дата звернення 01.11.2023)
26. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. Report on the Taliban's War Against Women. *U.S. Department of State Archive*: website. Nov. 17, 2001. URL: <https://2001-2009.state.gov/g/drl/rls/6185.htm> (Дата звернення 01.11.2023)
27. Bush L. Taliban Oppression of Women. *The Washington Post*: website. Nov. 17, 2001. URL: https://www.washingtonpost.com/wp-srv/nation/specials/attacked/transcripts/laurabushtext_111701.html (Дата звернення 01.11.2023)
28. Center for Global Development. What will happen to Girls' Education Under the Taliban. *Global Citizen*: website. 2022. URL: <https://www.globalcitizen.org/en/content/afghanistan-girls-education-taliban-whathappens/> (Дата звернення 01.11.2023)

29. Central Statistics Organisation (CSO) and UNICEF. The Afghanistan Multiple Indicator Cluster Survey 2010–2011. Kabul: Central Statistics Organisation, 2013. 229 pp.
30. Charney C., Nanda R., Yakatan N. Voter education planning survey: Afghanistan 2004 national elections: a report based on a public opinion poll. New York: The Asia Foundation, 2004. 93 pp.
31. Charter of Hezb-e-Islami Afghanistan. *Afghan Jihad: Quarterly Magazine Of The Cultural Council Of Afghanistan Resistance*. Jan-Mar 1988. Vol. 1, № 3. P. 60-72.
32. Charter of Jamayat-E-Islami. *Afghan Jihad: Quarterly Magazine Of The Cultural Council Of Afghanistan Resistance*. Jan-Mar 1988. Vol. 1, № 3. P. 74-79.
33. Charter of Mahaz-e-Melli Islami-e-Afghanistan (Gailani). *Afghan Jihad: Quarterly Magazine Of The Cultural Council Of Afghanistan Resistance*. Jan-Mar 1988. Vol. 1, № 3. P. 54-59.
34. Choong-Hyun P. Special Rapporteur. Final report on the situation of human rights in Afghanistan submitted, in accordance with Commission on Human Rights resolution 1996/75. UN Office of the High Commissioner for Human Rights. 20 Feb. 1997.
35. CIA Red Cell. CIA Red Cell Special Memorandum; Afghanistan: Sustaining West European Support for the NATO-led Mission—Why Counting on Apathy Might Not Be Enough. *WikiLeaks*: website. Mar. 26, 2010. URL: <https://archive.org/details/CiaRedCellSpecialMemorandumAfghanistan/mode/2up> (Дата звернення 01.11.2023)
36. Cookman C. Assessing Afghanistan's 2019 Presidential Election. US Institute of Peace, 2020. 60 pp.
37. Cortright D., Persinger S. S. Afghan Women Speak: Enhancing Security and Human Rights in Afghanistan. Notre Dame: Kroc Institute for International Peace Studies, 2011. 37 pp.

38. Da Afghanistan Bank. National Financial Inclusion Strategy 2020 – 2024. The World Bank, 2020. 57 pp.
39. Dahlburg J. T. Mysterious Afghan Militia on a Mission. *Los Angeles Times*, 21 February 1995.
40. Decree No. 103 Dated 6/11/1987 Of The Directorate Committee Of The Revolutionary Council Of Democratic Republic Of Afghanistan, 1987.
41. Decree No.7. *Aryana (Democratic Republic of Afghanistan), october - november 1978*. 42 pp.
42. Department of State: Office of South Asian Affairs. Statement of Mavis Leno before the Subcommittee on Foreign Operations of the U.S. Senate Appropriations Committee. April 5, 1999. 286 pp.
43. Dr. Anahita addresses the 1st DRA Teachers Congress. *Kabul New Times*. May 28, 1980. Vol. XVIII, №55. The University of Arizona Library Digital Collections.
44. Dr. Anahita blasts ignoring women's rights in past 50 years. *The Kabul Times*. May 11, 1978. Vol. XVII, №38. University of Nebraska at Omaha. Dr. C.C. and Mabel L. Criss Library.
45. Dupree N. H. Afghanistan: historical patterns in education. *Education for Afghans: Issues Confronting the Assistance Community*, 23 April 1998.
46. Ellis D. *Women of the Afghan War*. Westport: Praeger Publishers, 2000. 239 pp.
47. Family Structures and Family Law in Afghanistan: a report of the Fact-Finding Mission to Afghanistan January-March 2005. *Max Planck Institute for Foreign Private Law and Private International Law*, 2005. 22 pp.
48. Food and Agriculture Organization of the United Nations. *The State of Food and Agriculture 2010-11: Women in Agriculture. Closing the Gender Gap for Development*. Rome: FAO, 2011. 146 pp.
49. Fundamental Principles of the Democratic Republic of Afghanistan. *Publication Department, Ministry of Information and Culture, Government Printing House*, 1980. 34 pp.

50. Ganesh L. *Women's Economic Empowerment in Afghanistan 2002–2012*. Kabul: Afghanistan Research and Evaluation Unit (AREU), 2013. 139 pp.
51. Global Coalition to Protect Education from Attack. *Education under Attack 2014*. New York: Global Coalition to Protect Education from Attack, 2014. 60 pp.
52. Gross N. *Afghan Women's Request for Recognition at the U.N. Chicago Network for Justice and Peace*: website URL: https://web.archive.org/web/20011012220013/http://www.chicagonetworkjp.org/gross_eng.asp (Дата звернення 01.11.2023)
53. Hossaini K. *Covid-19 in Afghanistan: The effects of the pandemic on the private lives and safety of women at home*. The Afghanistan Analysts: website. 2020. URL: <https://www.afghanistan-analysts.org/en/reports/economy-development-environment/covid-19-in-afghanistan-7-the-effects-of-the-pandemic-on-the-private-lives-and-safety-of-women-at-home/> (Дата звернення 01.11.2023)
54. *Human and Budgetary Costs to Date of the U.S. War in Afghanistan, 2001-2022: Costs of War*. Watson Institute for International and Public Affairs: website. URL: <https://watson.brown.edu/costsofwar/figures/2021/human-and-budgetary-costs-date-us-war-afghanistan-2001-2022> (Дата звернення 01.11.2023)
55. *Humanity Denied: Systematic Violations of Women's Rights in Afghanistan*. Human Rights Watch: website, 2001. URL: <https://www.refworld.org/docid/3bdeb9ef4.html>
56. Human Rights Watch. *Killing you is a very easy thing for us. Human Rights: Abuses in Southeast Afghanistan*. 2003. Vol. 15, № 5. 102 pp.
57. Human Rights Watch Briefing Paper. *Between Hope and Fear Intimidation and Attacks against Women in Public Life in Afghanistan*. Human Rights Watch. Oct., 2004. 33 pp.
58. Human Rights Watch Briefing Paper. *Taking Cover: Women in Post-Taliban Afghanistan* May, 2002. Human Rights Watch: website. URL:

- <https://www.hrw.org/legacy/backgrounder/wrd/afghan-women-2k2.htm> (Дата звернення 01.11.2023)
59. Immigration and Refugee Board of Canada, Afghanistan: Background information on the Taliban movement. Canada: Immigration and Refugee Board of Canada, 1995. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6ad3ac.html>
60. International Labor Organization. *Yearbook of Labour Statistics*. Geneva: ILO, 1982. 156 pp.
61. Jackson A. High Stakes: Girls' education in Afghanistan. *Oxfam*, 2001. 44 pp.
62. Joya M. Raising my voice: the extraordinary story of the Afghan woman who dares to speak out. London: Rider, 2009. 288 pp.
63. Majrouh S. B. Songs of love and war: Afghan women's poetry / transl. from french M. de Jager. New York: Other Press, 2003. 128 pp.
64. Malhuret C. Report from Afghanistan. *Foreign Affairs*. December 1, 1983. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/afghanistan/1983-12-01/report-afghanistan> (Дата звернення 01.11.2023)
65. Mashal M. Afghan Jirga: Debates Over Leadership and the Role of Women. *The New York Times*: web-site. URL: <https://archive.nytimes.com/atwar.blogs.nytimes.com/2010/06/04/afghan-jirga-debates-over-leadership-and-the-role-of-women/> (Дата звернення 01.11.2023)
66. Massoud - Men & women can get education, can work together, can become president of the country. *YouTube*: web-site. URL: https://www.youtube.com/watch?v=wCBgAiBDNoA&t=82s&ab_channel=TherevolutionaryCommanderMassoud (Дата звернення 01.11.2023)
67. Moetsabi T. Afghan police force recruits women to fight crime and stigma. UN Development Programme, 2013. 1 pp.
68. National Action Plan for Women of Afghanistan (NAPWA) (2008 – 2018). United Nations Assistance Mission in Afghanistan. 107 pp.
69. New Afghan Force Takes Hold, Turning to Peace. *The New York Times*: website. URL: <https://www.nytimes.com/1995/02/16/world/new-afghan-force-takes-hold-turning-to-peace.html> (Дата звернення 01.11.2023)

70. O'Neill A. Child mortality rate (under five years old) in Afghanistan from 1800 to 2020. *Statista*. Jun. 1, 2022. URL: <https://www.statista.com/statistics/1072357/child-mortality-rate-afghanistan-1800-2020/> (Дата звернення 01.11.2023)
71. Our state is democratic as it works for 98 percent toilers. *The Kabul Times*. May 3, 1979. Vol. XVIII, №34. P. 4, 4. The University of Arizona Library Digital Collections.
72. Oxfam. A New Scourge to Afghan Women: COVID-19. Oxfam Briefing Note, 2020. 8 pp.
73. Oxfam. Behind closed doors: The risk of denying women a voice in determining Afghanistan's future. Nov. 2014. 40 pp.
74. Palmer C. The Taliban's war on women: a health and human rights crisis in Afghanistan. *Physicians for Human Rights*. Boston: Physicians for Human Rights, 1998. P. 47
75. Poverty, illiteracy souvenirs of Nadery dynasty, says Anahita. *The Kabul Times*. May 9, 1978. Vol. XVII, №36. The University of Arizona Library Digital Collections.
76. Poverty Reduction in Afghanistan: Despite Economic Growth, Widening Inequality. The World Bank: website. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/publication/poverty-reduction-in-afghanistan-despite-economic-growth-widening-inequality> (Дата звернення 01.11.2023)
77. Presidential Decree on Endorsement of Law on Elimination of Violence against Women (EVAW). *Official Gazette*, 2009. P. 16 pp.
78. Rahimi V. M. Status of women: Afghanistan. UNESCO Principal Regional Office for Asia and the Pacific, 1991. 80 pp.
79. Restrictions Placed on Women by the Taliban compiled by the Revolutionary Association of the Women of Afghanistan (RAWA). RAWA: website. URL: <http://www.rawa.org/rules.htm> (Дата звернення 01.11.2023)

80. Restrictions Placed on Women by the Taliban compiled by the Revolutionary Association of the Women of Afghanistan (RAWA). RAWA: website. URL: <http://www.rawa.org/rules.htm> (Дата звернення 01.11.2023)
81. Ruiz H. A. Left out in the cold : the perilous homecoming of Afghan refugees. Washington: U.S. Committee for Refugees, 1992. 19 pp.
82. Ruiz H. A. Left out in the cold : the perilous homecoming of Afghan refugees. Washington: U.S. Committee for Refugees, 1992. 28 pp.
83. Samady S. R. Education and Afghan society in the twentieth century. Paris: Unesco, 2001. 109 pp.
84. Secretary-General. Situation of human rights in Afghanistan. New York: UN, 16 Nov. 1993. 29 pp.
85. Secretary-General. Situation of human rights in Afghanistan. New York: UN, 16 Nov. 1993. 29 pp.
86. Social Affairs Ministry announcement. *The Kabul Times*. June 17, 1978. Vol. XVII, №69. P. 3. The University of Arizona Library Digital Collections.
87. Social Mobilisation. *The Kabul Times*. May 28, 1978. Vol. XVII, №52. P. 3. The University of Arizona Library Digital Collections.
88. Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction. Support for Gender Equality: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan. 220 pp.
89. Statistical Yearbook 1999. *UN Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO)*. Paris: UNESCO, 1999. 876 pp.
90. The Afghan Ministry of Education. Afghanistan national Education for All (EFA) review 2015 report. 2014. 108 pp.
91. The Asia Foundation. A survey of the Afghan People – Afghanistan in 2019, 2019. 279 pp.
92. The Bride Price: The Afghan tradition of paying for wives. *Afghanistan Analysts Network* : website. URL: <https://www.afghanistan-analysts.org/en/reports/context-culture/the-bride-price-the-afghan-tradition-of-paying-for-wives/> (Дата звернення 01.11.2023)

93. The Charter for Mujahidin transitional government. *Afghan Jihad: Quarterly Magazine Of The Cultural Council Of Afghanistan Resistance*. April-June 1988. Vol. 1, № 4. P. 23-26.
94. The Constitution of Afghanistan: an unofficial English translation. Kabul: Supreme Court, Islamic Republic of Afghanistan. 2004.
95. The constitution of the Republic of Afghanistan: english translation 30 November 1987. *UNHCR – UN High Commissioner for Refugees*. 30 November 1987. URL: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=54783a5f4> (Дата звернення 01.11.2023)
96. The constitution of the Republic of Afghanistan: the English language version. from 24 February 1977. *The Kabul Times*. 5 – 16 March 1977. URL: <http://afghandata.org:8080/xmlui/handle/azu/4144?show=full> (Дата звернення 01.11.2023)
97. The difference between Taliban and jihadi fundamentalists. *RAWA*: website. URL: <http://www.rawa.org/difference.htm> (Дата звернення 01.11.2023)
98. The difference between Taliban and jihadi fundamentalists. *RAWA*: website. URL: <http://www.rawa.org/difference.htm> (Дата звернення 01.11.2023)
99. The impact of COVID-19 on women and girls' education. *Gender Alert on Covid-19 Afghanistan*. Human Rights Watch, 2020. 10 pp.
100. The Kabul Times. Oct. 18, 1978. Vol. XVII, №170. P. 1. University of Nebraska at Omaha. Dr. C.C. and Mabel L. Criss Library
101. The Kabul Times. Oct. 18, 20, 23, 24, 25, 30; Nov. 1, 4, 5, 1978. Vol. XVII, №170, №172, №174, №175, №176, №179, №181, №183, №184. University of Nebraska at Omaha. Dr. C.C. and Mabel L. Criss Library.
102. The New Humanitarian. Afghanistan: Low literacy rates static for 20 years. *ReliefWeb*: website. Jun 7, 2001. URL: <https://reliefweb.int/report/afghanistan/afghanistan-low-literacy-rates-static-20-years> (Дата звернення 01.11.2023)

103. The people of Afghanistan have nothing to do with Osama and his accomplices. *RAWA*: website. September 14, 2001. URL: <http://www.rawa.org/ny-attack.htm> (Дата звернення 01.11.2023)
104. The World Bank. Afghanistan's Developmental Gains: Progress and Challenges. Jan., 2020. 25 pp.
105. The World Bank. Net official development assistance and official aid received (current US\$) - Afghanistan. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/DT.ODA.ALLD.CD?end=2021&locations=AF&start=2000> (Дата звернення 01.11.2023)
106. The World Bank. Net official development assistance and official aid received (current US\$) - Afghanistan. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/DT.ODA.ALLD.CD?end=2021&locations=AF&start=2000> (Дата звернення 01.11.2023)
107. UN. Secretary-General. Letter dated 5 December 2001 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council. New York: UN, 2001. 12 pp.
108. UN Assistance Mission in Afghanistan. Efforts intensify to reach MDGs on maternal health, 2011.
109. UN Assistance Mission in Afghanistan. Points of view in Afghanistan on Ulema Council's statement on women. URL: <https://unama.unmissions.org/points-view-afghanistan-ulema-councils-statement-women> (Дата звернення 01.11.2023)
110. UN Development Fund for Women: UNIFEM Afghanistan - Fact sheet May 2007. *ReliefWeb*: website. URL:
111. UN Development Fund for Women: UNIFEM Afghanistan - Fact sheet May 2007. *ReliefWeb*: website. URL: <https://reliefweb.int/report/afghanistan/unifem-afghanistan-fact-sheet-may-2007> (Дата звернення 01.11.2023)
112. UNESCO. The right to education: what's at stake in Afghanistan? A 20-year review. Paris: UNESCO, 2021. 42 pp.

113. UNICEF Afghanistan. Education: Providing quality education for all. *UNICEF*: website. URL: <https://www.unicef.org/afghanistan/education> (Дата звернення 01.11.2023)
114. United States Committee for Refugees and Immigrants. U.S. Committee for Refugees World Refugee Survey 1997 - Afghanistan. 1997. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6a8b81c.html> (Дата звернення 01.11.2023)
115. UN Women. The Impact of COVID-19 on Unpaid Care and Domestic Work in Afghanistan: Insights from the Afghanistan Time Use Survey. African Development Bank, 2020. 2 pp.
116. USDOS – US Department of State. Country Report on Human Rights Practices for 1992. Afghanistan. Washington: U.S. Government Publishing Office, 1993. 1218 pp.
117. WHO, UNICEF, UNFPA, World Bank Group, UNDESA/Population Division. Trends in maternal mortality 2000 to 2020: estimates by WHO, UNICEF, UNFPA, World Bank Group and UNDESA/Population Division. World Health Organization, 2023. 108 pp.
118. WHO, UNICEF, UNFPA and The World Bank Trends in maternal mortality: 1990 to 2008. *World Health Organization*, 2010. P. 28.
119. Women in Afghanistan: Pawns in men's power struggles. *Amnesty International*: website, 1999. P. 3. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6a99513.html> (Дата звернення 01.11.2023)
120. Worden S., Sudhakar N. Learning from Women's Success in the 2010 Afghan Elections. U.S. Washington: Institute of Peace, 2012. 12 pp.
121. World Bank. Afghanistan Education Spending 2005-2023. *Macrotrends*: website. URL: <https://www.macrotrends.net/countries/AFG/afghanistan/education-spending> (Дата звернення 01.11.2023)

122. World Bank. Afghanistan Maternal Mortality Rate 2000-2023. *Macrotrends*: website. URL: <https://www.macrotrends.net/countries/AFG/afghanistan/maternal-mortality-rate> (Дата звернення 01.11.2023)
123. World Development Report 1990: Poverty. *The World Bank*. New York: Oxford University Press, 1990. Table 32. P. 240.
124. World Health Organization (COVID-19).WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard: Afghanistan Situation. *WHO*: website. URL: <https://covid19.who.int/region/emro/country/af> (Дата звернення 01.11.2023)
125. Zoya, Follain J., Cristofari R. *Zoya's Story: An Afghan Woman's Struggle for Freedom*. Leicester: Ulverscroft, 2003. 276 pp.
126. Нейджел Дж. Маскулінність та націоналізм; гендер та сексуальність у творенні націй. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2003. № 27
127. Швед О., Мирошніченко Н. Згвалтування як зброя у війні. *Соціальна робота та соціальна освіта*, 2022. Vol. 9, № 2. С. 231-241
128. AbiRafeh L. *Freedom on the Frontlines: Afghan Women and the Fallacy of Liberation*. Jefferson: McFarland, 2022. 322 pp.
129. AbiRafeh L. *Gender and International Aid in Afghanistan: The Politics and Effects of Intervention*, 2009. 232 pp.
130. Afghan presidential election: Tense wait after day of attacks. *BBC*: website. 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-49794057> (дата звернення: 13.11.2023) (Дата звернення 01.11.2023)
131. Ahmad A. Afghan Women: The State of Legal Rights and Security. *Policy Perspectives*. Vol. 3, № 1, 2006. P. 25-41.
132. Ahmad L. *Sexual Violence in War and Post War: Afghanistan*: thesis...international master in peace, conflict and development studies. Castelló de la Plana, 2013. 159 pp.
133. Amstutz J. B. *Afghanistan: The First Five Years of Soviet Occupation*. Washington: US Government Printing Office, 1986. 545 pp.

134. Arghandiwal M. Women on Afghan peace council say they are sidelined. *Reuters: website.* 2012. URL: <http://www.reuters.com/article/2012/03/22/us-afghanistan-women-idUSBRE82L0FP20120322> (Дата звернення 01.11.2023)
135. Arify M. The Role of carpet weaving women in the rural economy of Afghanistan. *Sprin Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*, 2023. Vol. 2, № 5. P. 59-71.
136. Arnold A. Afghanistan's Two-Party Communism: Parcham and Khalq. Stanford: Hoover Institution Press, 1983. 242 pp.
137. Bagai M. U. Valor behind the Burqa: Afghan women's fight against Covid-19. *Asian Journal of Comparative Politics*, 2020. Vol. 7, № 3. P. 482-494.
138. Barr H. A Bleak Future with Education Under Attack in Afghanistan. *Human Rights Watch: website.* 2022. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/04/20/bleak-future-education-under-attack-afghanistan> (Дата звернення 01.11.2023)
139. Benard C. Veiled Courage: Inside the Afghan Women's Resistance. New York: Broadway, 2002. 293 pp.
140. Brodsky A. E. With All Our Strength: The Revolutionary Association of the Women of Afghanistan. London: Routledge, 2003. 318 pp.
141. Centlivres-Demont M. Afghan Women in Peace, War, and Exile. *The Politics of social transformation in Afghanistan, Iran, and Pakistan* / edited by M. Weiner, A. Banuazizi. Syracuse, 1994. 488 pp.
142. Centlivres P., Centlivres-Demont M. Afghan today. *Afghanistan. Identity, Society and Politics since 1980* / edited by M. Centlivres-Demon. London, 2015. 316 pp.
143. Chandran R. Afghan women's hard-won land rights seen at risk under Taliban. *Reuters: website.* URL: <https://www.reuters.com/article/afghanistan-landrights-heritage-idUSL8N2PP0EN/> (Дата звернення 01.11.2023)

144. Chaudhary W. T., Nemat O. A., Suhrk A. Promoting Women's Rights in Afghanistan: The Ambiguous Footprint of the West. *A liberal peace? The problems and practices of peacebuilding* / edited by S. Campbell, D. Chandler, M.Sabaratham. London: Zed Books, 2011. 256 pp.
145. Colville R. Afghanistan: the unending crisis. The biggest caseload in the world Refugees. *Refugees Magazine*. №108.
146. Cortright D. Ending Obama's War: Responsible Military Withdrawal from Afghanistan. New York: Routledge, 2016. 166 pp.
147. Dupree N. H. Afghan Women under the Taliban. *Fundamentalism reborn? Afghanistan and the Taliban* / edited by W. Maley. New York: New York University Press, 1998. 253 pp.
148. Dupree N. H. Revolutionary rhetoric and Afghan women : women and emancipation before the Saur revolution. *Revolutions and Rebellions in Afghanistan: Anthropological Perspectives* / edit. by M. N. Shahrani, R. L. Canfield. Bloomington, 2022. 444 pp.
149. Edwards D. B. Before Taliban: Genealogies of the Afghan Jihad. Berkeley: University of California Press, 2002. 376 pp.
150. Emadi H. Repression, resistance, and women in Afghanistan. Westport : Praeger Publishers, 2002. 185 pp.
151. Emadi H. State, Modernization and the Women's Movement in Afghanistan. *Review of Radical Political Economics*, 1991. Vol. 23, №3-4. P. 224-243.
152. Faiz A. Health care under the Taliban. *Lancet*. Vol. 349, №9060, 1997. P. 1247-1248.
153. Farhoumand-Sims C. CEDAW and Afghanistan. *Journal of International Women's Studies*. Vol. 11, №1, 2009. P. 136-156.
154. Funaiole M. P., Short F. Women-Owned Businesses in Afghanistan Are in Jeopardy. *Center for Strategic & International Studies*: website. URL: <https://www.csis.org/analysis/women-owned-businesses-afghanistan-are-jeopardy> (Дата звернення 01.11.2023)

155. Girardet E. Afghanistan: the Soviet war. New York : St. Martin's Press, 1985. P. 259 pp.
156. Giustozzi A. War, Politics and Society in Afghanistan 1978-1992. Washington: Georgetown University Press, 2000. 322 pp.
157. Glinski S. Afghanistan's missing coronavirus patients: Women. *The New Humanitarian*: website. 2020. URL: <https://www.thenewhumanitarian.org/news/2020/06/24/Afghanistan-coronavirus-health-women> (Дата звернення 01.11.2023)
158. Goodson L. P. Afghanistan's endless war: state failure, regional politics, and the rise of the Taliban. Seattle: University of Washington Press, 2001. 264 pp.
159. Goodson L. P. Anti-Modernist Islam: Understanding Taliban Treatment of Women. *GAIA Books*, 2001. 22 pp.
160. Grenfell L. The Participation of Afghan Women in the Reconstruction Process. *Human Rights Brief*. Vol. 12, №1, 2004. 22-25 pp.
161. Griffin M. Reaping the Whirlwind: The Taliban movement in Afghanistan. London: Pluto Press, 2001. 312 pp.
162. Hamid Karzai backs clerics' move to limit Afghan women's rights. *The Guardian*: website. URL: <https://www.theguardian.com/world/2012/mar/06/hamid-karzai-afghanistan-womens-rights> (дата звернення: 12.11.2023) (Дата звернення 01.11.2023)
163. Hammond T. T. Red flag over Afghanistan : the Communist coup, the Soviet invasion, and the consequences. Boulder : Westview Press, 1984. 262 pp.
164. Hunte P. Women in the Development Process in Afghanistan, 1978 / project for the U.S. Agency for International Development (USAID), 1979. 465 pp.
165. Hyman A. Afghanistan under Soviet Domination, 1964-1981. London : Macmillan Publishing Group, LLC, 1992. 247 pp.

166. Jackson A. The cost of war: Afghan experiences of conflict, 1978-2009. *Oxfam*, 2009. 55 pp.
167. Jawad H. A. The Rights Of Women In Islam: An Authentic Approach. London: Palgrave Macmillan, 1998. 166 pp.
168. Joya M. A woman among warlords. New York: Scribner, 2009. 256 pp.
169. Kakar M. H. Student Uprisings. *Afghanistan: The Soviet Invasion and the Afghan Response, 1979-1982*. Berkeley: University of California Press, 1995. 392 pp.
170. Kissane C. The Way Forward for Girls' Education in Afghanistan. *Journal of International Women's Studies*. 2012. Vol. 13, №. 4. P. 10-28.
171. Kolhatkar S., Ingalls J. Bleeding Afghanistan: Washington, Warlords, and the Propaganda of Silence. New York : Seven Stories Press, 2006. 336 pp.
172. Loya Jirga or Grand Assembly. *Afghanland.com*: website. URL: <https://web.archive.org/web/20120511040438/http://afghanland.com/history/loyajirga.html> (Дата звернення 01.11.2023)
173. Maley W., Jamal A. S. Diplomacy of Disaster: The Afghanistan 'Peace Process' and the Taliban Occupation of Kabul. *The Hague Journal of Diplomacy*. 2022. Vol. 17, № 1. P. 1-32.
174. Malikiyar H. Development of Family Law in Afghanistan: The Roles of the Hanafi Madhhab, Customary Practices, and Power Politics. *Central Asian Survey*. 1997, Vol. 16, № 3. P. 389-399.
175. Marc W. H. A Dossier on Civilian Victims of United States' Aerial Bombing of Afghanistan: a comprehensive accounting (revised). Durham: Departments of Economics and Women's Studies, 2004. P. 1-34.
176. Marsden P. The Taliban: war, religion and the new order in Afghanistan. London: Zed Books Ltd, 1998. 162 pp.
177. Martin L. (2003) Islamic law and the Afghan legal system. *State reconstruction and international engagement in Afghanistan* : Joint CSP/ZEF symposium city Bonn, 30.05.2003 - 01.06.2003. Bonn, 2003. 17 pp.

178. McVeigh T. We don't want our burqas back: women in Afghanistan on the Taliban's return. *The Guardian*: website. URL: <https://www.theguardian.com/world/2013/jan/13/burqa-women-afghanistan-taliban-return> (Дата звернення 01.11.2023)
179. Mertus J. A. War's Offensive on Women. *The Humanitarian Challenge in Bosnia, Kosovo, and Afghanistan*. Boulder: Kumarian Press, 2000. 157 pp.
180. Moghadam M. V. Revolution, Islamist Reaction, and Women in Afghanistan. *Women and revolution in Africa, Asia, and the New World* / edited by M. A. Tetreault. Columbia, 1994. 456 pp.
181. Moghadam V. M. Fundamentalism and the Women Question in Afghanistan. *Fundamentalism in comparative perspective* / edited by L. Kaplan. Amherst, 1992. 192 pp.
182. Moghadam V. M. Modernizing Women Gender and Social Change in the Middle East. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1993. 325 pp.
183. Moghadam V. M. Nationalist Agendas and Women's Rights: Conflicts in Afghanistan in the Twentieth Century. *Feminist nationalism* / edited by L. A. West. Routledge, Inc., 1997. 330 pp.
184. Mosamim P., Villeneuve J.-P. Women in government: the limits and challenges of a representative bureaucracy for Afghanistan (2001–2021). *Policy Studies*, 2023. Vol.44, №6. 703-727 pp.
185. Nehan N. The Rise and Fall of Women Rights in Afghanistan. *LSE Public Policy Review*, 2022. Vol. 2, № 3. P. 1-10.
186. Nemat O. Afghan Women: The Politics of Empowerment in the Post-2001 Era. *Women of Asia: Globalization, Development, and Gender Equity* / edited by M. Najafizadeh, L. L. Lindsey. New York: Routledge, 2019. 465 pp.
187. Nyrop R. F., Seekins D. M. Afghanistan: a country study. Washington: U.S. Government Publishing Office, 1986. 408 pp.
188. Pacwa J. War on Terror as a "fight for the rights and dignity of women: a discourse analysis of the U.S. 'liberation' campaign for Afghan women: theses, political science. Malibu, 2019. 41 pp.

189. Pont A. M. Blind chickens and social animals : creating spaces for Afghan women's narratives under the Taliban. Portland: Mercy Corps, 2001. 140 pp.
190. Rashid A. Taliban: Militant Islam, Oil, and the New Great Game in Central Asia. New Haven: Yale University Press, 2010. 319 pp.
191. Rashid A. Taliban: The Power of Militant Islam in Afghanistan and Beyond. London: Bloomsbury Publishing, 2022. 353 pp.
192. Rostami-Povey E. Afghan Women: Identity and Invasion. Zed Books, 2007. 156 pp.
193. Samady Saif R. Changing profile of education in Afghanistan. *Modern education in Afghanistan*. 2013. Vol. 31, № 4. P. 588-602.
194. Shah N. A. The Constitution of Afghanistan and Women's Rights. *Feminist Legal Studies*, 2005. Vol. 13. P. 239-258.
195. Shahzad M. The State of women in Afghanistan since 2001. *International Journal of Humanities and social Science studies*, 2015. Vol. 2, № 2. P. 252-258.
196. Sheela Reddy C. Women In Afghanistan. *World Affairs: The Journal of International Issues*, 2014. Vol. 18, № 2. P. 124-143.
197. Sigsgaard M. On the road to resilience: capacity development with the Ministry of Education in Afghanistan. Paris: International Institute for Educational Planning, 2011. 206 pp.
198. Skaine R. The Women of Afghanistan Under the Taliban. Jefferson: McFarland & Company, 2002. 198 pp.
199. Skaine R. Women of Afghanistan in the post-Taliban era: how lives have changed and where they stand today. Jefferson: McFarland and Co, 2008. 193 pp.
200. Sliwinski M. Afghanistan: Decimation of a People. *Orbis*. 1989. Vol.33, №1. P. 39-56.
201. Taliban launches campaign to help Afghanistan fight coronavirus. *AL JAZEERA*: website. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2020/4/6/taliban->

- launches-campaign-to-help-afghanistan-fight-coronavirus (Дата звернення 01.11.2023)
202. Tarzi S. M. Afghanistan in 1992: A Hobbesian State of Nature. *Asian Survey*. 1993. Vol. 3, № 33. P. 165-174.
203. The Taliban and the crisis of Afghanistan / edited by R. D. Crews and A. Tarzi. Cambridge: Harvard University Press, 2009. 448 pp.
204. Tomlin J. Afghanistan: The Bonn Conference and Why Women's Voices Must be Heard. *Huffington Post*: website. Dec., 2011. URL: https://www.huffingtonpost.co.uk/julie-tomlin/bonn-conference-afghanistan-women_b_1128058.html (Дата звернення 01.11.2023)
205. Wafeq M. Peace Through Business: Women's Business Programs and Their Role in Peacebuilding in Afghanistan. *Afghanistan Women and Peacebuilding Journal*, 2020. Vol. 1. P 63-72.
206. Welch A., Wahidyar A. Evolution, Revolution, Reconstruction: The interrupted Development of Higher Education in Afghanistan. *Ideen und realitäten von universitäten* / edited by M. F. Buck, M. Kabaum. Frankfurt: Peter Lang, 2013. 248 pp.
207. Wilk A. NATO after the Lisbon summit: the consequences for Central and Eastern Europe. *OSW Centre for Eastern Studies*: website. 2010. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2010-11-24/nato-after-lisbon-summit-consequences-central-and-eastern-europe> (Дата звернення 01.11.2023)
208. Women's rights, gender equality, and transition: securing gains, moving forward / edited by P. Gossman. Kabul: Afghanistan Research and Evaluation Unit, 2013. 90 pp.
209. Yusuf F. Size and sociodemographic characteristics of the Afghan refugee population in Pakistan. *Journal of biosocial science*. 1990. Vol. 22, №3. P. 269-279.

РЕЗЮМЕ

Дипломна робота присвячена комплексному дослідженню еволюції жіночого питання в Афганістані протягом 1978 – 2021 рр. в умовах постійних війн та трьох різних режимів – соціалістичного режиму та радянсько-афганської війни, ісламського фундаменталізму моджахедів та талібів – громадянської війни між ними, та американської «демократичної» інтервенції. Для комплексного аналізу кожен розділ наукової роботи був присвячений конкретному періоду для більш глибокого аналізу жіночої проблематики. У цьому дослідженні була використана феміністська та гендерна методологія для висвітлення виключно жіночих множинних досвідів. Фокус дослідження був спрямований на висвітлення та аналіз жіночого досвіду в контексті системних, інституційних та історичних змін 1978–2021 р. в Афганістані. Окремо були розглянуті питання правових можливостей жіноцтва, їхньої політичної активності та представленості в уряді, розвитку економічної активності, та розвитку освітнього процесі жіноцтва, висвітлення та аналіз у сфері охорони жіночого здоров'я та з іншого боку аналізу регресу в період сплеску релігійної активності і повернення патерналістських та патріархальних концепцій. В ході дослідження були досягнуті поставлені на початку роботи цілі, а у висновку був проведений короткий аналіз роботи та розкриті результати дослідження.

SUMMARY

The thesis is a comprehensive study of the evolution of the women's issue in Afghanistan during 1978 – 2021 in the context of constant wars and three different regimes - the socialist regime and the Soviet-Afghan war, the Islamic fundamentalism of the mujahideen and the Taliban – the civil war between them, and the American «democratic» intervention. For a comprehensive analysis, each section of the research paper was devoted to a specific period for a deeper analysis of women's issues. This study utilized feminist and gender methodology to highlight exclusively women's multiple experiences. The focus of the study was on highlighting and analyzing women's experiences in the context of systemic, institutional and historical changes in Afghanistan in 1978 – 2021. Separately, the issues of women's legal

empowerment, their political activity and representation in the government, the development of economic activity, and the development of women's education, coverage and analysis in the field of women's health care, and on the other hand, the analysis of regression during the period of a surge in religious activity and the return of paternalistic and patriarchal concepts were considered. The study achieved the goals set at the beginning of the work, and the conclusion provides a brief analysis of the work and reveals the results of the study.